

Capítol 6

Una fam ampla i amarga

Els proveïments de menjar a Barcelona:
racionament, estraperlo, picaresca, succedanis.
Preus i salaris.

“Si hi ha quelcom que pot definir aclaparadorament els primers anys de la postguerra, és la fam. Una fam antiga, que venia dels temps de la guerra i que es va fer ampla i amarga com la mar en els anys següents”¹.

Molts barcelonins llegien amb estupor, a la premsa del mes de març de 1939, que Gandhi havia tingut d'abandonar una vaga de fam després de quatre dies, dues hores i 55 minuts de dejuni, perquè “*su estado era verdaderamente impresionante, habiéndose convertido en un esqueleto viviente*”². A Barcelona, els esquelets vivents hi eren a milers, i quatre dies de dejuni no causaven gaire sorpresa. Els esquelets vivents —o, com els descrivia el feixista Giménez Caballero, els polls humans, carns putrefactes—, víctimes d'un aixecament militar, una guerra i, després, d'una opressió sistematitzada que en va perllongar les conseqüències durant dues dècades, van haver de posar en primer lloc de les seves necessitats la lluita per la supervivència.

“Cuando el 26 de enero entró nuestra División por el barrio de San Andrés, contemplamos Barcelona desde lo alto de un Hospital. Estaba exánime. Y fuimos nosotros los que sentimos ansias de caer de rodillas y de acariciar su faz sin humos de fábricas, su puerto sin sirena, sus calles sin almas, sus carnes putrefactas de andrajos

¹ Martí Guillaumon, pag 125

² LVE, 8 de març

*y mondaduras. Por aquel barrio no circulaban catalanes, hombres ni mujeres. Eran piojos humanos. Parásitos incrustados a tranvías inmóviles, manos sucias y horribles que se nos tendían en silencio por pan, por caridad, por un pitillo. ¡Barcelona!”*³

Quan les forces d'ocupació van entrar a Barcelona el 26 de gener de 1939 van trobar un milió de persones afamades i una ciutat sense cap mena de reserva alimentària. En el primer moment, l'Ajuntament fou encarregat de normalitzar els proveïments, és a dir de fer un impossible. Malgrat importants ajudes d'Alemanya i Itàlia i d'organitzacions com els quàquers o la Creu Roja, Barcelona va seguir tenint una població majoritàriament afamada durant tot l'any i durant tota la dècada següent.

*“Vi a gente hambrienta arrastrándose por las calles, mirando por el rabillo del ojo la abundancia de alimentos que se ofrecía en los escaparates. Vi desmayarse a dos ancianas. Los mendigos, que habían desaparecido durante la guerra, volvieron a aparecer, y frecuentaban los cafés o permanecían de pie en las esquinas. Una mujer cuyo hijo comía en uno de nuestros comedores se detuvo para hablarme: «Antes —dijo— nos moríamos de hambre juntos, no había comida. Ahora nos morimos de hambre con la comida ante nuestros ojos y sin dinero para comprarla. Es más difícil de soportar.» Parte de la población tenía familiares o amigos del bando nacional que les suministraban dinero. Otros dependían de la bondad de los vecinos. Éstos eran los afortunados. El abismo entre los que tenían y los que no era ancho y se ensanchaba cada vez más”*⁴.

L'aparició del mercat negre va originar un molt desigual repartiment del poc menjar disponible, i mentre qui disposava de mitjans econòmics podia permetre's tota mena d'excessos gastronòmics, el qui vivia només del seu salari de treballador les passava molt magres. Va haver-hi però, també, moltes situacions intermèdies, entre els habituals dels banquets i els qui eren a règim de guixes.

³ Giménez Caballero, pag. 131.

⁴ Cooper, pag. 304.

Confosa delimitació de funcions.

La imprevisió sobre la qüestió dels proveïments per part de les tropes d'ocupació, els comanaments de les quals eren evidentment més preocupats per altres qüestions, va ser en bona part la causa dels problemes de fam que va patir la ciutat els mesos següents. Francesc Serinyà, alt funcionari municipal responsable de proveïments els últims temps de la guerra, que era dintre l'Ajuntament en el moment que van arribar-hi les primeres tropes franquistes, ens explicava així aquell moment:

“A les cinc truquen a la porta de l'Ajuntament, que era tancada, i obrim i entra un alferes i un soldat. L'alferes, amb una pistola, ens amenaça i crida: *¡Las municiones! ¡Las armas; vengan las armas!* No s'enfadi, home!

Havien entrat per la porta petita. Els duguérem on hi havia unes poques armes, que li ensenyàrem tot dient que no n'hi havia cap que funcionés. Ja abans que arribessin jo havia donat ordres a un agutzil perquè arriés la bandera republicana abans no l'esquinçessin. La versió que ha corregut que havia estat treta per falangistes és, doncs, mentida.

Més tard van arribar uns oficials que ja es veia que eren més representatius, i des de dalt preguntaren si hi havia algun funcionari que sabés com anava la qüestió dels proveïments. Em vaig donar a conèixer: “Soc el cap de proveïments, sé perfectament com funciona això, i per cert que m'agrada que m'hagin cridat perquè si em deixen vostès dues o quatre parelles de guàrdies aturarem la destrossa que s'està fent als magatzems”. Passava que tallaven els sacs de baix i queia el pes a sobre del que hi hagués, i de vegades moria gent. Els bidons d'oli els obrien a cops de destrat, i el collien amb barrets. Calculi en barrets de feltre com s'havia de collir l'oli.

Em van preguntar, en saber que jo havia estat cap de proveïments: “*Vamos a ver: ¿Qué tal es el consumo de Barcelona? Porque esto hay que organizarlo enseguida*”. Jo vaig insistir en aturar la destrossa dels magatzems que la gent esbotzava. I em va respondre l'oficial que parlava amb mi: “*No se preocupe, que detrás de la columna vienen treinta camiones cargados de víveres*”. Va veure que em quedava fresc com una rosa i em preguntà si em semblava poc. “Això és el menjar d'un dia per a Barcelona. I encara farem

curt”, li vaig contestar. El desgavell d'aquells moments era impressionant”.⁵

Durant el primer mes de l'ocupació, l'Ajuntament de Barcelona va tenir només un paper de col·laborador amb l'organisme estatal que portava tot el pes de l'organització dels proveïments alimentaris a la ciutat: el *Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes*. Però quan el 25 de febrer la columna d'ocupació va marxar precipitadament cap a Burgos per a preparar la presa de Madrid, el problema va quedar completament en mans d'un Ajuntament que era encara en fase de reorganització i disposava de molt pocs mitjans. La transferència fou realment precipitada, tal com el mateix Ajuntament es lamentava en una publicació oficial:

*“Para el traspaso se dió al Ayuntamiento un plazo de doce horas, ya que se le encargó a las doce del mencionado día, 25 de febrero, con la indicación de que todas las mercancías que se distribuyeran en Barcelona-ciudad y su provincia, a partir de las veinticuatro horas de dicho día, corrían ya de cuenta de la Corporación Municipal”*⁶

Amb la columna d'ocupació van marxar també els camions d'Intendència i l'Ajuntament va trobar-se, de la nit al dia, amb un servei per al qual no tenia ni homes ni mitjans materials. Aquesta situació va mantenir-se fins l'estiu, quan Julio Guerra fou nomenat delegat d'*Abastecimientos y Transportes* a Barcelona⁷. Això es produï a a

⁵ *L'Avenç*, número 33.

⁶ *La obra realizada...*, pag. 20

⁷ *“El señor Mateu informó a los periodistas de la visita del teniente coronel señor Guerra, nuevo delegado de Transportes y Abastecimientos en esta ciudad, con el que ha cambiado impresiones sobre los problemas que afectan al indicado organismo. A consecuencia de esta entrevista, el*

mitjans de juny. Fins aleshores, la delegació provincial havia estat en mans del regidor de proveïments, Aureli Joaniquet.

Però el nou organisme no va fer més que introduir més confusió en una situació ja de per sí prou complicada⁸, i dos mesos després, a primers d'agost, els comerciants encara anaven d'Herodes a Pilats⁹.

El 14 de setembre, el governador civil decidí, en vista del desori i de la ineficàcia de la nova *delegación provincial de Abastos*, que l'Ajuntament tornaria a responsabilitzar-se de la qüestió dels proveïments a Barcelona¹⁰. Era una decisió que s'anticipava al decret aprovat pel Consell de Ministres celebrat a Burgos el 23 de setembre,

delegado del Estado controlará todos los servicios de inspección de abastos, por lo que, en lo sucesivo, todos los actualmente existentes en esta ciudad actuarán a sus órdenes" (LVE, 10 de juny)

⁸ "A pesar de haberse hecho público que la delegación provincial de Abastecimientos establecida en Barcelona, Muntaner 240, esquina a la avenida del Generalísimo Franco, se ha hecho cargo ya de todo cuanto se relaciona con el abasto de la provincia, quedando el ayuntamiento de Barcelona circunscrito a los asuntos propios de su competencia, son muchos los comerciantes que siguen acudiendo a la tenencia de alcaldía delegada de Abastos del Ayuntamiento para asuntos que ya no de pertenecen. A fin de evitarles molestias innecesarias, se les advierte que para todo lo referente a autorizaciones para la salida de mercancías de otras provincias con destino al abastecimiento de Barcelona, salidas de productos de esta capital para el resto de España, fijación de precios y tasas, deben dirigirse a la citada delegación de Abastos, pues la misión del Ayuntamiento de Barcelona, en este aspecto, está limitada a cumplir las órdenes emanadas de la misma" (LVE, 18 de juliol)

⁹ "La tenencia de alcaldía delegada de Abastos reitera su nota del día 10 de julio pasado y advierte que ha cesado en todas las funciones reguladoras y fiscalizadoras en materia de abastecimientos. La misión que el Ayuntamiento había asumido desde la liberación de Barcelona, para la traída de ganado y toda clase de víveres, fijación de tasas, circulación de mercancías, ayuda y estímulo a los comerciantes y en general todo lo referente a la reorganización del abasto, ha pasado plenamente a la delegación provincial de Abastos. (..) La función del Ayuntamiento queda circunscrita (..) a velar por el cumplimiento de las leyes y ordenanzas en el Matadero y en los mercados de la capital, y sobre todo, a exigir el cumplimiento de los acuerdos y ordenanzas municipales sobre apertura y funcionamiento de tiendas y comercios de comer, beber y arder" (LVE, 5 d'agost)

¹⁰ "Al regresar a Barcelona el alcalde de la ciudad, ha sostenido con él una larga conferencia, y ha resuelto que el Ayuntamiento, que cuenta con una organización adecuada, se haga cargo nuevamente de todo lo relacionado con el abastecimiento de la ciudad (..) La distribución de harinas y trigo, en la capital y provincia, seguirá haciéndose por la Junta Harinero-Panadera, directa y exclusivamente. Este Gobierno Civil, a propuesta de dichas entidades dictará las disposiciones necesarias para coordinar los precios entre Barcelona y los pueblos de la provincia y para evitar que en los mercados foráneos se sacrifique carne que luego es introducida en la ciudad clandestinamente" (LVE, 15 de setembre). El dia següent, el mateix diari publicava àmplia informació (tres columnes) sobre la conferència de premsa, en la que l'alcalde i el tinent d'alcalde de proveïments informaven de les mesures que adoptarien, en tornar-se a fer càrrec del proveïment de la ciutat.

que va suprimir el càrec de delegat provincial de Abastos, i “atribuyendo a los gobernadores civiles las funciones de aquellos”¹¹“

El pas per Barcelona de Julio Guerra no podia haver estat menys brillant. Tres mesos justos d'estada, durant els quals com reflecteixen les notes de l'Ajuntament, ni tan sols va arribar a gestionar eficaçment les funcions que li pertocaven.

Durant els tres últims tres mesos de l'any, el governador civil de Barcelona, Wenceslao González Oliveros va començar a prendre el paper rellevant que els governadors civils tindrien els anys següents en el control de tot el relatiu al proveïment i distribució de menjar i matèries primeres a Barcelona.

Si a tot això hi afegim el paper preponderant que *Auxilio Social* va tenir, sobretot en la distribució dels importants donatius d'aliments que es reberen de països amics o d'organitzacions filantròpiques; si hi afegim també el centralisme d'un ministeri de Comerç radicat encara a Bilbao, desconnectat de la realitat catalana i en plena fase d'organització, i si finalment hi afegim el paper dels botiguers, gremis i sindicats agrícoles i ramaders, en situació de reorganització, ens encarem a un any en el qual la delimitació de funcions per a tot el que fa al proveïment de menjar a la ciutat de Barcelona resulta

¹¹ B.O. del 27, pag 5453. El Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes havia estat creat per decret del 16 de febrer de 1938 (B.O. núm 485) i va ser substituït per una Comisaría General per llei del 10 de març de 1939, (B.O. del 12 de març, pag. 1441). El delegat provincial Julio Guerra va ser-ho de la Comisaría només entre juny, el mes que fou nomenat, i setembre, quan es va suprimir el seu càrec. Entre febrer i juny la responsabilitat fou exclusivament de l'Ajuntament, si bé que supeditada al cap de les forces d'ocupació, i a partir de setembre compartida entre l'Ajuntament i Govern Civil, que l'1 de juliol havia substituït els Servicios de Ocupación.

extraordinàriament confós i ple de decisions contradictòries. És evident però que l'organisme sobre el qual va recaure més directament la responsabilitat de la qüestió durant 1939 fou la tinença d'alcaldia de proveïments que dirigia Aureli Joaniquet¹². Ell i els governadors civils va ser, durant molts anys, els personatges claus en tot el que pertoca als mercats barcelonins¹³.

L'assalt als magatzems de menjar republicans

Sobre l'assalt als magatzems de menjar, Tomas Caballé i Clos¹⁴ diu que es va produir al mateix temps que eren evacuades les forces de

¹² Francesc Serinyà, alt funcionari municipal encarregat dels proveïments durant la guerra, va ser utilitzat els dos primers mesos per Joaniquet per tractar d'organitzar aquest servei, i després Serinyà fou detingut. Ell mateix ens explicava (*L'Avenç*, número 33) la seva relació d'aquells dies amb el nou tinent d'alcalde de proveïments:

“Quan va entrar d'alcalde Miquel Mateu, a qui jo coneixia del temps que anava en avió amb en Canudas, fent jo fotografia aèria, em va comunicar que el nou regidor de Proveïments seria en Joaniquet. Tot just prengué possessió en Joaniquet del càrrec començaren les empentes, perquè la gent que hi anava no anava a ajudar, sino a respallar i donar cops a l'esquena tot dient: “*¡Ya hemos vencido! ¡Arriba España*” i vinga “Cara al sol” amunt, “Cara al sol” avall. Total, que la mecanògrafa que tenia en Joaniquet, i que era ja d'abans li va dir, en castellà, naturalment, que si volia sortir-se'n em crides. Em va cridar i em va dir que escrivís a tots els alcaldes i governadors perquè ens enviessin menjar, tot això, repeteixo, en castellà. Mai no vaig sentir-li una paraula en català a en Joaniquet, tot el contrari d'en Mateu, que el castellà el parlava molt malament i que tot sovint s'adreçava en català a qui sabia que n'era. Em va demanar que entrés una hora abans per despatxar plegats ja que la feina de proveïments als primers temps de la posguerra era molt abundant. Això va ser el meu nou treball amb els que havien guanyat, fins l'abril que em detingueren”.

¹³ Disortadament, aquesta personalitat monàrquica va morir en 1963 sense deixar memòries escrites i abans de què cap historiador o periodista pogués tractar d'obtenir d'ell informacions que avui ens serien precioses.

¹⁴ Caballé, pag. 262:

“Hubo hambrientos que se agredían mutuamente; mujeres que, cuchillo en mano, defendieron la presa de unos botes de leche condensada para sus hijitos extenuados y enfermos. Junto a grandes montones de artículos comestibles, quedaron muertos algunos asaltantes, derribados y pisoteados por otros más ágiles y robustos; una pobre anciana cayóse dentro de una gran tina de aceite; desplomóse un rimero de sacos de garbanzos, arroz o lentejas, alcanzando a varias personas... En el Hospital Clínico, en el de San Pablo y en otros centros de curación ingresaron contusos, heridos y cadáveres, no pudiendo estos ser identificados, reducidos sus cuerpos a piltrafas humanas”.

defensa i d'ordre públic, és a dir el dia 24, i que van produir-se contusionats, ferits i morts per les empentes, agressions i accidents com caiguda de sacs damunt dels assaltants o ofegament dins de tines d'oli. Joan Reventos¹⁵ creu que l'assalt va ser els dies 23 i 24 i Rafael Abella¹⁶ assegura que el 26. Estanislau Torres, amb mes ganes de conciliar opinions que no pas documentació o informació concreta, ha escrit¹⁷ que “en realitat, va començar el 23 i va acabar el 26, si bé fins i tot després de l'entrada dels nacionals, a la tarda del 27, es van produir assalts al moll i a d'altres indrets que, més que tenir per objecte el menjar (els magatzems havien quedat buits i molts queviures s'havien malmès; a molts carrers hi havia una veritable catifa de llegums, sucre i altres vitualles), sí que ja degeneraven cap a un pillatge perillós, que les noves autoritats van tallar enèrgicament”. Altres autors s'han referit a aquest episodi¹⁸ i de fet no és fàcil concretar sobre unes actuacions tan incontrolables com les d'una massa famolenca a l'assalt dels magatzems de menjar organitzats per uns organismes de govern que fugien llançant els arxius.

Un acord del Plé Municipal del 14 de febrer permet de precisar la data de l'assalt:

¹⁵ Pag. 185.

¹⁶ Abella, pag. 432-433: “*En la mañana del 26 (...) el cierre de las tiendas ha acrecentado el hambre de los que se quedan. La huida de unos ha dejado las calles sin autoridad. La noticia se propaga. Y entonces los escondidos salen en busca de comestibles con voracidad de lobo. Se asaltan los depósitos de abastecimientos y se saquean los economatos*”.

¹⁷ *La caiguda de Barcelona*, pag. 131.

¹⁸ Reproduï m a l'Apèndix 11 alguns testimonis recollits en llibres de memòries sobre aquell saqueig popular dels magatzems de menjar republicans.

“Que se restablezca en el local que reúna mejores condiciones, el extinguido almacén de abastecimientos de este Ayuntamiento, asaltado por las turbas rojas los días 25 y 26 de enero próximo pasado”¹⁹.

El llibre d'actes no precisa l'adreça d'aquest magatzem ni si era l'únic de què disposava l'Ajuntament. Tampoc no ens ho va poder aclarir Francesc Serinyà que fou cap de proveïments els últims temps de la guerra i que va intervenir davant les noves autoritats municipals per a posar fre a l'assalt.

No solament l'Ajuntament tenia magatzems de menjar a Barcelona sinó, lògicament, diferents organismes de la Generalitat i el govern central i, probablement del govern d'Euskadi, residents a Barcelona els últims mesos de guerra.²⁰

Malgrat l'assalt, almenys un dels magatzems va salvar-se, segons es desprèn d'una informació sobre els Servicios de Recuperación Agrícola de primers de febrer. Diu que han trobat un milió de quilos d'arròs *“en uno de los depósitos recuperados, enclavado en un lugar céntrico de Barcelona”*. *“Y en otro depósito*

¹⁹ LVE, 17 de febrer.

²⁰ Un era situat al carrer París, entre Aribau i Casanova, segons que es dedueix d'aquest anunci publicat a *La Vanguardia Española* del 19 de febrer: *“Entre el arsenal de víveres que el gobierno rojo tenía acaparados en distintos almacenes de Barcelona y de un modo especial en el almacén de la calle de París (entre Aribau y Casanova) que fueron asaltados por la ciudad hambrienta, había una cantidad de botes de hojalata, color dorado, de forma cilíndrica, de 31 cm. de diámetro y de 18,5 cm. de altura, y otros de forma cuadrada, de 36,5 cm. de altura y de 23,5 cm. de lado, conteniendo materia prima en pasta. Estos botes fueron usurpados por el gobierno rojo a la fábrica productora de los cubitos de caldo Gallina Blanca y SOP. Esta materia prima es inadecuada para el consumo doméstico y de imposible utilización por particulares. Se ruega a las personas que hayan podido salvar alguno de aquellos botes del vergonzoso abandono de que fueron objeto por parte de los expedidores, se sirvan dirigirse a la fábrica productora de los cubitos de caldo Gallina Blanca y SOP, donde se les gratificará espléndidamente. P°del General Mola (antes P°de Gracia), 53”*

rojo”, diu més endavant, “*han sido recuperados 5.000 sacos de garbanzos*”²¹.

El primer mes

Tots els testimonis consultats han coincidit en afirmar que els primers dies posteriors a l'ocupació va haver-hi una abundància de menjar insòlita, però que passats uns quinze dies es va tornar a una situació de fam semblant a la dels últims temps de la guerra.

“L'abundor de queviures ens rehabilitava. Tot eren litres d'oli, quilos d'arròs, de sucre, llet condensada, xuscos, galetes i xocolata”.²²

“*Se abrieron quioscos en las esquinas para distribuir pan y cigarrillos gratis. Éste fue un paso importante para despejar los miedos de la población conquistada*”²³.

“*Aunque en principio nos deslumbraron con barras de pan blanco y abundancia de comida, pronto se normalizarían las cosas, y voLVERíamos a tenerlo racionado casi todo*”.²⁴

L'abundància inicial va ser deguda a la situació extraordinària produïda per l'arribada al mateix temps de donatius de menjar procedent de zones de l'Espanya ocupada, als estocs alimentaris que ja tenien preparades les forces d'ocupació per al moment de l'entrada a la ciutat per mitjà del *Servicio de Asistencia a las Poblaciones Liberadas* i al menjar procedent dels magatzems republicans, tant els

²¹ LVE, 8 de febrer.

²² Roura, pag. 84.

²³ Cooper, pag. 300.

²⁴ Pastor, pag. 206.

de caràcter privat²⁵ com els de caràcter governamental que la població va saquejar el dia 25 de gener²⁶ com els que els franquistes van trobar intactes i van buidar tot seguit per repartir-ne el contingut. Un periodista anglès que es trobava a Barcelona en aquells moments, va precisar d'aquesta manera la procedència del menjar dels primers dies:

“La premsa assegurava que els feixistes havien dut quantitats ingents de menjar per al poble afamat; el que van fer en realitat fou obrir els magatzems del Govern i de les organitzacions de socors i distribuir-ne els continguts”.²⁷

De la mateixa opinió és una noia que va recollir en el seu diari el testimoni d'una amiga seva que era a Barcelona aquells dies de gener de 1939:

²⁵ Alguns estraperlistes que havien actuat durant la guerra van marxar precipitadament deixant els seus magatzems plens:

“Juntament amb les tropes nacionals havien arribat uns camions carregats de productes alimenticis envasats, que eren venuts al públic pels carrers a força bon preu. Es varen descobrir amagatzemaments abundants de gèneres que ningú no sospitava que existissin. La deducció que hom en treia era que, d'entre els que havien fugit, algun n'hi devia haver hagut que mirava de guanyar-s'hi l'estona. Això, al capdavant, que de primer antuvi semblava qui sap què, no era res de l'altre món, ja que de casos semblants se'n han anat veient molt més sovint del que hauria estat de desitjar”. (Guillamet, pag. 76)

²⁶ Francisco Candel assegura en un llibre que algunes famílies van arribar a acumular tant de menjar procedent d'aquest saqueig que, ben administrat, els va durar un parell d'anys:

“El caso es que con lo que almacenamos subsistimos unos dos años. Comprabas lo esencial: pan, sal y poco más, algún boniato, alguna arengada... El campo silvestre nos suministraba acelgas boscanas, pies de cristo, verdolaga, borrajas, cerrajas, cerrajones, cardos borriqueros, cuyos tallos se hervían... En los campos laborados, espigolabas después de la recolección: trigo, cebada, maíz, patatas...” (Candel, Paco, dins *Memòries d'un burgés...* pag. 87)

²⁷ “Franco in Barcelona”. United Editorial Ltd., Londres, abril 1939. Aquest opuscle va ser publicat sense signatura, amb una nota de l'editor que indicava ““El text que presentem va ser escrit per un dels pocs ciutadans britànics que van romandre a Barcelona després de l'ocupació per part de les tropes del general Franco. Tracta el període que va del 19 de gener al mes de març de 1939 (..) Per raons òbvies, el nom de l'autor d'aquest document no pot ser revelat”. Paul Preston ha suggerit que podria tractar-se de Sam Russell, comunista, corresponsal de *The Daily Worker*. Però tots els intents fets per a tractar de confirmar-ho no han trobat resposta. Malgrat les nombroses inexactituds del text, és un dels pocs testimonis de primera mà existents.

“De cop i volta la gent començà a cridar que repartien menjar; i en efecte, en algunes places i encreuaments de carrers s'havien fet com unes muntanyes de xuscos i pots de llet i pots de carn en conserva i tothom hi corria. Molts es pensaven que la fam ja s'havia acabat per sempre juntament amb la guerra, i de l'alegria semblaven bojós mentre corrien cap a casa seva amb els xuscos i els pots de cam que havien pogut arreplegar. L'alegria no dura gaire; al cap d'un parell de dies aquelles muntanyes ja s'havien acabat. Aleshores van comprendre (ja ho havien comprès els qui s'havien fixat que la carn en conserva era russa) que tot allò havia sortit simplement de la reserva que hi havia a la mateixa ciutat, d'aquella reserva que abans de l'alliberació s'anava donant a poc a poc, severíssimament racionada. Tot allò, racionat, hauria durat moltes setmanes; ara n'hi havia hagut per un parell de dies”.²⁸

Una altra barcelonina recorda així aquells moments:

“Els primers dies, quan van entrar els nacionals, va haver-hi molta abundància de menjar. Entre el que la gent havia arreplegat dels magatzems de menjar un parell de dies abans que entressin els nacionals i el que ells van portar... Recordo que el mateix 26 de gener ens llançaven uns panets petits des dels avions. Amb camions van anar repartint menjar de franc per tot arreu i sobretot als barris més extrems (...) Però això va durar unes setmanes, només. Després els nacionals també passaven amb els camions, però ja no el regalaven, el menjar, sinó que el venien, fins que es van anar obrint altre cop les botigues”.²⁹

L'Ajuntament de Barcelona va organitzar el dia 27 de gener, en col·laboració amb la columna d'ocupació, un magatzem central al Palau de Projeccions de Montjuïc³⁰ on van anar-se dipositant les vitualles que arribaven en camions procedents de Palència, Burgos, Teruel, Saragossa, Navarra, Biscaia, Guipuzcoa, Galícia i León³¹ i poc després també d'Andalusia: Sevilla, Còrdoba i Huelva³².

També els primers dies van arribar 160 camions que els feixistes madrilenys tenien a punt per quan fos presa la capital i que

²⁸ Via: *Antologia*, pags 84-85.

²⁹ Testimoni oral de Rosa Freixas Grau, recollit per l'autor l'any 1983.

³⁰ “La obra realizada...”, pag. 19

³¹ Es comenta en l'editorial de *LVE* del 30 de gener.

³² *LVE*, 31 de gener

van ser portats a Barcelona en ser ocupada primer aquesta ciutat³³, així com, ja a les darreries de febrer, 240 tones de menjar enviades des de Màlaga, Canàries i Mallorca³⁴. Cal observar que aquestes trameses de menjar des de les capitals de província de la *zona liberada* no eren considerades con quelcom lògic i que havia d'entrar en les previsions d'un exèrcit per a proveir les zones ocupades, ni com un comerç interior normal en el que l'excedent d'unes zones del país és enviat a les altres per a vendre'l, sinó com a veritables donatius, magnificats per la propaganda com a mostra de la *hermandad entre los hombres y las tierras de España* i de la caritat dels qui vivien a la zona *lliure* envers als qui havia viscut fins aleshores a la zona *sotmesa*.³⁵

³³ “Ayer llegaron a Barcelona 150 camiones de víveres del Ayuntamiento de Madrid. Acompañaba la expedición el alcalde de Madrid, señor Alcocer, quien quiso él mismo ofrecer a los barceloneses el obsequio de los refugiados madrileños que habitan la España nacional. Las subsistencias que los madrileños ofrecen a los barceloneses son las que tenían reservadas en Villuenga y otras poblaciones limítrofes a Madrid, para el aprovisionamiento de la ciudad en las primeras horas. Previsora medida que al señor Alcocer le aseguraba la resolución de los inmediatos momentos a la liberación” (LVE, 3 de febrer)

Quan el 28 de març fou ocupat Madrid l'Ajuntament de Barcelona no va poder menys que retornar el favor, i es va comprometre tot seguit a enviar-hi “*un tren completo de víveres*” (LVE, 30 de març). Efectivament, el 18 de març sortia cap a Madrid un tren amb 45 vagons plens de menjar que “*los Sindicatos agrícolas de la provincia de Barcelona han conseguido reunir en pocos días para aliviar los padecimientos de la población madrileña*”. (LVE, 19 d'abril)

³⁴ “Palma de Mallorca, 23 - En breve saldrá de este puerto, con rumbo a Barcelona, el buque que conduce la valiosa aportación de Málaga para socorrer a la población de Cataluña. El importante cargamento, evaluado en más de medio millón de pesetas, está compuesto en su casi totalidad, por productos de la zona malagueña: aceites, pasas, higos, frutas, vino, salsichón y otros embutidos; todo ello adquirido con el producto de la suscripción pública patrocinada por el gobernador civil de Málaga” (LVE, 24 de febrer)

“Donativos de víveres para Barcelona: de Canarias, 280.000 quilos de tomates y 80.000 de plátanos; de Palma de Mallorca, 150.000 quilos de víveres diversos” (LVE, 25 de febrer)

³⁵ Una part d'aquests aliments procedien dels catalans que s'havien passat a la zona franquista durant la guerra i que, abans de tornar, acumulaven grans quantitats de provisions que feien arribar com podien a Barcelona. José Maria Fontana ho explicava així:

“A todo esto, en San Sebastián y en todas las colonias de refugiados catalanes reinaba una excitación desmedida (...) pues “los refugiados” se disponían a “invadir” Barcelona. Una fiebre organizadora les consumía. Los que podían se agregaban a los servicios de ocupación en cualquiera de sus facetas. Pero la mayoría planteaba el problema a base de resolver ordenadamente los siguientes puntos: transporte, víveres, armamento, equipo y salvoconductos. Formábanse caravanas

Les dificultats per a l'arribada d'aquests camions, com ho serien durant molt de temps, eren considerables a causa del mal estat de la xarxa viària, amb ponts volats —364 només a les vies principals de Catalunya, segons dades oficials³⁶— i carreteres tallades —184 interrupcions d'importància, segons les mateixes dades—.

El menjar acumulat en el magatzem central va ser distribuït bàsicament a través d'*Auxilio Social*, com ho serien molts altres donatius de menjar que anirien arribant al llarg de l'any. Bona part dels donatius van anar a parar als canals comercials de distribució i el producte de la venda va ser destinat a les necessitats benèfiques d'*Auxilio Social* o d'altres organitzacions depenents de Falange, així com a determinats centres hospitalaris barcelonins.

de coches y hasta de autobuses. Las provisiones para "los de allá" se amontonaban en cantidades fabulosas" (Fontana, pags. 364-365)

Una confirmació d'aquest transport d'aliments personalment des de la zona franquista a Barcelona, fet pels que tornaven, es troba en les memòries de Manuel Dargalló:

“La tarda del dia 31 de gener, dimarts, ens va portar una sorpresa. Vam veure venir cap a casa un militar, un oficial, amb la seva gorra de plat, molt poc marcial, per cert. El vam reconèixer de seguida. Era el tiet Cinto. No l'havíem vist més des de l'abril de 1937, quan va marxar a un congrés mèdic a l'estranger. (...) El tiet Cinto, que ara era capità metge, havia sortit de Salamanca, on vivia, amb un cotxe militar carregat de queviures, tan bon punt com va aconseguir el permís per venir a Barcelona. Havia arribat la vigília i havia passat per la casa del seu germà, el tiet Manuel, al carrer d'Anglí, on havia deixat part del menjar que duia. La segona visita ens la feia a nosaltres, els qui érem a Tiana. Abans no es fes fosc del tot, vam acompanyar-lo fins a la placeta de Sant Bruno, on el xofer guardava el cotxe ple de menjar, i el vam ajudar a descarregar-lo i a portar-ho tot a casa de la tieta Carmeta. Després, amb la mare, ja s'ho repartirien. A nosaltres, pobra gent afamada, veure tot aquell bé de Déu que anàvem apilant damunt de la taula del menjador ens semblava una cosa de l'altre món. Sobre la taula i per terra hi havia saquets, bosses i caixes de cartró plenes de menjar. La tieta Maria, la muller del tiet Cinto, havia tingut cura de comprar les provisions a Salamanca. Quan obríem els paquets en sortien embotits, llaunes de conserva, xocolata, llet en pols, llegum, pasta de sopa, etc. Els paquets que havíem rebut de l'estranger, ja devorats, eren insignificants comparats amb el que havia sortit d'aquell cotxe, ple a vessar”. (Dargallo, pags 247-249)

³⁶ Vegeu l'apartat de l'estat dels accesos a Barcelona el febrer de 1939 en el capítol dedicat a la descripció de la fesomia urbana de la ciutat.

En conjunt, el menjar aportat per la columna d'ocupació i els donatius d'Itàlia³⁷, els quàquers i les autoritats de les províncies de la zona franquista, durant el primer mes, suma unes 50.000 tones de menjar³⁸, al marge del que pogués arribar per conductes comercials normals, més difícil d'evaluar.³⁹

Cal no oblidar que tots aquests aliments no eren solament per a la ciutat de Barcelona, sinó per a tot el seu entorn, és a dir per a una població d'aproximadament un milió i mig d'habitants. És fàcil observar també que hi escassegen o hi manquen els aliments frescos bàsics: pa, llet, ous, carn, peix i fruites i verdures. El proveïment d'aquests productes comportava una complexitat superior, més enllà del simple transport d'uns estocs alimentaris preparats amb temps.

Els hogares del combatiente

Una part del menjar aportat pel servei d'Intendència militar i fins i tot per donatius de les "*provincias liberadas*", sobretot les exquisiteses com cafè, licors i tabacs, era destinat a les forces d'ocupació acabades d'arribar. Com que els menjadors de les casernes

³⁷ El comte Ciano, va anotar en el seu diari (pag. 67):

"29 de enero - Gámbara pide víveres porque la población está literalmente hambrienta. Comparten el rancho de los legionarios al grito de Viva Franco y Viva Italia" (pag. 67).

"30 de enero - Se han enviado provisiones alimenticias a Barcelona" (pag. 68).

³⁸ Vegeu a l'Apèndix 12 el detall de les dades que hem manejat per arribar a obtenir aquesta xifra.

³⁹ En pot ser una mostra un anunci de "Galletas Artiach" del 8 de febrer, el primer a tota plana publicat a *La Vanguardia Española* en l'etapa franquista. En ell, a més dels habituals crits patriòtics, s'hi comunica que l'empresa te preparat un assortit de 150.000 quilos de galetes, que en produeix 18 tones diàries, i que diàriament arriben a Barcelona quatre camions carregats de galetes.

barcelonines eren insuficients, van ser habilitats ja la primera setmana altres locals com a menjadors o bars per a soldats i oficials, als quals va donar-se el nom de “hogares del combatiente”⁴⁰. Van mantenir-se oberts només durant les primeres setmanes d’ocupació.

D’aquests nous “hogares” n’hem pogut localitzar quatre: un al Teatre Tívoli del carrer de Casp, l’altre a la Granja Royal del carrer de Pelai⁴¹, un altre en un restaurant de la plaça de Catalunya, i un quart en un pis del carrer de la Diputació cantonada al del Bruc⁴².

La informació sobre la inauguració del de la plaça de Catalunya precisa que va instal·lar-se “en la antigua “cala” local que como se recordará era uno de los acaparados por la aristocracia marxista y anarquista, uno de tantos lugares en donde se gastaba en suntuosas comidas el producto de los saqueos realizados”. La inauguració va poder-se fer “previa la imprescindible limpieza y desinfección del antiguo restaurante”.⁴³

Era habitual que el servei en aquests menjadors de soldats fos prestat per noies que, dintre les estrictes normes de moralitat aparent del nou règim, constituï en un folklòric repòs del soldat.

⁴⁰ “La delegación Nacional de Frentes y Hospitales quiere agasajar a los soldados y para ello abre en distintos sectores de Barcelona nuevos hogares del combatiente que serán atendidos por las delegaciones de provincias españolas. Desde todas las capitales de España han llegado los camiones con café, licores y tabaco con que obsequiar a nuestros heroicos soldados” (LVE, 31 de gener)

⁴¹ “En la Granja Royal se ha instalado el “Hogar del combatiente” patrocinado por la delegación de Logroño (..) Ayer tuvimos la satisfacción de visitarlo, comprobando la regularidad de los servicios que prestaba un equipo encantador de linda riojanitas que, amables, delicadas, exquisitas, obsequiaban a nuestros combatientes”. (LVE, 3 de febrer)

⁴² “Ayer a mediodía la delegación de Guipúzcoa procedió a inaugurar un comedor para oficiales instalado en el primer piso de la casa numero 302 de la calle Diputación” (LVE, 2 de febrer)

⁴³ LVE, 2 de febrer.

Bona prova de l'èxit d'aquests *hogares del combatiente* n'és que, els dies 1 i 2 de febrer, només en els dos establiments del carrer de Casp i de Pelai, es van servir 10.300 cafès, 7.200 havans i 3.700 copes de conyac. També s'hi servien menjars calents i entrepans, i fins i tot "*crucifijos*"⁴⁴. Aquestes xifres poden contribuir a donar una idea de la quantitat d'homes que van romandre temporalment a Barcelona durant el primer mes d'ocupació, i als quals va caldre alimentar amb les minses existències de què es disposava.

Un soldat franquista que es trobava aquells dies a Barcelona i era un assidu de l'*hogar* del carrer de Casp va deixar escrit en el seu diari:

*"Barcelona, Miércoles, 8 de marzo de 1939 - Una vez en la plaza de Urquinaona, sólo tuve que desplazarme una manzana para llegar a la calle Caspe, en cuyo número 6 topé finalmente con el Hogar del Herido, precisamente en el mismo edificio en donde se encontraba también ubicado el teatro Tívoli, además de los estudios de "Unión-Radio Barcelona". A las primeras de cambio, tuve que identificarme con mis credenciales hospitalarias como requisito indispensable para poder optar a las muchas ventajas de què disfrutaba allí el herido. Y enseguida, me sirvieron un café sin cobrarme nada, lo cual ya fue más que suficiente para que, de buenas a primeras, me encontrase muy a gusto en aquel lugar".*⁴⁵

⁴⁴ Exactament, el consum realitzat en aquests "snacks" sui generis, va ser:

-Al del Tívoli, patrocinat per les delegacions de Vizcaya y Castellón, durant el dia 1 de febrer es van repartir gratuïtament als soldats 1.400 cafés, 940 "bocks" de cervesa, 1.200 copes de conyac, 350 paquets de galetes, 1.150 entrepans variats, 190 "cajetillas" de tabac. "Además, se sirvieron 92 comidas a jefes y oficiales y 120 comidas y cenas a la columna de Orden y Policía" (LVE, 2 de febrer). El dia següent van servir-se 2.100 cafés, 1.310 "bocks" de cervesa, 725 paquets de galetes, 1.860 entrepans variats, 2.230 "cajetillas" de tabac, i "se repartió, además, entre los soldados, papel de escribir, tarjetas y crucifijos" (LVE, 3 de febrer)

- Al de la Granja Royal: 6.800 cafés, 2.500 copes de licor, 7.200 havans, 340 "cajetillas" de cigarros, 850 entrepans, 20 (sic) "pastillas de café y leche de Logroño y numerosas raciones de comidas a transeúntes" (LVE, 3 de febrer)

⁴⁵ Sagastizabal, pags. 315-316. El mateix soldat deixa constància en el seu diari que, almenys aquest "hogar", només va estar obert durant el mes de febrer:

"Barcelona, Viernes, 31 de marzo de 1939 - Desde luego, sólo sostenido de esa forma pude llegar al n° 6 de la calle Caspe sin que me afectase demasiado el hecho de que se me pudiera juzgar como un despojo empapado hasta lo maltrecho. Pero qué de cosas podía todavía ignorar un soldado. ¿No veías acaso estos signos de contradicción que se acumulaban por todas partes a modo de sonidos cansados de seis de la tarde? Y sin embargo, bien claro me lo dijeron aquellos soldados que formaban grupo en medio del portal: ¡prescinde de subir hasta el Hogar del Herido si no quieres

Menjadors d'*Auxilio Social*

Auxilio Social fou una institució creada a Valladolid tres mesos després de la sublevació militar que donà origen a la guerra civil. Concretament, el dia 30 d'octubre de 1936 s'obria a Valladolid el primer menjador per a infants, sota la direcció de Mercedes Sanz Bachiller, vídua d'Onèsimo Redondo. *Auxilio Social*, homònima de la que els nazis havien creat no feia gaire a l'Alemanya, va perdurar fins a l'inici del desmantellament, l'any 1976, d'algunes institucions del franquisme.

La distribució de menjar, sobretot als infants, fou el seu objectiu bàsic des de l'inici. Poc a poc anà incorporant també determinats serveis, però d'una manera secundària: guarderies, assistència a dones embarassades, recollida i distribució de roba vella... No va ser fins que, ben passats els anys quaranta, quan el repartiment benèfic de menjar deixà d'anar tenint sentit, que *Auxilio Social* va quedar com una institució més d'assistència social dintre del règim, gestionant els centres escolars i sanitaris que s'havien anat creant. Aquests centres van passar a dependre, en 1976, del *Instituto Nacional de Asistencia Social del Ministerio de Gobernación* i el nom d'*Auxilio Social* va passar a la història.

encontrarte con las puertas cerradas! Según parece, había incluso un cartel colocado en la entrada para comunicar el carácter irrevocable y definitivo de dicha decisión. ¿Quién era capaz de entender semejantes cosas?" (Sagastizabal, pag. 362).

Auxilio Social fou un dels puntals propagandístics del nou règim. Un opuscle sense data⁴⁶ editat poc després de la guerra donava a conèixer la importància del serveis d'alimentació sobre els restants. Segons aquest opuscle, en octubre de 1939 hi havia 60 centres d'alimentació infantil depenents d'*Auxilio Social* a tot Espanya, en el qual hi eren atesos 72.000 nens. Pel que fa a Barcelona dona les dades següents:

16 “*centros de alimentación infantil*”

2 “*guarderías para hijos de obreras*”.

2 “*hogares escolares*” (assils per a infants on menjaven i dormien però d'on sortien per anar a escola)

2 “*hogares cuna*” que, com els anteriors, eren per a nens orfes, és a dir per a infants trobats abandonats per mort del seus pares durant la guerra o bé després, empresonats o executats en la primera onada repressiva.

4 “*hogares infantiles*”, també per a infants orfes, però més grans que els dels “*hogares-cuna*” i en règim de internat, a diferència dels “*hogares-escolares*”.

No hi ha comptabilitzades en aquest opuscle les dades referents a “*comedores de hermandad*” per a adults que, malgrat això, funcionaven a Barcelona, com es dedueix de les informacions de premsa.

La pràctica totalitat de tots aquests locals es van instal·lar en menjadors escolars o populars creats per la Generalitat durant la guerra i incautats pel nou règim.

⁴⁶ “*Auxilio social*”. Editat pel *Departamento Central de Propaganda*. S/d. 63 fulls, text en cinc idiomes i abundant material gràfic.

“El local d'hivern de la Casa del Poble, com tots els locals de totes les entitats polítiques i no polítiques, l'havien requisat les autoritats i als baixos hi havien instal·lat l'*Auxilio Social*, uns menjadors on es subministrava la sopa del pobre, notablement aigualida respecte a la que repartien a l'asil abans de la guerra, segons deien la gent ben informada, però degudament ascendida a la categoria de generós obsequi falangista i servida per abnegades militants de la secció femenina que cobrien l'uniforme amb un davantal blanc brodat amb una insígnia al·legòrica”⁴⁷.

Els primers dies de l'ocupació la preocupació principal fou la de distribuir menjar per a l'afamada població barcelonina. El Palau Moja, de la Rambla, fou el que primer a adaptar-se a les necessitats d'*Auxilio Social*⁴⁸ i després van anar-se habilitant menjadors i magatzems de menjar pels diferents barris de la ciutat⁴⁹.

⁴⁷ Amorós, pag. 182

⁴⁸ “Don Juan Carlos Güell, conde de Ruiseñada, comunicó ayer a los periodistas, en nombre de su padre, el conde de Güell, que el palacio de su propiedad, sito en la Rambla, esquina a la calle de Puertaferri, tradicional residencia en nuestra ciudad de los marqueses de Comillas, ha sido puesto a disposición de “Auxilio Social” (...) que ocupará no sólo el palacio de referencia, sino aquella parte del mismo que fue alquilada a los almacenes “Sepu”. En el histórico palacio, Auxilio Social instalará sus comedores populares” (LVE, 29 de gener).

⁴⁹ Alguns d'aquests locals eren menjadors populars creats pel govern republicà. A l'opuscle “Franco in Barcelona”, el periodista anglès que el va escriure i que es trobava a Barcelona l'any 1939, hi explicava que havia pogut visitar

“alguns dels magnífics menjadors populars que la República havia construït o rehabilitat totalment. No crec que l'*Auxilio Social* utilitzi cap d'aquests locals per al propòsit amb què van ser construïts (alimentar el poble), probablement perquè són “rojos”. Un menjador infantil que hi havia a les Corts sí que s'està fent servir, però només com a centre de distribució, de manera que les delicioses taules hexagonals, cadascuna amb els seus sis petits tamborets i els sis jocs de plats i coberts, són totalment ignorades. Als menjadors populars més grans, la República podia alimentar 7.500 persones al dia en tres torns; ara, en canvi, el diari va publicar un paràgraf de quinze centímetres amb motiu de la inauguració d'un menjador per a 500 nens a Montjuïc” (pag. 21).

Els menjadors o magatzems de menjar que va fer servir *Auxilio Social* a Barcelona el 1939 van ser:

- Les oficines o seu central de la institució va instal·lar-se Passeig de Gràcia número 132, segon.
- Districtes I i III: Magatzem i menjador al Restaurant Las Cañas, del carrer d'Escudellers.
- Districte II: Magatzem a Rocafort número 8. Menjadors al café Condal, Paral·lel número 71, i a Can Tunis (carretera de l'Hositalet cantonada a Lagasca)
- Districte III: Magatzem i menjador al Bar Metro de la plaça de l'Àngel.
- Districte IV: Magatzem al bar “Sol i Sombra” (Gran Via 673, davant de la Monumental). Menjador a Diputació 427.
- Districte V: Magatzem a Mendizábal, 11. Menjadors al Café Olympia de la Ronda de Sant Pau i al carrer Nou de la Rambla número 102.

“Passats els primers dies, on sí que van seguir regalant el menjar era als locals d’*Auxilio Social*. Jo vaig treballar en un que hi havia al carrer de Londres-Muntaner i després en un altre del carrer d’Avinyó, mentre feia el servei social, l’any 1940. Eren menjadors per adults: la gent venia amb la fiambrella i els l’omplíem de menjar que s’enduïen. Els donaven dos plats calents, que no estaven pas malament. El més curiós és que el del carrer de Londres va haver de tancar perquè no hi venia gent. Potser era a un lloc poc avinent. En canvi, els de criatures sí que van tenir molt d’èxit. N’hi havia un al carrer d’Aragó, tocant a Muntaner, en un local que durant la guerra havia estat menjador popular, i n’hi havia un altre al Paral·lel⁵⁰.

L’anònim periodista anglès autor de l’opuscle “Franco in Barcelona” expressava en aquests termes el paper d’*Auxilio Social* en aquells primers moments:

“No podien comprar el menjar que hi havia a les botigues i havien de viure de la caritat privada oferta per l’*Auxilio Social*, una organització de beneficència feixista el símbol de la qual és una mà aferrant un punyal. Mai no vaig descobrir què se suposava que estava apunyalant. Quasi tan aviat com van entrar les tropes, aquesta organització —de la qual es feien càrrec milers de dones joves uniformades i d’aspecte sever— ja havia posat fil a l’agulla i s’encarregava de gestionar la distribució de menjar, entre altres coses. (...) Pel que vaig poder determinar l’auxili es limitava a àpats calents per als adults i els nens i llaunes de llet per als nadons. Per aconseguir un àpat calent, calia en primer lloc fer una cua des d’aproximadament les 7 del matí fins a les 2 de la tarda al davant de les diverses cantines. No podria dir quina cua era pitjor, si aquesta o la del pa! Poc després les autoritats van jutjar que no quedava gaire bé tenir aquelles immenses cues durant tot el dia, de manera que van decretar que no es podia començar a formar cues fins una hora abans que comencés la distribució del menjar. El resultat d’això fou simplement que la gent s’estava en grups d’unes cent persones a les cantonades més properes i que en el moment adient corrien cap al seu lloc a la cua. Amb aquest sistema, naturalment, molta gent gran i malalta

-
- Districte VI: Magatzem i menjador i oficines centrals durant els quinze primers dies de l’ocupació al “Tostadero” de la Plaza Universitat numero 3.
 - Districte VII: Magatzem a Gran Via 479. Menjadors a Galileu, 69, Entença, 60, Rocafort, 78, i a la Plaça d’Espanya.
 - Districte VIII: Magatzems i menjadors a Buenavista, 3 i Salmerón, 2.
 - Districte IX: Magatzem al “Bar Sport” del carrer de Sant Andreu numero 176 . Menjador al convent de les Dominiques de la Rambla d’Horta.
 - Districte X: Magatzem al carrer del Municipi número 12, bis. Menjadors al Cine Tívoli, de la Rambla del Poble Nou, número 53, al cinema de la Gran Via número 794 i a “La Estrella” de carrer de Veilència.
- (Llista elaborada a partir de dades publicades a *La Vanguardia Española* els dies 2, 4 i 5 de febrer, comprovant-les i esmenant els errors).

⁵⁰ Testimoni oral de Rosa Freixas Grau, recollit per l’autor el 1983.

es desmaiava i l'havien de dur als dispensaris locals per rebre assistència. Els àpats repartits són calents i força bons, però el mètode de distribució és espantós”⁵¹.

Els primers dies, els camions d'intendència anaven portant menjar, que es centralitzava al Palau de Projeccions de Montjuïc, i d'allà era repartit als magatzems de districte i als hospitals i centres assistencials. També, en els primers moments, i com ha quedat reflectit en algunes fotografies, va repartir-se menjar des dels mateixos camions, sense descarregar.

“Havien arribat uns camions del cel. D'un en sortien barres de pa; d'un altre, pots de llet condensada; d'un tercer, patates a desdir... N'hi havia per a tothom. Ho regalaven tot. La gent s'anava animant. Podríem menjar fins a afartar-nos. S'havia acabat la guerra”⁵².

La quantitat d'aliments distribuïda per *Auxilio Social* els primers dies fou considerable, una mitjana de 300.000 quilos diaris⁵³, equivalents a àpats per a unes 300.000 persones formats en el millor dels casos per dos plats calents —normalment un de llegums i un de carn amb patates— i en el pitjor per un tros de pa i una llauna de conserves⁵⁴.

Aquests menús d'emergència dels primers dies no van variar gaire a mesura que mesos després van esdevenir habituals per una

⁵¹ Pags. 19-20.

⁵² Tort, pag 145.

⁵³ “Hasta 60.000 raciones calientes fueron ya repartidas en el transcurso del día. Y 150.000 en frío. En pan solamente se han distribuido 350.000 raciones. A estas cifras hay que añadir todos los víveres repartidos a las instituciones oficiales y sanitarias del Municipio y de la desaparecida Generalidad, en los cuales se hallan recogidos varios millares de personas” (LVE, 30 de gener). Altres notícies dels primers dies coincideixen en xifres semblants.

⁵⁴ Una de les “raciones” d'*Auxilio Social* podia ser una cosa així: “Una pieza de pan de tres cuartos de kilo, un pescado fresco de gran tamaño, y botes de leche condensada es lo que ayer se distribuyó en el local visitado por nosotros” (LVE, 31 de gener). O bé: “Raciones calientes: Plato de judías o lentejas con carne y tocino y otro de ternera con patatas o cosa análoga. Raciones en frío: latas de conserva y pan”. (LVE, 4 de febrer)

quantitat molt inferior que la dels primers dies de gent atesa als locals d'*Auxilio Social*⁵⁵. En oblidar-se la situació d'emergència dels primers dies, alguns locals que havien estat oberts com a menjadors, sobretot en bars, van anar essent suprimits, i només van mantenir-se cinc "comedores infantiles" i tres d'adults⁵⁶. Passat l'hivern, "*Auxilio Social*" alimentava diàriament, durant l'any 1939, entre 4.000 i 10.000 nens barcelonins com a màxim, i una xifra semblant d'adults⁵⁷.

Represa agrícola i ramadera

Les tropes nacionals van ocupar Barcelona el mes de gener, un mes en el qual no es cull res. Patates, llegums i gramínies com el blat o l'arròs, fonamentals en l'alimentació humana, i d'altres bàsics per a

⁵⁵ "Minuta que se servirá hoy en la instituciones de Auxilio Social: "Comedores infantiles: Comida: Sopa de arroz con picadillo. Fabada asturiana. Membrillo. Pan. Cena: Crema de habas con crostoncitos. Estofado de carne con patatas. Pan. Cocinas de hermandad: Comida: Potaje de garbanzos con arroz. Pan Cena: Alubias estofadas con arroz. Pan" (LVE, 7 de desembre).

⁵⁶ Passats els primers dies, només van quedar com a "comedores infantiles" el del Paral·lel, i el de la Rambla del Poble Nou. Se'n van habilitar tres més en locals no utilitzats primer: al que fou conselleria d'Economia de la Generalitat (actual AISS) a Via Laietana, 16, a Aribau, 74 i a Gran Via, 727. Els menjadors per adults o "cocina de hermandad" van quedar limitats a un al carrer de Londres, 162 (LVE, 29 d'agost). Aquesta situació va quedar oficialitzada amb la visita que Mercedes Sanz Bachiller va fer a Barcelona a finals d'agost i que va donar peu a una inauguració de les típiques del nou règim. També van inaugurar-se (de fet ja funcionaven feia setmanes) altres serveis assistencials d'*Auxilio Social*. Dos mesos després, amb motiu del tercer aniversari de la fundació d '*Auxilio Social* van inaugurar-se tres nous menjadors infantils (Sant Olegari, 10, Paral·lel, 97, i Colònia Industrial del Port) i "cocinas de hermandad" a Can Tunis, a Avinyó, 58, i al mateix local de Sant Olegari,10. (LVE, 31 d'octubre).

⁵⁷ Aquesta xifra l'hem calculat a partir del fet que en general la capacitat de cada menjador era d'unes 500 a 2.000 places, i concorda amb les oficials que coneixem a nivell general de l'Estat i algunes de parcials de Barcelona: A tot Espanya, l'octubre de 1939, eren assistits 72.000 nens en els seixanta centres d'alimentació existents, de quals a Barcelona n'hi havia una quarta part ("*Auxilio Social*", op. cit). En sis "cocinas de hermandad" barcelonines s'atenia diàriament, a finals d'octubre de 1939, unes 15.000 persones adultes (LVE, 29 d'octubre).

l'elaboració de pinso, no es cullen fins a l'estiu. Els magatzems i graners de Barcelona eren buits, calia esperar mig any o més per a les collites, i aquestes, a més, no es podien preveure massa bones en les zones més pròximes a Catalunya, per les dificultats dels últims mesos de guerra. El desabastiment era previsible, ja que la situació d'altres zones de l'Estat que eren en mans dels franquistes de feia temps no era tampoc excessivament brillant i les dificultats del transport complicaven encara més el proveïment de les zones més recentment ocupades. Maquinària destruïda, manca d'animals de tir⁵⁸, manca de braços al camp, procés de reforma de les organitzacions camperoles (cooperatives, sindicats, patronals...) i de la propietat de la terra. Tot plegat suposava un cúmul de dificultats que permet imaginar fàcilment què arribava a la llotja del gra i al mercat del born. A més, passaven coses tan pintoresques com aquesta:

L'Ajuntament, en sessió del 10 de febrer, aprovava una proposició del tinent d'alcalde de proveïments en la que es decidia que *“para reparar el daño que la imprevisión marxista ha ocasionado a la agricultura saboteando la siembra de la temporada de patata llamada temprana, se recurra al gobierno español para que, sin pérdida de tiempo, autorice a los agricultores catalanes para que puedan gestionar con Inglaterra la adquisición de la cantidad necesaria de patata de semilla Royal Kidney, al objeto de*

⁵⁸ Fins a tal punt era angoixosa la manca d'animals de tir a Catalunya que, a finals de setembre *“el general jefe de la IV región ha remitido un telegrama al Gobernador militar de esta plaza y provincia en el que se comunica que por otro T.P. recibido del general subsecretario del Ejército, se ha resuelto por el ministro del ramo que el ganado que las unidades del Ejército acantonadas en la provincia posean y que esté inactivo, puede ser dedicado a las faenas agrícolas ya que, por falta de ganado mular se tropieza con grandes dificultades para recoger la cosecha”* (LVE, 26 de setembre)

què pueda tener efecto la siembra en la comarca de Vich, una de las más importantes de Cataluña”⁵⁹

L’adquisició fou autoritzada, la Royal Kidney sembrada i tot permetia pensar que, superada la “*imprevisión marxista*”, els catalans podrien menjar patates aquell mateix any. Però no: el mes de maig, una nota de la Delegación de Exportación de la Patata prohibia el consum interior de la patata Royal Kidney degut a què calia exportar tota la producció a Anglaterra. La mesura era justificada en una nota pública⁶⁰ per la necessitat de divises i s’anunciava que l’Estat havia comprat vuit tones de patates a Copenhague, de les quals dues “*están a punto de llegar a Barcelona*”.

Les dificultats no eren oficialment reconegudes, però no podien ser ocultades. Tota la responsabilitat era atribuïda als “*rojo-separatistas*” que havien deixat el camp abandonat, havien produït “*devastaciones*” i “*esquilmos*”⁶¹, i havien destruït en la fugida carreteres i mitjans de transport. La crua realitat i les ganes d’amagar-la produïa que amb dos dies de diferència es publicuessin notes tan contradictòries com aquestes:

*“El teniente de alcalde delegado de Abasto don Aurelio Joaniquet hizo una visita al Mercado Central de frutas, verduras y hortalizas, y en vista de la abundancia de las mismas...”*⁶²

⁵⁹ Gaceta Municipal, 1939. Pag. 13

⁶⁰ LVE, 10 de maig.

⁶¹ Aquesta voluntat d’atribuir tota la culpa de l’escassetat de menjar als republicans és present en notes oficials i editorials de premsa d’una manera constant. Vegeu, per exemple, l’editorial de *La Vanguardia Española* dels dies 25 i 26 d’octubre.

⁶² LVE, 12 de març. El subratllat és nostre.

“Continuando la labor iniciada, el delegado sindical provincial y el delegado provincial de Agricultura de FET y de las JONS ha visitado los sindicatos agrícolas de Sant Feliu de Llobregat, Molins de Rey, Pallejà San Vicente dels Horts, San Andrés de la Barca y Martorell, entrevistándose con los directivos de dichas organizaciones sindicales y tratando con los mismos las cuestiones de carácter general y local que afectan a la producción agrícola de dichas comarcas y al abasto posible, ante las dificultades actuales del Mercado Central del Borne. En estas visitas los delegados han comprobado el absoluto abandono con que el gobierno rojoseparatista tenía las plantaciones fruto-hortícolas de esta riquísima comarca, la falta de criptográficas y abonos adecuados que repercutirá en la producción de estos primeros meses”⁶³

D'aquí que, davant l'ombrívol panorama de les collites es dictessin mesures com la que disposava que *“el abandono injustificado del laboreo, cultivo o aprovechamiento de fincas rústicas se sancionará por el ministerio de Agricultura con sanciones de hasta 50.000 pesetas”⁶⁴*. Tot i així, al màxim que aspirava el nou règim era que *“el próximo año pueda cultivarse, por lo menos, la misma extensión de tierra y con igual intensidad a lo que se cultivaba en el quinquenio de 1925 al 1930”⁶⁵*. Per la seva part, el govern oferí

⁶³ LVE, 10 de març. El subratllat és nostre

⁶⁴ LVE, 20 d'octubre.

⁶⁵ LVE, 20 d'octubre.

subvencions a les indústries o explotacions agrícoles que haguessin sofert danys a la maquinària, a través de la comissió de *Regiones Devastadas y Reparaciones*⁶⁶ i a través dels *Servicios de Recuperación Agrícola*, localitzar graners, intervenir els adobs químics que localitzés i comprar i distribuir l'única collita possible en els primers moments: la d'ametlles⁶⁷.

Per ajudar els ciutadans a passar amb la panxa buida els primers mesos, les promeses d'excel·lents collites eren, a finals d'estiu, quotidianes. “*La cosecha de patatas, lentejas y garbanzos es excelente*”⁶⁸. Segons les previsions del ministeri, la collita d'aquests productes havia de ser un 90 per cent de la mitjana dels anys de la República:

*“Valencia, 15 - La plantación de arroz de la actual campaña presenta inmejorable aspecto. La superficie plantada alcanza una extensión de 465.000 hanegadas, o sea casi la normal en los tiempos anteriores al Glorioso Movimiento Nacional. Los cálculos hechos permiten esperar que la cosecha se elevará a a dos millones de quintales, lo que es suficiente para asegurar el consumo nacional, aún teniendo en cuenta que hay ahora muchos españoles consumidores de arroz que antes no lo consumían. También quedará asegurado el abastecimiento del Ejército”*⁶⁹.

⁶⁶ LVE, 22 d'octubre.

⁶⁷ Aquests Servicios van trobar mil tones d'arrós “*en uno de los depósitos recuperados, enclavado en un local centrico de Barcelona*”, i “*en otro depósito rojo han sido recuperados 5.000 sacos de garbanzos*”. (LVE, 8 de febrer).

⁶⁸ LVE, 20 d'agost.

⁶⁹ LVE, 16 d'agost.

L'alimentació del bestiar. Pinsos. El mercat de Llotja.

La manca de pinso va ser tot al llarg de 1939 absoluta. Aquesta carència feia impossible pensar que a curt termini es podria recuperar la ramaderia.

Un dels termòmetres més clars sobre la situació agropecuària de 1939 és la lectura diària de la informació que sobre l'activitat a la Llotja del gra publicava la premsa. El dia 6 de febrer van reprendre-s'hi les contractacions, amb inauguració a la que va assistir el president de la Diputació⁷⁰, i des d'aquell dia fins a final d'any el comentari sobre les sessions és d'una monotonia aclaparadora: res per oferir, manca d'operacions comercials, poca animació, preus altíssims per les minses existències que de tard en tard hi arribaven⁷¹.

⁷⁰ LVE, 7 de febrer.

⁷¹ És probable que hi hagués mercats paral·lels, al marge de l'oficial de la Llotja, però així i tot la manca d'aliment per al bestiar és patent en el comentari que amb una constància digne del millor elogi va anar fent el responsable de la secció, malgrat la inalterabilitat de la tònica: escassetat, preus en alça, poques operacions. Hem seleccionat una mostra representativa. Tots els textos seleccionats són extrets de la secció "Lonja" de *La Vanguardia Española* i van ser publicats els dies que s'indica:

8 de febrer: "*En la sesión celebrada ayer mañana, después del acto inaugural efectuado el lunes (..) la concurrencia al salón de contrataciones ha sido numerosísima (..) De momento, claro está, mientras subsistan las dificultades presentes en materia de comunicaciones, será poco probable que puedan efectuarse operaciones*"

8 de març: "*Se observa una menor concurrencia de elementos foráneos, explicable por el hecho de no verificarse por el momento ningún nuevo reparto de piensos*"

14 de març: "*Las necesidades del consumo son superiores a la oferta*".

23 de maig: "*El mercado sigue desenvolviéndose en un ambiente de poca animación*"

27 de maig: "*Se ha operado principalmente en algarrobas, pulpa y alpiste, pero en partidas de poca importancia y disponibles en plaza. En otros artículos las existencias son muy escasas y apenas se opera*".

28 de juny: "*En cuanto a precios, es curiosa la enorme disparidad que se observa, pero en general dominan los precios altos, mejor dicho altísimos, en comparación con los de otros años*".

El blat i el pa

Durant 1939, i durant els anys següents, entre blat i pa no havia d'haver-hi forçosament una relació. Nombrosos testimonis han deixat reflectit que el pa tenia aquells temps colors variables segons els ingredients amb què es feia, i que rarament eren farina de blat.

“27 d’abril de 1939 - El pa de racionament, 150 grams per persona quan n’hi ha, es veu que el fan de tot menys de farina de blat. (...). A casa, quan jo arribo de la cua del pa de racionament, que és una cua que no s’acaba mai, portant aquelles sis barretes tan petites i tan estranyament pesants, cada u pren la seva barreta per administrar-se-la al seu gust: el papa se l’enduu a la fusteria, la Marta se la distribueix en tres bocins iguals, els nens i jo ens la mengem tota de cop per esmorzar. La mama se la guarda; tots sospitem que la posa esmicolada a les sopes del vespre. I el papa la renya; però jo em penso que si la mama es mengés la seva barreta en comptes de repartir-la dissimuladament entre tots en forma de sopa, li faria mal”⁷².

“Quan van entrar els nacionals la vam passar més negra que durant la guerra. Va ser molt violent. Es va passar una temporada molt dolenta: tot estava destrossat, els camps per conrear, i als pobles faltaven homes-cinc en un, deu en l’altre entre els morts i els desapareguts. Havia vist gent que remenava entre les escombraries per veure si hi trobava cap pell de plàtan. Jo havia pagat un quilo de pa a quatre duros, que llavors era una fortuna: en guanyàvem set treballant tota la setmana. Deien que era pa de farina de blat de moro, però en comptes de groc era de color negre com el carbó”⁷³.

Els ciutadans llegien amb escepticisme, mentre rosegaven pans de color de gos quan fugien, notícies com aquestes:

1 de juliol: “*Las transacciones han sido más bien escasas (..) En general, la tónica de precios es de considerable alza respecto a los años anteriores*”.

1 d’agost: “*Absoluta carencia de ofertas*”

15 de setembre: “*A la sesión de esta mañana han asistido pocos comerciantes, transcurriendo en un ambiente de mucha desanimación (..) La causa de esta calma precisa atribuirla a la escasez de ofertas*”.

⁷² Via, pag. 106

⁷³ Badia i Puig, pag. 64

“Se rebaja el porcentaje de extracción de la harina panificable. En consecuencia el pan será de mejor calidad”⁷⁴, “al que casi podríamos llamar, por su alta calidad, pan blanco normal”⁷⁵. “Se han dado órdenes a la inspección de Abastos para que la elaboración de pan sea, en blancura, cocción, clase y peso, como está mandado por la Ley y disposiciones complementarias de la Junta Harino-Panadera”⁷⁶

Les normes, reiteradament incomplides, eren que per a fer pa calia utilitzar farina *“cuyo porcentaje de extracción sea, como norma general, el que resulte de un incremento de un 10 % del peso aparente de la clase de trigo de que proceda la harina, expresada en kilogramos por hectólitro”⁷⁷*. Això no volia dir que, si fins aleshores les disposicions a l'Espanya franquista eren que calia fer pa amb farina integral, és a dir farina de la que un quilo s'obté d'un quilo de blat molturat, sense desaprofitar res ni separar-ne el segó que s'utilitzava normalment per a la producció de pinso. Les noves disposicions establien el percentatge de separació de subproductes, expressat en quilos per hectolitre, el que dit d'una manera més entenedora, i tenint en compte els pesos específics habituals dels blats espanyols —més aviat alts— suposava una extracció de farina panificable que oscil·lava entre el 85 i el 90 per cent del blat molturat⁷⁸. En síntesi, les disposicions de finals d'agost perseguien

⁷⁴ LVE, 20 d'agost.

⁷⁵ LVE, 23 d'agost.

⁷⁶ LVE, 17 de setembre.

⁷⁷ LVE, 19 d'agost.

⁷⁸ Concretament, segons una precisió publicada a *La Vanguardia. Española* el 23 d'agost, el percentatge d'extracció quedava fixat en un 80 % a Barcelona.

començar a separar el gra de la palla per tal de començar a disposar de subproductes per al consum del bestiar⁷⁹. Eren, però, lletra morta, perquè l'escassetat de blat era evident a Barcelona i era fins i tot dubtós que s'utilitzés farina de blat per a fer pa. Nombrosos testimonis acrediten que el segó, entre altres subproductes, era habitualment utilitzat per a fabricar el pa de venda obligatòria i que la farina de cupo servia per a fer pa que es venia en el mercat negre.

“Un altre aliment penós de taula diari era el pa de racionament. Un tapaganes difícil de digerir. Aquell pa, al migdia, ben amanit amb oli i sal, passava. Al vespre, però, ni l'oli, ni la sal, ni un normalment afavoridor tomàquet, ni qualsevol altre condiment no podien suavitzar aquella cosa dura, fosca, irremeiablement trista. El pa de racionament durà mesos i mesos a casa, només trencats, molt de tant en tant, per un pa grandió, rodó, blanquíssim que ens duia la Salvadora, una exminyona de casa de la mare, bona dona, ja gran, casada amb un ferroviari —Ros, li dèiem, que era qui traslladava aquella joia a Barcelona des d'un poble de l'Aragó, on havia nascut la seva dona. El pa-de-la-Salvadora —sempre l'anomenàvem així— acostumava a ser d'abans-d'ahir, però era un pa noble i agraïdíssim que perdia la seva incipient duresa amb qualsevol ajuda. Per a nosaltres, una festa”⁸⁰.

Tot just ocupada la ciutat, les autoritats van adreçar esforços a la fabricació de pa⁸¹, i, com va passar amb altres aliments no tan bàsics, els primers dies va haver-hi més abundància de pa que no pas tota la

⁷⁹ Hem vist ja l'escassetat de pinsos que arribaven a Llotja. El poc segó que arribava a Barcelona les primeres setmanes de l'ocupació era centralitzat i distribuït per les autoritats. El 14 de febrer van repartir-se 2.000 sacs de segó, el dia següent 4.000 sacs més (15 de febrer), i una setmana després 6.000 sacs més (21 de febrer). El repartiment el va fer la CIIM presidida pel comte de Montseny, però no hi ha notícies de nous repartiments. No cal tenir gaires dubtes de què aquest segó va anar destinat majoritàriament a l'elaboració de pa negre.

⁸⁰ Castellet, pag 74.

⁸¹ “El Ayuntamiento ordena para hoy sábado [28 de gener] la presentación (.) a las 9 de la mañana de la Junta del Gremio de Panaderos que actuaba el 18 de julio de 1936, a fin de acordar el reparto de la harina a las tahonas existentes en dicha fecha y en situación de funcionamiento en el día de hoy” (LVE, 28 de gener)

resta de l'any. Les trameses massives des d'altres regions van donar una falsa sensació d'abundància els primers moments de l'ocupació i els enganyosos avisos oficials contribuï en a augmentar aquesta sensació⁸². Un testimoni confirma aquesta situació excepcional dels primers dies:

“Durant la primera setmana, teòricament fou possible comprar pa “lliurement”, però les cues van acabar essent impossibles de controlar. Així, doncs es va restaurar el sistema de racionament, amb la peculiaritat de veure les autoritats feixistes distribuint pa amb cartilles de racionament republicanes. Passada una altra setmana, quan finalment van aconseguir que arribessin a la ciutat alguns camions amb farina —després d'haver reparat els ponts destruïts—, va ser possible de nou vendre pa en quantitats suficients. En aquests moments, [març de 1939] qualsevol persona que tingui diners pot comprar tant pa com vulgui sense haver de fer cua. Però com que la majoria de la població està a l'atur i la moneda republicana no té cap valor, no és difícil d'imaginar les privacions que en resulten”⁸³.

La singularitat de la primera setmana queda confirmada per altres testimonis:

“La gent menjava pa, tant com podia, com a aliment bàsic, d'acord amb hàbits seculars, i als forns hi havia llargues cues perquè a partir d'allí era on la majoria s'espolsava la fam de sobre, i era això el que havíem guanyat. [...Però aviat...] el pa va escapar-se dels forns convertits en botigues; de les fleques; i van tornar a aparèixer les cues quan tot just s'havien esborrat de la geografia urbana”⁸⁴.

⁸² “A los panaderos que no hayan fabricado pan el día de ayer, se les advierte que ha de solicitar inmediatamente la harina para ocho días, poniéndose en relación con el Gremio de Panaderos. La harina para atender a la población durante un mes ya está preparada y a su disposición. Si carecen de medios de transporte, se les distribuirá en la propia tahona, a fin de ponerla inmediatamente en funcionamiento, contrayendo grave responsabilidad aquellos panaderos que no cumplan con su deber, pues se estimaría como una resistencia a lo ordenado por la autoridad” (*LVE*, 30 de gener)

“Ayer fueron abiertas en la ciudad de Barcelona 200 panaderías más de las que estaban ya funcionando” (*LVE*, 4 de febrer)

“Ayer llegaron a nuestro puerto dos barcos con trigo para las fábricas de harina” (*LVE*, 14 de febrer)

⁸³ “Franco in Barcelona”, pag. 18

⁸⁴ Amorós, pags 153 i 177.

Durant el primer mes es va disposar de les 7.000 tones de blat que va portar el Servei d'Intendència Militar i dels 4.700 sacs de farina tramesos pels Amics Cuàquers. A partir de finals de febrer, quan l'Ajuntament va fer-se càrrec plenament dels proveïments de la ciutat, Barcelona va comprar a empreses farineres de Saragossa i Navarra 108.459 quintars mètrics de farina *“puestos a disposición de los panaderos al precio de tasa de 74 pesetas y se pagaron por cuenta del Ayuntamiento de Barcelona a los harineros de Zaragoza y Navarra 7.514.351,59 pesetas”*⁸⁵. Aquesta operació va suposar a l'Ajuntament de Barcelona, segons càlculs fàcils de realitzar, un benefici de poc més de mig milió de pessetes⁸⁶.

La gestió municipal va durar fins a l'arribada del primer carregament de blat argentí, a primers d'abril, és a dir durant 40 dies⁸⁷. Amb l'arribada de la primavera, les dificultats de proveïment de blat i farina a Barcelona van iniciar un ritme creixent, dificultats atribuïdes sempre per les autoritats als mitjans de transport⁸⁸

⁸⁵ LVE, 5 d'agost..

⁸⁶ Exactament $511.015 = (108.459 \text{ quintars comprats per l'Ajuntament multiplicat per } 74 \text{ pts el kilo a què ho va vendre als flequers dona } 8.025.366 \text{ pts obtingudes per l'Ajuntament, mentre que només en va pagar } 7.514.351 \text{ als proveïdors per l'Ajuntament})$

⁸⁷ “La obra realizada...”, pag. 22. Aquestes quantitats van ser consumides no només a la ciutat de Barcelona sinó també a d'altres municipis de l'entorn.

⁸⁸ “Que por haber llegado con averías el vapor “Cabo San Antonio” que conducía trigo, se retrasó su descarga, sufriendo también retraso el reparto de harina a las tahonas. Reparadas aquellas con urgencia e intensificada la molturación, la panaderías han recibido la orden de duplicar la producción de pan y se llegará a trabajar el domingo inclusive, si fuera necesario”. (LVE, 20 de maig). Les dificultats de transport de blat i farina a Barcelona van persistir després de l'estiu, com explicava a finals de noevembre el governador civil en una nota pública redactada en un llenguatge que no té desperdici:

“La situación excéntrica de Barcelona y la escasez de material ferroviario por la obra criminal de sedición rojo separatista exponen a esta provincia a inopinadas aunque momentáneas deficiencias en el suministro de harina y trigo, pues hasta ahora ha sido imposible contar con otro medio de transporte que el ferrocarril [és inexacte: també van arribar carregaments de blat per mar] con el que es preciso atender simultáneamente a todo el resto del indispensable y enorme trafico de esta zona.

Quan arribà la tardor i, malgrat la nova collita i la progressiva normalització dels sistemes de transport, les dificultats eren evidents, les autoritats es van veure obligades a intervenir constantment amb avisos públics per tranquil·litzar la població i donar garanties⁸⁹.

I mentre les trameses de blat no s'intensificaven, el Governador Civil donava unes curioses ordres:

“Por lo que respecta al pan y mientras no se resuelva en breve la provisión normal de harina y trigo (dificultada por turbia y punible maniobra cuyo esclarecimiento y consiguiente castigo se logrará en breve), se ordena a los panaderos, bajo las sanciones anunciadas, den la preferencia en el reparto a las familias de posición más humilde, después a la clase media y finalmente a las

Por otra parte, el transporte de harina exige el empleo de determinada clase de vagones (máxime en este periodo del año) que son precisamente los que menos abundan.

“Todas las personas normalmente constituidas (sic) y por lo mismo exentas de malos instintos y libre de intoxicaciones políticas, se harán cargo de que tal situación de hecho tiene que producir necesariamente dos efectos: el primero, la imposibilidad hasta ahora de constituir reservas y el segundo estar siempre a merced de cualquier contingencia en el tráfico ferroviario. “Precisamente por tratarse sobre todo de un problema de transportes, el gobernador civil ha conseguido asociar el tráfico de carretera al ferroviario para el abastecimiento de harina y trigo, y al efecto, haciendo uso de sus atribuciones, requirió (y obtuvo de buen grado por parte de los propietarios) el servicio de 130 camiones que precisamente hoy regresaron del interior cargados de harina, sin perjuicio de las llegadas —más irregulares— por ferrocarril, que seguirán su curso. Además, desde la semana próxima tendrá a su disposición un grupo de 100 camiones oficiales que serán dedicados, sin interrupción, a traer de las provincias trigueras el cupo asignado a esta provincia siempre con la cooperación del ferrocarril y con independencia de los arribos que de diversas procedencias se esperan en el puerto próximamente.

“Estas medidas, juntamente con otras régimen interior, deben producir, salvo imprevistos, una sensible normalidad en el abastecimiento. Pero si, esporádicamente, durante el período de reajuste de estos nuevos elementos al servicio, se produjera alguna deficiencia eventual, se encarece a las personas conscientes que, haciéndose cargo de estas dificultades que la guerra ha traído y que no se pueden remediar instantáneamente, como es lógico, por ningún arte de magia política, se prevengan para no hacer el juego ingenuamente a saboteadores o derrotistas” (LVE, 26 de noviembre)

Per a una visió més completa de les dificultats de comunicació de Barcelona per carretera i ferrocarril, vegeu el capítol dedicat a l'urbanisme.

⁸⁹ *“Aparte de la intervención personal que ha tomado en este asunto el gobernador civil de la provincia, el alcalde cursó también telegramas urgentes al ministro de Agricultura y al Servicio Nacional del Trigo para que se intensifique el envío de trigo y harina a esta ciudad, sirviéndose los pedidos hechos por los agentes y representantes” (LVE, 17 de setembre)*

*mejor acomodadas, teniendo en cuenta en primer lugar las listas de clientes*⁹⁰

Però els motius del desabastiment, com aviat es va posar de manifest, no era atribuïble a “*turbias y punibles maniobras*” sinó a motius molt més concrets que aviat van començar a donar-se a conèixer a través de notes de premsa, primer subtilment, al final de manera clara i rotunda: els forners barcelonins no pagaven el pa als bladers i fariners de l'interior, i aquest es negaven a fer més trameses. La intervenció del governador civil, al final, va ser indispensable⁹¹. Els bladers mesetaris van cobrar i els molturadors

⁹⁰ LVE, 13 de setembre.

⁹¹ El procés d'aquest conflicte entre proveedors, moliners i organismes oficials es va desenvolupar durant la segona quinzena de setembre:

“El teniente de alcalde don Aurelio Joaniquet celebró una conferencia telefónica con el gobernador de Zaragoza, señor Barón de Benasque con el cual de unen antiguos lazos de amistad, haciéndole observar que el Ayuntamiento de Barcelona, que liquidó al día las remesas de harina que de hicieron los harineros de aquella provincia en la primavera última, está dispuesto a garantizar el pago al contado de la harina remitida para la elaboración de pan en esta capital y pueblos de la provincia no productores de trigo” (LVE, 17 de setembre)

“El Excelentísimo señor Gobernador Civil ha hecho pública la siguiente nota: (..) “Conviene hacer constar que por un complejo lamentable de turbias y diversas circunstancias, la inhibición provincial y extraprovincial respecto al abastecimiento de harinas había llegado a ser tal que, para romperlo el Excmo sr Gobernador Civil tuvo que hacerse responsable personalmente de la facturación de harinas a Barcelona, recibiendo, en concepto de directo destinatario, decenas y decenas de vagones de diversas provincias del interior y aún algunos de Andalucía, a la que no corresponde normalmente el abastecimiento de harina de esta zona, tal como la de Córdoba, de donde ayer se comenzó a facturar una serie de 90 vagones (..) Merecen especial mención también los fabricantes de harina del interior (Castilla Aragón, Andalucía), quienes no obstante los justificados motivos de abstención o resistencia que hubiesen podido aducir por hallarse pendiente de pago una enojosa y voluminosa deuda, no han vacilado, por patriotismo y por cariño a Barcelona, en anticipar a todo evento envíos importantes, representativos de sumas enormes que ahora son puntualmente satisfechas” (LVE, 24 de setembre)

“Ha llegado a las estaciones ferroviarias de Barcelona, en estos últimos días, un importante cargamento, integrado por 80 vagones de harina y trigo, y por el anuncio, recibido desde Pamplona, de que diariamente saldrán de la capital de Navarra, con destino a nuestra ciudad, 30 unidades con cargamento de harina (..) Puede por tanto considerarse felizmente resuelto el problema de abastecimiento harinero a nuestra ciudad y solventadas definitivamente cuantas dificultades y anomalías había surgido últimamente en torno al problema del pan” (LVE, 26 de setembre). Els

catalans van pagar, però no queda gens clar si aquests i els flequers van arribar a cobrar la farina i el pa que es va repartir gratuïtament en el desori dels primers dies.

El paper dels flequers

Capítol apart mereix el paper dels forners en la crisi. Durant el període 1936-39 les fleques havien estat col·lectivitzades, i en produir-se l'ocupació hi havia a Barcelona poc més de 200 establiments de fabricació i venda de pa⁹². Descol·lectivitzar-los, tornar a cada forn la seva maquinària original i tornar-los a posar en funcionament va ser

carregaments van arribar, segons precisa la nota, plena d'elogis que no reproduïm, gràcies a les gestions del governador civil.

“Por disposición del Excmo Gobernador Civil de la provincia, el ingeniero jefe de la Sección Agronómica de Barcelona ha dictado órdenes a los fabricantes de harina de esta ciudad para que inmediatamente procedan a ingresar en la sucursal del Banco de España de esta plaza, y a disposición de la autoridad gubernativa, el importe total de las cantidades (que asciende a varios millones) pendientes de pago a los fabricantes de harina del interior, procedente de los envíos realizados por estos fabricantes en los primeros meses de la liberación de Barcelona” (LVE, 26 de setembre)

“En el Gobierno Civil se ha facilitado a la prensa la siguiente nota: “Los señores fabricantes de harinas de Barcelona, encargados de distribuir y cobrar las harinas que llegaron los primeros días de la liberación de esta ciudad por nuestro glorioso Ejército, han ingresado el efectivo correspondiente en el Banco de España, a disposición del Excmo. Sr. Gobernador Civil de esta provincia. En consecuencia, todos los acreedores por harinas suministradas a la ciudad de Barcelona por intermedio de organismos oficiales, pueden dirigirse a este Gobierno Civil con las facturas y comprobantes correspondientes para su estudio y resolución pertinente” (LVE, 30 de setembre)

⁹² “La obra realizada...”, pag. 22.

una tasca complexa. El Gremi va anar inventariant la maquinària, amb la col·laboració de l'Ajuntament⁹³.

Un cop fet l'inventari i retornada la maquinària, va indemnitzar-se als industrials forners de les peces que havien perdut i els danys que havien sofert. Van repartir-se 345.000 pessetes per pèrdues parcials. Així, aviat, la major part dels antics flequers, excepte onze de morts durant la guerra i trenta-tres que van ser indemnitzats en conjunt amb 1.033.000 pessetes⁹⁴ per impossibilitat de muntar de nou el negoci —pèrdua total de maquinària, destrucció del local...—, van poder reobrir la seva petita indústria.

Al cap d'un any, hi havia funcionant a Barcelona gairebé set-centes fleques. El 29 d'agost l'Ajuntament havia aprovat la nova ordenança reguladora de la fabricació i venda de pa a la ciutat⁹⁵. A partir d'aquell moment ja és possible disposar de dades concretes de producció i consum, a través del Negociat de Mercats i Comerços, i així es pot saber que els quatre últims mesos de l'any Barcelona va consumir 27.147 tones de farina, de la qual la major part —26.812 tones— per a la fabricació de pa. Això suposava, per a una ciutat d'un

⁹³ *“El teniente de alcalde delegado de Abastos tiene conocimiento de que en determinadas Colectividades Panificadoras existe maquinaria procedente de hornos propiedad de particulares y para que los interesados puedan reclamar la maquinaria que puedan justificar de su propiedad se les ruega por el presente aviso pasen por la delegación de Abastos del Ayuntamiento de Barcelona donde les serán extendidos los permisos necesarios para que puedan visitar las fábricas en las que existe maquinaria de procedencia indeterminada y de este modo podrán efectuar la reclamación sobre la que estimen sea de su propiedad y poner de nuevo en marcha los hornos que les fueron destruidos”* (LVE, 8 de febrer)

⁹⁴ La dada oficial de 1.033.000 pessetes en indemnitzacions no quadra amb la informació de premsa del 27 de febrer en la qual es parla de què la quantitat repartida, en un acte molt protocolari, va ser de 600.000 pts.

⁹⁵ “La obra realizada...”, pag. 23.

milió d'habitants com era aleshores Barcelona, una disponibilitat diària de pa d'uns 200 grams per habitant⁹⁶.

Una altra qüestió seria veure si aquest repartiment era equitatiu, que no ho era. Aviat van ser evidents les irregularitats comercials i de distribució que es produï en i va esdevenir familiar a tothom el mercat negre, conegut popularment amb el nom d'estraperlo. La trampa més corrent era la de fabricar un mínim de peces de pa obligatori familiar de 800 grams i desviar les possibilitats de compra dels clients cap a peces més rendibles, de les anomenades “*pan de lujo*”. Les amenaces governatives de sanció feien poc efecte i les denúncies eren infreqüents, malgrat l'estímul econòmic de gratificar els denunciants amb el 25% de la sanció imposada al denunciat, perquè el mercat negre té una dinàmica pròpia que escapa a tot control ⁹⁷ i perquè, d'altra banda, les sancions imposades van ser irrisòries: l'any 1939 van ser detinguts quatre forners i vuit van ser sancionats amb

⁹⁶ 26.812 tones: 120 dies (4 mesos) = 223,40 tones diàries = 223.400.000 grams diaris / 1.000.000 d'habitants = 223 gr/dia.

⁹⁷ “*Noticiosa la tenencia de alcaldía, delegación de Abastos, de los abusos que vienen cometiendo determinados comerciantes y vendedores ambulantes, se ve en el caso de advertir al público, en lo que respecta a la venta del pan, que todos los panaderos sin excepción vienen obligados a elaborar pan familiar para atender a su clientela; es por lo tanto abusiva la práctica de obligar al público de adquirir panecillos o primeras barras*” (LVE, 18 de març).

Aquesta i altres irregularitats es portaven a terme malgrat amenaces com aquesta: “*Se recuerda a todos los panaderos de la capital y provincia la obligación que tienen de elaborar solamente pan familiar, a excepción de las tahonas que han sido autorizadas a fabricar pan de lujo. Igualmente se pone en su conocimiento que está prohibida la venta de harina; los infractores de estas disposiciones serán sancionados con multas, de las que percibirán el 25 por ciento los denunciantes*”. (LVE, 14 de setembre). El subratllat és nostre. Aquest mateix estímul econòmic del 25% per a les denúncies es repeteix en una nota del governador civil del dia anterior. Una setmana abans de la publicació d'aquest advertiment s'havia fet públic que “*en lo sucesivo, y hasta nueva orden, el Gobierno Civil ha dispuesto que todos los fabricantes de pan de la capital y provincia prescindan de la confección de cualquier clase de pan que no sea del tipo familiar*” (LVE, 5 de setembre)

multes d'una quantia entre 250 i 10.000 pessetes. Excepcionalment, l'1 de desembre van imposar-se 19 multes de cop⁹⁸.

Pesca

El poc peix, que pogués consumir-se a Barcelona els primers dies de l'ocupació no era, evidentment de la costa catalana, ja que la pesca era encara prohibida per raons de guerra. Venia del nord, i és fàcil

⁹⁸ Els motius de les detencions van ser:

18 de febrer: "*Por no fabricar pan*"

2 de juny: "*Por vender pan con falta de peso*"

29 d'agost: "*Por negarse a vender panecillos alegando no tener existencia de ellos, comprobándose que su afirmación era inexacta*"

16 de setembre: "*Por irregularidades en la venta de pan*".

Quant a, les multes, amb un valor total de 13.500 pessetes, van ser imposades pels motius següents:

28 d'abril: Una de 1.000 pts. "*por vender pan falto de peso*", i una de 100 i una de 200 "*por enviar pan fuera de Barcelona*"

6 de maig: Una de 1.000 pts "*por no ajustarse a las normas para la elaboración de pan*" i una altra de 250 de la qual no es precisa el motiu.

2 de juny: Una de 200 pts "*por haberse negado a fabricar pan*", una de 250 "*por no fabricar la cantidad suficiente de pan familiar*" i una altra de 500 "*por venta de pan con falta de peso*".

9 de setembre: Una de 10.000 pts "*por haber infringido las normas sobre la fabricación de pan*".

El dia 1 de desembre van imposar-se 19 multes per una quantia entre 100 i 1.000 pessetes "*por elaboración de panadería y pastelería conjuntamente*".

La premsa és, per ara, la única font possible per a conèixer les multes imposades l'any 1939. A les 183 carpetes de multes procedents de Govern Civil que l'any 1981 van ser dipositades a l'Arxiu de la Corona d'Aragó no n'hi ha cap corresponent al 1939. Les més antigues són del 1940. Cal remarcar que ens referim estrictament a sancions relacionades amb el mercat negre de menjar, a Barcelona, ja que les sancions imposades a altres industrials són conegudes a través de la documentació de la Fiscalia de Tasas. Albert Ribas, per exemple, facilita, sense citar la font, una relació de 150 persones detingudes per estraperlo a Catalunya l'any 1939, entre el 13 d'octubre i final d'any, bàsicament fabricants tèxtils, entre els quals hi ha noms tan significats com Eusebi Bertrand Serra (Ribas, pags. 177-180). Sobre aquesta última detenció, Joaquim Renart va anotar al seu diari:

"19 octubre 1939 – Continuen, per part de l'autoritat civil, els empresonaments de destacats fabricants. Darrerament ho ha estat don Eusebi Bertrand i Serra, tan conegut a Barcelona i a Catalunya. Aquesta detenció ha produït la natural sensació. Està delicat de salut i la presó li serà fatal" (Renart, pag. 247)

imaginar el seu estat si tenim en compte la manca de mitjans de transport —i més si es tractava de frigorífics!— i el mal estat de les carreteres. Però n'arribava. Almenys això era el que volien fer creure les autoritats, que anaven informant del peix fresc que es repartia en els menjadors d'*Auxilio Social*⁹⁹.

El 7 de febrer es feia públic que “*se restablece la pesca en aguas del Sector Marítimo de Cataluña (...) entre el Paralelo de Mataró y el del límite sur de la provincia de Tarragona, y a una distancia de la costa de seis millas (...) solamente desde la salida a la puesta del sol*”¹⁰⁰ i dos dies després es comentava que “*resueltas las dificultades que a los efectos del orden público y policiaco existían para que se hicieran al mar las barca de pesca, ayer (...) han salido para varias poblaciones del litoral reresentantes de los consignatarios de pescado, provistos del salvoconducto correspondiente, a fin de reanudar inmediatamente la venta de pescado a lo mercados de Barcelona*”¹⁰¹

La necessitat d'estimular la iniciativa privada per a què fes arribar menjar a Barcelona va portar les autoritats a prendre una singular

⁹⁹ S'assegurava oficialment que en alguns menjadors d'*Auxilio Social* es van repartir el dia 30 de gener unes racions de menjar formades per “*una pieza de pan de tres cuartos de kilo y un pescado fresco de gran tamaño*” (LVE, 31 de gener) i que el 3 de febrer “*hubo una regular cantidad de pescado fresco —sardina de Galicia y pescado blanco de San Sebastián— que repartió Auxilio Social*” (LVE, 4 de febrer).

Cinc dies més tard s'anunciava: “*Mañana llegarán a Barcelona las primeras expediciones de pescado del Cantábrico. Teniendo en cuenta el aumento de población, de Barcelona a causa de la enorme concentración de refugiados se estudia por la alcaldía la posibilidad de traer pescado desde Galicia en avión a Barcelona*” (LVE, 9 de febrer).

¹⁰⁰ LVE, 7 de febrer

¹⁰¹ LVE, 9 de febrer. La situació, però, devia trigar a normalitzar-se, perquè fins a mitjans d'abril no es va fer pública una nota optimista que, pel precedent d'altres de similars, cal posar en quarentena: “*El teniente de alcalde delegado de Abastos a dispuesto que a partir de mañana se efectue la venta de pescado en los mercados de esta ciudad, por la mañana y por la tarde, restableciendo la tradicional costumbre, en vista de la mayor afluencia de pescado. En el Mercado Central de Pescado se volverá también a la libertad de contratación y a las subastas tan pronto como las circunstancias lo permitan*” (LVE, 19 d'abril)

disposició segons la qual els importadors de peix podien reservar-se la meitat de la quantitat que portessin a Barcelona per a vendre-la directament sense cap control sobre el preu de venda. Aquesta situació va mantenir-se fins al setembre, en què la Delegación Provincial de Abastecimientos va donar per acabada aquesta situació excepcional i va ordenar que tot el peix passés pel Mercat Central, aleshores situat encara al carrer de Wellington¹⁰². Però de fet, durant l'any 1939 el Mercat del Peix va funcionar sense un estricte control municipal, ja que fins el 16 de desembre de l'any següent, 1940, no va ser aprovat pel Plé de l'Ajuntament el Reglament que havia de regular-lo.

Segons dades oficials, l'any 1939 van passar pel Mercat Central del Peix 201.276 quilos de peix fresc i mariscos¹⁰³ però per causa de la disposició que acabem d'esmentar van arribar a Barcelona, almenys fins al mes de setembre, altres quantitats importants de peix que no van passar pel Mercat Central. El seu preu era prohibitiu i la seva escassetat el convertia en un producte bàsic del mercat negre.

Aquesta situació reflecteix perfectament les contradiccions entre liberalisme i intervencionisme, entre normalitat i mercat negre en què es va moure el subministrament de menjar a Barcelona: d'una

¹⁰² "Desaparecidas las circunstancias que en los primeros días de la liberación de la ciudad aconsejaron a autorizar a los importadores de pescado a reservarse el 50 % para que lo vendieran directamente, esta Delegación Provincial ha resuelto que, a partir de la publicación de la presente nota quede sin efecto la mencionada autorización y en consecuencia todo el pescado que afluya a Barcelona deberá pasar por el Mercado Central para su inspección sanitaria y su venta y distribución de acuerdo con las normas dictadas. Por ello, toda partida que circule con destino a los mercados de Barcelona o desde esta plaza a otros pueblos de la provincia, deberá necesariamente ir provista del albarán del Mercado Central de Pescados, extendido en el día de la fecha, sin cuyo requisito se procederá al decomiso del género y a la detención de los contraventores". (LVE, 30 d'agost)

¹⁰³ "La obra realizada...", pag. 28.

banda, hi havia el desig de tornar el més aviat a un mercat lliure, però de l'altra es feia evident la necessitat de mantenir sota control les relacions comercials (cosa que algunes autoritats feien no solament per evitar mals majors, sinó per una qüestió de fidelitat als principis corporativistes); d'una banda calia fer la vista grossa davant a l'estraperlo, ja que era l'única manera d'aconseguir que arribés menjar a Barcelona i era, a més, una bona font d'ingressos per gent ben situada en el costat dels guanyadors, però de l'altre s'havia d'intervenir per posar fre, almenys de manera aparent, als excessos massa vistosos.

Bestiar de carn. L'escorxador

Durant l'any van sacrificar-se 236.833 caps de bestiar amb un pes en viu de 8.450.059 quilos¹⁰⁴. La quantitat de carn comestible que aquests animals van produir suposa un percentatge diari per habitant que no pot ser expressada ni en grams. Per a obtenir xifres acostades a la realitat, caldria saber les quantitats de carn que van entrar a Barcelona sense passar per l'Escorxador, malgrat les prohibicions. Hom es pregunta què deien vendre a les dues mil

¹⁰⁴ Aquestes xifres provenen directament de l'Ajuntament. De tant en tant es publicaven a la premsa informacions sobre el bestiar sacrificat el dia anterior a l'Escorxador, però la suma de les quantitats aportades per aquestes informacions és de només 3.665 caps, el que evidència el seu carcter fragmentari (*LVE*, 1, 14 i 21 de febrer i 28 de juliol). A l'Escorxador, durant els primers mesos, només es matava bestiar dos dies a la setmana: "*A fin de que las mesas de carne de los mercados y carnicerías estén bien abastecidas durante dos días a la semana, el teniente de alcalde delegado de Abastos ha dispuesto que en el Matadero se sacrifique los martes y viernes, buey, ternera, carnero y cerdo, aumentándose las matanzas a medida que la afluencia de ganado lo permita*". (*LVE*, 14 de maig).

carnisseries i cansaladeries que hi havia a Barcelona a finals de 1940¹⁰⁵ si tenim en compte que la major part de la carn que sortia de l'Escorxador anava a parar a casernes, hospitals, restaurants, hotels i centres d'*Auxilio Social*, directament.

*“Habiendo observado que toma gran incremento la venta de carne de procedencia clandestina, se advierte a los dueños de hoteles, restaurantes y bares, que obtuvieren carne de procedencia ilegítima que serán severamente sancionados y si preciso pasarán a la disposición de los tribunales competentes. En el matadero general se facilita carne a todos los establecimientos legalmente establecidos, dentro, naturalmente de las restricciones que las actuales circunstancias imponen”*¹⁰⁶.

La mesura de vendre la carn directament des de l'Escorxador a hotels i restaurants, adoptada per a evitar el consum de carn sense control sanitari¹⁰⁷, va donar peu a què aquests establiments muntessin la seva xarxa particular al mercat negre, que era en ple funcionament quan no feia ni tan sols dos mesos que la ciutat havia estat ocupada:

“Con el teniente de alcalde delegado de Abastecimiento se reunieron el gremio de Hoteles, Cafés, Restaurantes y similares,

¹⁰⁵ “La obra realizada...”, pag. 24.

¹⁰⁶ LVE, 18 de març.

¹⁰⁷ El mes de novembre va descobrir-se un escorxador clandestí al carrer d'Eliseo, 29, on s'hi van trobar “*veinte reses atacadas de viruela*”. La carn d'aquest escorxador era venuda als carnisers del carrer de la Cera, 20, i del carrer del Mediodia, 11 (LVE, 5 de novembre)

para tratar de la distribución de carne y pescado a dichos establecimientos. El señor Joaniquet se lamentó de que algunos establecimientos, haciendo uso indebido del privilegio que se les ha concedido para poner en marcha sus negocios, de adquirir la carne y el pescado en el Matadero y Mercado Central, exageran sus pedidos, revendiendo después la mercancía. Les ha anunciado que se les exigirá una declaración jurada, cada semana de los cubiertos que sirven y cuando la Inspección compruebe que han falseado los datos se impondrá una sanción severísima, pues ello resta mercancías a la venta pública en 109 mercados. Esta misma advertencia se ha hecho a las clínicas, algunas de las cuales cometían abusos intolerables. Se ha comprobado un caso en el que solicitaba adquirir géneros para 180 enfermos y eran solo 50”¹⁰⁸.

Com que el mètode de les declaracions jurades no va millorar gens les coses, finalment va decidir-se suprimir la venda directa a hotels i clíniques i deixar-la vigent “*sólo para hospitales, debiendo abastecerse los restantes en sus proveedores habituales, a los cuales entregarán la declaración jurada que será guardada por los abastecedores a disposición de la Inspección, para corregir cualquier abuso en un momento determinado*”¹⁰⁹

Els hotels i restaurants van optar aleshores per comprar carn fora de Barcelona, cosa que va afavorir encara més l’aparició del

¹⁰⁸ LVE, 14 de març.

¹⁰⁹ LVE, 14 de maig.

mercat negre¹¹⁰ i el descontrol de preus, malgrat les prohibicions de l'autoritat i les recomanacions als alcaldes de l'entorn barceloní que, com a delegats locals de proveïments, vigilessin que no es matés al seu poble més bestiar que el necessari per al consum local¹¹¹.

Carn vinguda de fora

A més del bestiar que se sacrificava a l'Escorxador va haver-hi dues fonts de proveïment legal de carn: la de conserva i la que es portava d'Extremadura en virtut d'acords entre l'Ajuntament de Barcelona i municipis d'aquella regió¹¹².

Pel que fa a la carn en conserva o congelada, única que van poder tastar durant molts anys infinitat de barcelonins, tenim constància, de l'arribada a la ciutat, les primeres setmanes de

¹¹⁰ A *La Vanguardia Española* només consten tres detencions per estraperlo de carn durant l'any 1939 i set multes per un import total de 3.350 pessetes. Dues de les detencions ho van ser per entrar clandestinament carn de fora la ciutat (8 de març) i l'altra per tenir a casa seva 12.300 Kg de carn de procedència clandestina (21 de febrer). Les multes imposades ho van ser en les dates i per les quantitats següents: Març: dia 16 (200 pts a l'amo d'un restaurant "por tener carne de procedencia clandestina"). Maig: dia 3 (750 pts per vendre carn a preu superior al de taxa). Juny: dia 2 (una de 200 pts "por adquirir carne de procedencia clandestina i una de 1.000 pts por entrar clandestinamente en Barcelona carne de caballo"), dia 20 (250 pts "por adquirir carne que no había pasado por el matadero"). Setembre: dia 13 (1.000 pts per vendre carn "a precios abusivos"). Desembre: dia 3 (150 pts "por venta de ternera a precios altos").

¹¹¹ LVE, 23 de febrer, 9 de maig i 17 d'agost.

¹¹² "Con motivo de haber recibido el teniente de alcalde delegado de Abastos las primer expediciones de ganado de las provincias extremeñas y reanudando las tradicionales relaciones entre Extremadura y Barcelona con el envío productos agrícolas y ganaderos, entre el alcalde de la ciudad y el gobernador de Cáceres se han cruzado telegramas (...)". (LVE, 12 de maig). A finals de febrer, la Comissió Municipal Permanent havia acordat "acceder a la petición del matadero de Mérida de autorizar al mismo para que utilice a su cargo los servicios de varios funcionarios del Matadero de esta ciudad, comprometiéndose a cambio a enviar semanalmente a esta ciudad 20.000 quilos de carne fresca de ganado lanar y vacuno, mientras duren la actuales circunstancias" (LVE, 12 de març).

l'ocupació, de dos carregaments, un d'ells d'un vaixell francès que portava (sense cambra frigorífica) 360 tones de carn congelada per als republicans i que va ser requisada pels franquistes¹¹³, i l'altre un donatiu del govern italià consistent en un milió de llaunes de carn. Van arribar al port la primera quinzena de març, i mentre el contingut del primer no es va posar a la venda sinó que, com era habitual, va anar directament a les cuines de les casernes, hospitals i centres d'*Auxilio Social*, el del segon, pel contrari, va ser distribuït per les autoritats als botiguers al detall i el producte d'aquesta venda destinat a "*Auxilio Social*"¹¹⁴.

Malgrat totes les mesures, l'escassetat de carn fou gran, i els preus, privatis.

"De carn no n'hi havia gens ni mica, i de peix molt poc. Algun surell, potser. En canvi, el qui tenia diners per comprar estraperlo no li faltava de res"¹¹⁵.

¹¹³ "Ayer por la mañana fondeó en nuestro puerto el vapor francés "La Corse", el cual quedó atracado en el muelle de Bosch y Alsina. Dicho buque lleva a bordo un completo cargamento de carne congelada destinado a los rojos, que al parecer se dirigía a Valencia. El "La Corse" ha llegado convenientemente custodiado. Este barco había efectuado frecuentes viajes a Barcelona, antes de su deseada liberación y a pesar de no contar con cámaras frigoríficas conducía, casi siempre, cargamentos de carne congelada". (LVE, 8 de març).

¹¹⁴ "Las 360 Tm de carne que venían en el vapor "La Corse" apresado por nuestra gloriosa marina a los rojos, han sido descargadas y trasladadas a las cámaras frigoríficas para dedicarla a la Intendencia militar, a los hospitales, clínicas y demás centros de esta ciudad" (LVE, 12 de març). Els aliments que es derivaven cap a centres sanitaris i de beneficència aviat van esdevenir un dels principals focus de subministrament del mercat negre, com denunciava un informe confidencial de la delegación barcelonina de Información e Investigación de Falange el mes de maig de 1940: "Convendría poder controlar la carne que se requisa para *Auxilio Social*, Hospitales, Cuarteles, Clínicas y algunos otros centros". (A.G.A. Gobernación, caja 30, informe número 72)

El mateix 12 de març es descarregaven les llaunes de conserva italianes, que havien estat transportades, junt amb 150 tones de macarrons i 60 de melmelada en el vaixell "Barletta", i "como los demás cargamentos será destinado a la población civil, entregándose su importe a "*Auxilio Social*" y demás centros de beneficencia". (LVE, 12 de març)

¹¹⁵ Testimoni de Rosa Freixas Grau, recollit per l'autor en entrevista personal l'any 1983.

“Es podien aconseguir salsitxes i una petita quantitat de carn fresca, però només després de fer cua durant molta estona. Probablement la carn era de mula de cavall; no en vaig tastar. En una ocasió ens van donar un tros petit de botifarra d'all que estava molt bona”¹¹⁶.

Bestiar de llet

De les 7.000 vaques lleteres que hi havia a Barcelona al començar l'any 1936, a començaments de 1939 només en restaven 800 “*y aún éstas tan agotadas que apenas daban rendimiento alguno*”.¹¹⁷ Aquestes vaques, i el material relacionat amb l'estabulació, munyiment i embotellament, pertanyien jurídicament, en el moment de l'ocupació, a “Indústries Làctees Col·lectivitzades”. Així, l'actuació dels antics industrials de la llet va anar encaminada a obtenir noves vaques i a descol·lectivitzar el que ja tenien, recuperant bestiar i utilitatge per als seus propietaris d'abans de la guerra.

La situació fora de Barcelona no era gaire millor¹¹⁸, pel que fa a l'existència de vaques lleteres. L'escassetat de les primeres setmanes va, ser doncs total, i les necessitats més peremptòries — els infants, sobretot— van ser cobertes amb llet condensada, racionada¹¹⁹.

¹¹⁶ “Franco in Barcelona”, pag. 19.

¹¹⁷ “La obra realizada...”, pag. 25. Pel contrari, una informació de *La Vanguardia Española* del 22 de març assegura que “*en Barcelona había antes de la revolución rojo-separatista no menos de 10.000 vacas*” encara que coincideix en què “*hoy no hay más de 800*”.

¹¹⁸ La llet que venia de fora de Barcelona havia de passar obligatòriament per l'estació receptora habilitada inicialment al carrer d'Aragó 172-178 (*Gaceta Municipal*, 1939, pag. 9. Acord de la sessió municipal del 3 de febrer), i després al carrer d'Alí-Bey (*LVE*, 5 de maig). No és arriscat suposar, però, que molta llet de la que arribava a Barcelona escapés a tot control i entrés per els camins escabrosos del mercat negre.

¹¹⁹ Dues setmanes després de l'ocupació es feia saber que “*las lecherías colectivizadas también en su mayoría, van a reanudar sus actividades con la expedición de leche condensada, a cuyo efecto va*

Malgrat les habituals notes optimistes que les autoritats procuraven difondre, la realitat és que la llet fresca va trigar molt de temps a veure's a Barcelona. Fins al dia 13 d'abril, l'única llet de què va disposar la ciutat van ser 38.000 caixes de llet condensada i 47.545 quilos de llet en pols¹²⁰.

Mentrestant, els vaquers es reorganitzaven¹²¹. A primers de maig, el Boletín Oficial de la Provincia donava un termini de deu dies per a presentar relació de millores o desperfectes registrats mentre cada industrial lleter va tenir la seva empresa col·lectivitzada, i feia saber que el material recuperat era a l'estació receptora del carrer Ali-

desembarcándose en el puerto un "stock" de 60.000 cajas [una de les habituals exageracions difoses a través de la premsa per les autoritats per animar la població; la xifra real, comptabilitzada oficialment per l'Ajuntament, era de 38.000 caixes (vegeu la nota següent)]. La leche fresca ha empezado a llegar a Barcelona, reanudándose el servicio de recogida de leche en los pueblos, como se hacía con anterioridad al 18 de julio. Hoy llegarán ya a Barcelona 10.000 litros de leche, que se dedicarán con carácter preferente a los niños, establecimientos benéficos y clínicas" (LVE, 9 de febrer).

L'autor anònim de l'opuscle "Franco in Barcelona" especifica molt bé el sistema de repartiment de llet condensada (pags. 19-20-21):

"Les mares podien comprar 2 llaunes de llet per setmana si presentaven prèviament el certificat de naixement del seu fill (...) Per obtenir llet gratuïtament, primer de tot la mare ha d'obtenir una delaració escrita i segellada de dues cases comercials segons la qual cap membre de la família no té feina i que, per tant, no disposen de recursos econòmics. Aquesta declaració s'ha de presentar a l'alcalde del barri o secretari de l'ajuntament de districte, el qual hi afegirà el seu segell. Aquest document dóna dret a la mare a rebre llet un cop per setmana. Al districte VII de Barcelona, la distribució té lloc a la plaça d'Espanya i les cues es comencen a formar la nit abans, ja que sovint la llet s'acaba abans que tothom hagi estat servit. Un dia no hi va haver gens de llet per a aquells que n'haurien d'haver rebut gratuïtament, i en lloc d'això se'ls va donar un tros de pa (tan fàcil de digerir per als nadons!)"

Un altre testimoni (Rosa Freixas Grau), ens va assegurar però que "cada família podia recollir només tres pots cada mes".

¹²⁰ "La obra realizada...", pag. 26.

¹²¹ "En el Salón de Ciento se reunieron mas de 1.000 vaqueros de Barcelona convocados por el teniente de alcalde delegado de Abastos para tratar de la descolectivización de las vacas supervivientes y de la incorporación de sus establecimientos. Presidió el acto el conde de Montseny como presidente de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil (..) La pérdida de ganado, pastos y utillaje, todo ello malbaratado por los rojos, representaba un valor aproximado de once millones de pesetas (..) Se acordó aprobar el plan de distribución del ganado superviviente" (LVE, 14 de març)

Bey a disposició de qui acredités ser el seu propietari¹²². Retornar les coses a la seva situació anterior comportava fins i tot actuacions tan pintoresques com la d'haver d'esmerilar les lletres en relleu de les ampolles de vidre fabricades durant l'etapa de col·lectivització¹²³.

Mentre es procedia a la descol·lectivització, els industrials del ram adquirien nou utilitatge i noves vaques gràcies a uns crèdits bancaris concedits amb l'aval de 'Ajuntament'¹²⁴. La major part de les vaques van venir de Santander¹²⁵. També va haver-hi algun donatiu dels que caracteritzaven l'època: l'alcalde de la ciutat suïssa de Boncour, fundador de l'Acció Nacional Suïssa contra el Comunisme, que tenia el significatiu nom d'Henry Burrus, va enviar pel seu compte *"un vagón de vacas de recría que una vez en Barcelona serán adjudicadas en subasta entre los vaqueros y entregado su producto a Auxilio Social"*¹²⁶.

¹²² LVE, 5 de maig. Prèviament, la Comisión Desagrupadora d'"Industries Làctees Col·lectivitzades", enquadrada en la CIIM nº 2 havia convidat "a todos los industriales del ramo que durante el periodo rojo hayan experimentado perjuicios o mejoras en los establecimientos, instalaciones industriales, elementos de transporte, etc., a que en el término de siete días se personen en las oficinas que tiene instaladas en la calle Aviñó, número 52, pral, para informarlos de los trámites a seguir para obtener la recuperación" (LVE, 7 de març).

És important remarcar que tant el BOP com la CIIM admeten la possibilitat de què les empreses col·lectivitzades haguessin experimentat millores, realitat rarament admesa en qualsevol altra lloc des del costat franquista.

¹²³ "Habiendo recuperado la Comisión Desagrupadora de esta industria un importante número de botellas para el envasado de leche, invita a los industriales del ramo a quienes pueda, interesar su utilización a que lo comuniquen por escrito al domicilio provincial de la Comisión (Urgel, 71) antes del sábado día 24 del actual para tenerlo en cuenta en el prorrateo que tendrá efecto la semana próxima advirtiéndole que por tratarse de botellas fabricadas durante el período marxista las industrias a quienes se distribuyan deberán proceder a borrar por su cuenta la marca que ostentan antes de utilizarlas" (LVE, 21 de maig).

¹²⁴ Acord de la Comissió Municipal Permanent del 11 d'agost.

¹²⁵ "El alcalde ha recibido un telegrama de la Junta Provincial de Fomento Pecuario de Santander, contestando las gestiones realizadas por el teniente de alcalde delegado de Abastos, en el cual se manifiesta que en reunión celebrada por aquella entidad se acordó comunicar al alcalde de Barcelona que pueden exportarse a aquella provincia con destino a reponer la vacas de leche que había en nuestra ciudad, la cantidad de 2.500 vacas lecheras mensuales" (LVE, 31 de març)

¹²⁶ LVE, 22 de març

Entre una cosa i l'altra, Barcelona va anar recuperant les vaques que tenia abans de la guerra. A final de 1940 n'hi havia 6.700, segons dades oficials¹²⁷, és a dir quasi tantes com l'any 1936, i hi havia gairebé dues mil lleteries on la llet es venia obligatòriament a un preu que, amb oscil·lacions, va estar sempre al voltant de la pesseta el litre. La picaresca comercial va fer possible, però, que hi hagués llet del preu que el client desitgés. Tot depenia de la quantitat d'aigua que contingués¹²⁸ o, fins i tot, de si el client la volia amb cafè —malta, evidentment— incorporat, cosa legalment prohibida però que permetia fer passar per cafè amb llet a litres qualsevol subproducte. El client coneixia l'engany, però en aquella època de succedanis l'acceptava perquè no hi havia altra cosa. Un últim recurs que utilitzaven els lleterers, era vendre la llet per vasos, sense mesurar, el que permetia burlar el preu de tasa.¹²⁹

“El mes de juliol de 1939 vaig obrir una lleteria al carrer del Parlament, on ara hi ha el restaurant “Pa i trago”. Vaig pagar 12.000 pessetes de traspàs, i vaig poder utilitzar el mateix permís d'aquella lleteria que ja funcionava des d'abans de la guerra.

¹²⁷ “La obra realizada...”, pag. 26

¹²⁸ El motiu habitual de sancions relacionades amb la venda de llet que es donaven a conèixer als mitjans de comunicació era precisament la de batejar en excés la que calia vendre obligatòriament a 1 pts/litre i oferir la possibilitat d'obtenir llet amb menys aigua, però més cara. Un altre dels motius de sanció era vendre llet barrejada amb malta, el que servia no solament per dissimular que era molt aigualida sinó també per a justificar un preu més car: 2 pts/litre. Per practicar aquest últim mètode consten a *La Vanguardia Española* dues multes de 500 pts (7 de juny) i un número indeterminat, amb quantitats que tampoc precisa la informació, el 24 de maig. “*Por adulteración de leche*” van ser imposades 19 multes el 7 de juny i “*por vender leche a precios abusivos*” van ser detinguts dos lleterers en dies diferents (13 de febrer i 25 d'agost) i van ser multats uns altres sis també en ocasions diferents (una de 250 i una de 500 el 2 de juny, dos de 500 el 7 de juny, una de 500 el 13 de setembre, i una de 1.000 el 25 de juliol). Això pel que fa a la llet fresca. Pel que fa, a la llet condensada, el 3 d'agost van ser detingudes quatre persones que en portaven il·legalment un carregament des de Santander, el 26 d'agost van ser detingudes dues dones que transportaven il·legalment 42 pots, i el 13 de setembre va ser imposada una multa de 100 pessetes per vendre-la més cara que el freu fixat oficialment.

¹²⁹ *LVE*, 24 d'agost.

La llet me la portaven amb un camió, dos cops al dia, de bon matí i al migdia, des d'una estació receptora que hi havia al carrer de Lancaster, entrant pel carrer Nou a mà esquerra. Allà rebien la llet, la pasteuritzaven, hi feien tota mena de porqueries, perquè de vegades tenia color beig, i la distribuïen. No puc precisar si allò era una empresa privada, una cosa gremial o un servei municipal.

El que sí sé és que ens venien la llet a dues pessetes el litre i nosaltres l'havíem de vendre obligatòriament al preu de tasa d'1,75 pts litre. Era clar que això no era possible si no l'igualíem, cosa oficialment admesa mentre respectéssim uns mínims de graduació. Aquests mínims, és clar, es respectaven o no es respectaven, segons la consciència del venedor.

A mi, un cop, se'm va presenta un inspector a la botiga, i com que era un dia que havia fet curt de llet, hi havia afegit més aigua del compte. L'inspector va mesurar la graduació i com que no tenia la necessària em va posar una multa de 100 pts que vaig haver d'anar a pagar a un centre oficial que no recordo.

De llet sempre n'hi va haver la que la gent va voler. Més o menys aigualida, això sí, però mai en va faltar. Recordo que davant de la meva botiga hi havia una vaqueria on hi anava la gent a comprar en la confiança que potser era un xic menys aigualida, i a vegades fins i tot s'hi feia cua. Si els clients es posaven nerviosos, sortia l'amo i cridava: "No patiu, que de llet n'hi haurà per tothom!". És clar, que n'hi havia per tothom, tot depenia de l'aigua que hi afegissin.

La nostra obligació era tenir llet a preu de tasa per a tothom que en demanés. Ara, de llet n'hi havia de tots els preus que volguessis, segons la quantitat d'aigua que hi posàvem: de dues pessetes, de deu rals, de tres pessetes, i fins de més i tot"¹³⁰.

Tot i que Barcelona va anar recuperant la quantitat de vaques que tingué abans, passaren molts anys abans la ramaderia catalana no va tornar a la situació de 1936, i l'escassetat de llet i derivats fou una constant. A mitjans de setembre de 1939, es produï en a Barcelona només 40.000 litres diaris de llet, és a dir menys de mig decilitre per habitant.

¹³⁰ Testimoni oral de Rosa Freixas Grau recollit per l'autor l'any 1983.

Tensions significatives

Però la qüestió més interessant que va suscitar-se en relació amb el proveïment de llet a Barcelona fou la negativa dels proveïdors a passar pel control de l'Ajuntament, batalla molt significativa de la impossibilitat de combinar la supressió de la col·lectivització d'un aliment de primera necessitat amb el repartiment equitatiu d'aquest producte en una època d'escassetat, i sobretot de les batalles internes per repartiments de parcel·les de poder entre les famílies polítiques del règim, en aquest cas entre els falangistes de Sindicats i les personalitats dretanes de l'Ajuntament. Vendre aliments en època d'escassetat era una perspectiva de negoci massa suculent com per a no tractar d'escapar al control públic costés el que costés. I els intents centralitzadors del monàrquic Aureli Joaniquet, racionals en moments com aquells, van topar amb la paret dels interessos privats. Els industrials lleters, recolzats en el sindicat vertical, van guanyar la batalla i després de set mesos de tensions que fins i tot van transcendir a una premsa tan controlada com la d'aquell moment, l'Ajuntament va haver de renunciar a la seva intenció de centralitzar la distribució i autoritzar les lleteries a "*contratar directamente con el productor y disponer de la mercancía sin sujetarla al reparto proporcional*".¹³¹

¹³¹ El conflicte es va mantenir durant tota la primavera i l'estiu de 1939. Va ser una llarga batalla de la que en van quedar alguns curiosos testimonis a la premsa. El 21 de març, la premsa publicava una nota misteriosa signada per Acció Sindical Agraria:

"El Servicio Sindical de Abastecimientos Agropecuarios urge a todos los Sindicatos Agrícolas de la provincia que antes del Movimiento Nacional producían y contribuían al suministro de leche fresca de la ciudad de Barcelona, pasen por el Sindicato Provincial Agropecuario (Vía Layetana, 16), para informarlos de las medidas necesarias para que no prospere la camuflada municipalización de la venta de la leche fresca en Barcelona régimen patrocinado por E.G.L. y ahora por la C.G.L." (LVE, 21 de març. El subratllat és nostre)

La nota va provocar el rebombori corresponent i quatre dies després es publicava una rectificació:

Galliners als balcons

L'Ajuntament tampoc no va poder mantenir estrictament la centralització en d'altres productes alimentaris. El cas de l'aviram, la caça menor i els ous són un exemple fefaent: si bé tot això havia de passar, abans d'entrar a Barcelona, per uns magatzems municipals situats, respectivament, a Casp 114 per als ous, i a Roger de Flor 7-9 per a l'aviram i la caça, i d'allà es distribuï a a les botigues, donant-lis un albaràs sense el qual la venda seria considerada clandestina, els

“Habiendo aparecido en la prensa diaria del día 22 del actual una nota dirigida a los Sindicatos Agrícolas de la Provincia por el Servicio de Abastecimiento Agropecuarios, la CNS sale al paso de la misma para desautorizar los conceptos vertidos en ella, ya que fue publicada sin el previo conocimiento y aprobación del Excmo Sr Gral Jefe de la IV Región Militar, y de esta Jefatura Sindical Provincial, por lo que dicha nota no tiene valor alguno”. (LVE, 25 d'abril)

Però malgrat la desautorització oficial, la nota reflectia un estat d'opinió generalitzat entre els industrials lleters contraris a la centralització per l'Ajuntament de l'entrada de llet en una estació receptora, des d'on es feia un repartiment més o menys equitatiu. I així, malgrat desmentits i rectificacions, la ofensiva va seguir soterradament i l'Ajuntament va haver de plegar veles davant els totpoterosos interessos industrials. Una molt diplomàtica nota de la CNS insinua ja el canvi produït, dos mesos després de l'esclat de la batalla:

“La CNS de Barcelona hace público su reconocimiento al delegado de Abastos del Ayuntamiento, sr Joaniquet, por su valiosísima ayuda y facilidades dadas para la constitución del Servicio Sindical de la Leche. Este servicio, cuya actuación va a dar principio mañana lunes, ha sido creado para resolver totalmente el problema del abastecimiento de leche. Tres Sindicatos —el Agropecuario, el de Zootecnia y el de Transportes— en colaboración intersindical, han logrado resolverlo y así desde mañana 50 camiones de la CNS restablecerán las líneas lecheras, enlazando directamente los centros productores con los establecimientos de venta pública, impidiendo de esta manera la injerencia de intermediarios y especuladores”. (LVE, 11 de juny. El subratllat és nostre)

I finalment, el mateix Ajuntament feia pública la seva renúncia a l'acord del 3 de febrer —“Al objeto de que toda la leche procedente de las comarcas foráneas que entre en Barcelona pueda ser directamente inspeccionada y registrada por este Ayuntamiento, disponer que se habiliten los locales y patios existentes en la calle de Aragón números 172 al 178, para estación receptora...” (Gaceta Municipal, 1939. Pag. 9) — i va renunciar a la seva intenció de centralitzar la llet:

“Se restablece el régimen implantado por el Ayuntamiento de Barcelona después de su liberación, pudiendo los receptores de leche contratar directamente con el productor y disponer de la mercancía sin sujetarla al reparto proporcional”. (LVE, 6 d'octubre)

majoristes que ho portaven de fora van obtenir autorització per a poder-ho distribuir ells directament, amb un teòric control dels preus¹³².

L'escassetat d'aquests últims productes va provocar l'increment d'un fenomen que ja s'havia registrat durant la guerra: el dels balcons, patis i terrats convertits en ocasionals granges avícoles. El tradicional costum, molt habitual des de sempre en els barris perifèrics, de criar coloms i gallines als terrats, s'havia anat estenent durant la guerra, ja no com una afició sinó com una manera de subvenir elementals necessitats alimentàries. La fi de la guerra no va suposar en absolut la fi d'aquest hàbit, ja que tampoc havia suposat l'acabament dels anys de fam. La cria de conills en els patis, qui en tenia, i de gallines i coloms en els terrats, es va estendre fins i tot als balcons, galeries i a l'interior dels habitatges. Les prohibicions municipals no van servir de gran cosa¹³³.

¹³² Catorze detinuts i quatre multes per un valor total de 5.900 pessetes són les úniques sancions publicades a *La Vanguardia Española* per tràfic il·legal d'ous. La multa més important fou una de 5.000 pessetes (13 de setembre) imposada, com les altres, per vendre els ous a preus superiors al de tasa. Les altres tres van ser de 150 pts (3 de maig) i 250 i 500 pts (17 de maig). Aquesta última tenia l'aggravant, expressat en un text certament equívoc, de "*haber hecho falsa declaración de los huevos que poseía*". Les detencions, totes per vendre més car del compte ous no declarats, van efectuar-se totes en els mesos d'agost i setembre: Agost: dia 3 (4 detinguts amb 600 dotzenes d'ous), dia 10 (una dona), dia 13 (3 dones), dia 24 (un detingut amb 30 dotzenes), dia 25 (un detingut). Setembre: dia 10 (tres detinguts per tenir "*tres cajas de hojalata conteniendo varias docenas de huevos (..) y cuatro barriles conteniendo 57 docenas de huevos que habían comprado en Vilafranca a 5,25 la docena y vendían a 11*"), dia 14 (un detingut amb 22 dotzenes).

¹³³ "*La tristemente célebre "Batalla del Huevo", una de tantas que perdió la extinguida Generalidad — esta vez por haber descuidado la subsistencia de la superpoblación avícola— ha dejado tras de sí, como toda batalla, una estela de suciedad, incuria i desorden que desmerece el aspecto externo de la ciudad, siendo de ver todavía en muchos patios, galerías y hasta balcones de las vías públicas más céntricas, aves de corral, palomas, conejos y otros animales de cría, lo cual constituye un atentado a la estética, y lo que es más grave, a la higiene de la capital. La ausencia de todo motivo que justifique actualmente esta abusiva tendencia y la proximidad de la época calurosa que la haría más insalubre (sic), imponen a la Delegación Municipal de Sanidad la obligación de recordar a todos los ciudadanos de Barcelona el artículo de las ordenanzas municipales (..) que prohíben en el interior de la población la tenencia y cría de los expresados animales, y por ello les previene que pasado un plazo que finirá el día 30 del actual mes de abril, no se permitirá tener aves de corral, conejos,*

El retorn dels botiguers

El primer dilluns després de l'entrada de les tropes d'ocupació (el 26 de gener era dijous) van obrir mercats i botigues del ram de l'alimentació. Això vol dir que els tres primers dies els aliments portats pels ocupants van ser distribuïts fora dels conductes habituals, des de camions o en menjadors i locals d'emergència¹³⁴.

Passats aquests tres primers dies, mercats i botigues van tenir obert tots els dies, fins tot els diumenges, gràcies a un permís especial que es va mantenir fins al diumenge 12 de març, i que incloïa la condició que els patrons donessin facilitats als dependents *“para el cumplimiento de los deberes espirituales a cuantos empleados lo deseen”*¹³⁵.

No tothom qui va voler va poder obrir una botiga ni tots els qui la tenien oberta durant la guerra van poder seguir-hi. La norma va ser

palomas y otros animales de cría en balcones, galerías, azoteas, patios, terrados ni en el interior, de las viviendas, salvo autorización especial” (LVE, 11 d'abril).

¹³⁴ *“Hoy abrirán sus puertas los mercados de la Ciudad y tiendas del ramo de la alimentación. Se iniciará el abastecimiento de las tiendas con legumbres, conservas, arroz y pesca salada. En días sucesivos, las tiendas serán abastecidas de los demás productos. El público debe tener la seguridad absoluta de que están llegando constantemente a Barcelona víveres de todas clases y que el abasto quedará normalizado, no debiendo por lo tanto preocuparse de adquirir otros productos que los necesarios para cada familia. Los precios serán fijados al público. Barcelona, 30 de enero de 1939. III Año Triunfal”*. (LVE, 30 de gener)

¹³⁵ *“Hoy domingo, día 5, funcionarán como los días laborables los almacenes, tiendas y mercados de artículos alimenticios, con igual horario. Los patronos darán facilidades compatibles con el deber de asegurar la alimentación para el cumplimiento de los deberes espirituales a cuantos empleados lo deseen”* (LVE, 5 de febrer). *“En atención a las presentes circunstancias, la superioridad ha dispuesto que el próximo domingo estén abiertos los mercados de esta ciudad para la venta al público, de ocho a doce de la mañana”* (LVE, 4 de març) *“Mañana, último día que tendrán abierto los mercados”* (LVE, 11 de març)

estricta: només podia mantenir la botiga aquell qui ja la tingués el 18 de juliol de 1936¹³⁶. De fet, però, durant tot l'any va haver-hi un cert desori, donades les dificultats d'establir de manera precisa quins establiments s'havien obert amb posterioritat al 18 de juliol de 1936¹³⁷.

Els articles que van començar-se a vendre a les botigues provenien bàsicament de cinc fonts de proveïment:

- El que poguessin tenir emmagatzemat. Sobre aquestes existències els botiguers havien de donar-ne compte obligatòriament a les autoritats¹³⁸.
- Els productes frescos —llet, ous...— que l'Ajuntament tenia inicialment centralitzat i controlat però que finalment va deixar vendre directament del productor al botiguer.
- Els aliments no frescos —galletes, llet condensada, vins embotellats...¹³⁹— que s'envasaven o encaixaven en indústries

¹³⁶ L'acord de la Comissió Municipal Permanent del 28 de febrer és taxatiu: "*Suspender la tramitación de permisos para la reapertura de nuevos establecimientos de comercio al detall del ramo de la alimentación, dejando sin efecto los concedidos a partir del 18 de julio de 1936, en contra de las bases aprobadas anteriormente, procediéndose a su cierre y en caso de resistencia, a dar cuenta a los tribunales de justicia*" (LVE, 2 de març). El Plé Municipal del 15 de març va ratificar plenament aquest acord precisant que la mesura es feia extensiva als establiments de comerç al detall d'articles de "*comer, beber y arder*". Aquest ple va ser el primer que va celebrar-se de manera regular, trimestralment, sense les característiques d'excepcionalitat de les reunions municipals del mes de febrer.

¹³⁷ Van haver-se d'aprovar unes normes per a fixar el cens i això va portar temps. La Permanent Municipal el 29 d'agost va prendre l'acord de "*prorrogar hasta el 15 de septiembre el plazo para que los comerciantes establecidos antes del 19 de julio de 1936 en tiendas de artículos de comer, beber y arder, al detall, de uso doméstico, puedan solicitar la legalización de las mismas, de acuerdo con las bases recientemente aprobadas*" (LVE, 1 de setembre).

¹³⁸ LVE, 11 de febrer

¹³⁹ Són freqüents els anuncis d'empreses com la Nestlé, Galletas Artiach o els embotelladors de vins de Xerès publicats a la premsa, a gran tamany, indicant fins i tot la seva producció i la quantitat del producte que enviaven cada dia a Barcelona. Una nota de l'Ajuntament reflecteix l'abast d'aquesta font de proveïment "*Se han dado órdenes para intensificar el abastecimiento a los colmados; y las grandes casas de nuestra ciudad, estimuladas y ayudadas en todo lo posible por la autoridad, reciben ya grandes cargamentos. Algunas de ellas abrirán estos días los tradicionales centros de*

situades a ciutats ocupades per les tropes franquistes els primers mesos de la guerra i que eren per tant en plena producció.

- Els aliments que els arribaven de sotamà contravenint les disposicions oficials sobre circulació i venda de mercaderies, i que posaven a la venda igualment de sotamà a preus superiors als fixats oficialment.

- Els que distribuï en les autoritats responsabilitzades del proveï ment —l'Ajuntament en primer lloc— i que eren els donatius que arribaven de l'estranger o altres ciutats espanyoles, i els aliments frescos que arribaven a la ciutat i que no eren venuts directament al detallista sinó que l'Ajuntament els centralitzava i després distribuï a a les botigues cobrant-les, no al comptat, sinó a crèdit de 60, 90 o fins i tot més dies¹⁴⁰, sistema que va permetre els botiguers disposar d'una massa suficient de numerari per treballar amb els proveï dors que exigien pagament al comptat.

Com agraï ment per aquest mecanisme que tant els va beneficiar, els gremis de detallistes o alguns botiguers importants directament, feien sovint donatius a representants de diversos organismes oficials, especialment al delegat de proveï ments de l'Ajuntament, però també a d'altres¹⁴¹. Una significativa nota de la tinença d'alcaldia de proveï ments aporta llum sobre l'abast del paper

aprovisionamiento a los establecimientos al detall, con mercancías importadas directamente y al margen de toda intervención de la autoridad, recobrando así el comercio su espíritu de iniciativa (LVE, 12 de març. El subratllat és nostre).

¹⁴⁰ “La obra realizada...”, pag 24 .

¹⁴¹ En reproduï m una només a tall d'exemple, perquè en van sortir moltes més: “*El jefe provincial de FET y de las JONS ha recibido, por conducto del señor Alemany, un donativo de 20.000 pesetas que a dicha Jefatura hace Colmados Simó y que corresponde al importe de la recaudación del primer día de venta después de la liberación de Barcelona por nuestras tropas*” (LVE, 26 de febrer. Colmados Simó, situat al passeig de Gràcia, era aleshores el més important establiment d'alimentació de Barcelona).

mitjancer de les autoritats en el proveïment de menjar als botiguers i posa l'accent, un cop més, en la contradicció entre el desig d'acabar amb una economia de guerra que recordava el règim anterior i les dificultats d'un retorn sobtat al mercat lliure en un moment d'escassetat com aquell:

*“El Estado y el Ayuntamiento acudieron en los primeros momentos en su auxilio [dels botiguers] para levantar su espíritu decaído y perplejo y para encauzar su vida, pero esta misión sólo es transitoria y no puede ser nunca providencialista. Mientras algunas casas y ramos del comercio demuestran gran actividad y van recibiendo grandes stocks, que les permiten atender su clientela, otros, pocos afortunadamente, se limitan a esperar que se les suministren las mercancías traídas para hacer frente a los primeros momentos y que se les resuelvan todos los problemas sin poner de su parte más que el deseo de obtener el beneficio correspondiente. El Ayuntamiento hace constar que desea volver cuanto antes a sus funciones (...)”*¹⁴²

Les mesures oficials i la manera de burlar-les

Davant l'escassetat de menjar, les autoritats van prendre oficialment tota mena de mesures: control de la producció i circulació d'articles alimentaris, control de preus al productor, al detallista i al públic, control de la distribució (racionament, evitació d'adulteracions...). L'eficàcia d'aquestes mesures ja és una altra qüestió, com també el

¹⁴² LVE, 28 de febrer

saber si hi havia o no una veritable voluntat de què fossin eficaces o si hi havia realment possibilitats materials d'aturar aquella allau especulativa. Com va escriure un home que d'especulacions hi entenia força, l'empresari Estrada Saladich, referint-se a aquells anys:

*“Cuesta mucho cambiar el curso de un río sin contar con los elementos necesarios. En la vida de los negocios existen unas leyes naturales inmutables: las de la oferta y la demanda. Si ésta aumenta y la oferta no está a la altura de tal crecimiento, los precios “prennent l’ascenseur” y nace la especulación”*¹⁴³

Intervenció de collites

Conforme arribava l'època de la collita de cada producte del camp, l'Estat declarava intervinguda la collita. Ja abans, cada pagès havia d'haver presentat una declaració jurada del nombre de quarteres sembrades i previsions quant a la quantitat a recollir. Quan es collia, calia dir cada dia quants quilos es treien i on es dipositaven. Després, cada pagès havia d'indicar quants quilos necessitava conservar pel seu consum familiar durant l'any i per a la sembra de la propera collita. Tota la resta de la producció havia d'anar a parar a magatzems centrals de Bracelona, on li era pagat el producte al preu de tasa¹⁴⁴. Un règim antisoviètic implantava d'aquesta manera unes mesures absolutament soviètiques, calcades de les que s'havien aplicat a la URSS vint anys abans.

Naturalment, la possibilitat de trampes i enganys en tot aquest procés eren infinites, com ho havien estat a la Rússia dels anys de la

¹⁴³ Pag. 223

¹⁴⁴ LVE, 24 d'agost.

guerra civil. Les declaracions jurades eren falsejades tant pel que fa a les previsions, com pel que fa a la realitat de la collita i a les quantitats que necessitaven reservar-se, tot amb la finalitat d'escamotejar uns quilos, —o unes tones— que no eren venudes als magatzems centrals a preu de tasa sinó al mercat negre a preus exorbitants. Un control estricte era impossible tot i que alguna cosa es feia¹⁴⁵.

Un funcionari de la delegació provincial de Abastos, Julio Ecurra, es va sentir obligat a renyar públicament els pagesos que avancessin la collita per escapar al control, en un article¹⁴⁶ on, en el

¹⁴⁵ “En vista de que algunos señores alcaldes delegados locales de los pueblos del Bajo Llobregat, con motivo de la intervención de la cosecha de la judía decretada por esta Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes han remitido declaraciones más o menos incompletas del resultado de la cosecha haciendo reservas exageradas de cupo de judías para la siembra y manutención en perjuicio del cupo a enviar a los almacenes centrales de Barcelona que habrán de atender el aprovisionamiento de la población de toda la provincia (..) queda prohibido hacer uso del cupo de judías que han asignado para siembra y consumo sin pedir autorización de esta Delegación Provincial, que será concedida después de las comprobaciones y rectificaciones necesarias” (LVE, 10 de setembre).

¹⁴⁶ El text íntegre d'aquest article signat per Julio Ecurra, que no té desperdici, dona una idea de les dimensions que va prendre el fenomen ja el primer any de posguerra, només en conreus propers a Barcelona:

“Raya en lo inverosímil la actitud del agricultor para, burlando las tasas establecidas sobre los productos de la tierra, obtener pingües beneficios a costa de las necesidades del consumidor. El rigor con que esta Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes sanciona las transgresiones a lo dispuesto por la Comisaría General; las condenas de cadena temporal impuestas por los tribunales de Justicia contra ocultadores de productos de primera necesidad y otras y otras (sic) medidas de ejemplaridad, no causan la menor mella en el ánimo del agricultor, y es cada ida más grande el afán de lucro, a expensas del consumidor. Esta Delegación está ya cansada de la avaricia el productor, y sin perjuicio de hacer uso de las facultades de que está investida, está dispuesta a elevar a la Comisaría General, para que ésta, a su vez, la eleve al Ministerio de Industria y Comercio, una exposición de hechos contraventores de la normas establecidas, y con un razonamiento de la ineficacia de la ejemplaridad de las sanciones administrativas impuestas por esta Delegación y de la sentencias severísimas dictadas por los tribunales de Justicia y llevadas a cumplimiento, acabar sometiendo a su consideración la necesidad de crear como sanción la confiscación de bienes en favor de organismos agrícolas, a quienes transgredieren las normas, y en su caso declarar nulos los contratos de arriendo de tierra de aparcería, etc., etc., y ver si de esta forma el agricultor se percata de que ha de observar y se ha de ceñir a lo dispuesto por esta Delegación.

“Ayer, las patatas, hoy son la judías las que mueven a codicia, adelantándose el agricultor a la última fase del desarrollo de la legumbre; esto es: el secado en la propia planta. Ayer, día 7, como obedeciendo a una consigna, una verdadera avalancha de recolectores invadió los campos de marina cercana a esta ciudad y empezó a recolectar febrilmente la judía llamada “amarilla” y ello ocurrió en los términos municipales de Hospitalet y Prat de Llobregat, Cornellá, San Baudilio, Gavá y Viladecans. Esta recolección prematura no tiene más objeto que el de burlar el precio de tasa que ha de percibir el productor a 1,30 o 1,25 pts, según sea o no esterilizada, y vendida a 3, 4,0 5 pesetas

llenguatge característic de l'època, censurava *“la actitud del agricultor para, burlando las tasas establecidas sobre los productos de la tierra, obtener pingües beneficios a costa de las necesidades del consumidor”*, amenaçava amb terribles penes que en la pràctica rarament s'aplicaven¹⁴⁷, i establí un seguit de mesures de control que, com totes les del mateix tipus, van servir de poca cosa. *“Esta Delegación está ya cansada de la avaricia el productor”*, escrivia, i anunciava que faria tots els tràmits necessaris per a *“crear como sanción la confiscacion de bienes en favor de organismos agrícolas, a quienes transgredieren las normas, y en su caso declarar nulos los contratos de arriendo de tierra de aparcería, etc, etc, y ver*

tal porción, y esto es lo que esta Delegación se propuso en el acto cortarlo de raíz, y cree haberlo conseguido con medidas dictadas y que la Guardia Civil, con celo digno de mejor encomio, secundó y cuidó de que fueran ejecutadas rápidamente. Se interrumpió la recolección y se aseguró el que escapara de su vigilancia (sic) la salida de judías de los pueblos mencionados. Ello hecho, esta Delegación viene a disponer:

1º. Quedan establecidas zonas de recolección en los siguientes pueblos: Hospitalet de Llobregat, Cornellá, Prat de Llobregat, Gavá, Viladecans y San Baudilio de Llobregat.

2º. En cada una de las zonas de recolección de la judía se establecerán tres eras, en los puntos que designará oportunamente el control local, donde, bajo la vigilancia el mismo, deberá tener efecto el trillado de la judía.

3º. Trillada la judía, y sin haber sido retirada de la era, el agricultor presentará al control local una declaración jurada conteniendo dos extremos, a saber: cantidad de judías que le es necesaria para la siembra, y cantidad que le es necesaria para el consumo familiar hasta alcanzar la cosecha siguiente. La cantidad restante, hasta el total de la cosecha, le queda al agricultor, desde este momento, intervenida por esta Delegación, expidiéndose a su favor un documento-resguardo comprensivo de la cantidad de judías intervenidas, a los efectos del pago de su importe al precio de tasa. Al efecto, el control local cuidará de la intervención y de la liquidación del importe a cada agricultor, y una vez abastecida la localidad respectiva, dirigirá el sobrante a la Comisión de Control que en Barcelona habrá de centralizar el producto, distribuyéndolo entre los comerciantes de cereales, con arreglo a su capacidad mercantil, todos los cuales efectuarán sus ventas en la mismas proporciones y los mismos clientes con los que operaban antes del Glorioso Movimiento” (LVE, 10 d'agost)

¹⁴⁷ Les úniques multes imposades a pagesos durant l'any 1939 per no ajustar-se a les normes van ser dues de 500 pts, el 2 de juny, per estraperlo de patates, una de 700 pts per mongetes, el 31 d'agost, una de 50 pts per fruita, el 16 de març, i tres per altres verdures: una de 25 pts i una altra de 150 pts, el 16 de març, i la més important, de 1.000 pts, el 6 de maig. Ni una sola persona va ser detinguda per aquest motiu. La impunitat contrasta amb el grandiloqüent llenguatge amenaçador que feien servir en públic les autoritats.

si de esta forma el agricultor se percata de que ha de observar y se ha de ceñir a lo dispuesto por esta Delegación”.

El més interessant és com funcionaven les comissions de control que centralitzaven les collites que arribaven a Barcelona¹⁴⁸. Era un curiós organisme paraestatal format no per funcionaris sinó per majoristes de l'article a centralitzar, i que feien la seva feina centralitzadora per delegació governativa però sense un control massa clar de l'Administració. Aquest organisme es finançava per mitjà d'un sobrepreu de l'article. Eren, un cop més, el resultat de la dificultat per conjuminar les idees econòmiques del corporativisme feixista amb els interessos dels comerciants i els industrials. La solució eclèctica al dilema fou dictar mesures intervencionistes coherents amb el nou règim però encomanar el control del seu compliment als propis interessats.

¹⁴⁸ El mes d'agost, el delegat de proveïments resolvia:

“Designar a don José Salvadó Segret, de de la razón social “Salvadó S .A. “, a don Jaime Soler Amat, de la firma “Soler y Llobet”, y a don Jaime Juan Gomis, cerealistas de esta plaza adscritos al “Centro de cereales, legumbre y sus derivados”, corporación oficial, para constituir la Comisión Central del Control de la Judía, con domicilio en la calle Ancha, número 25, principal, de esta ciudad. (..) Toda la producción de judías que entre en Barcelona se consignará a la Comisión Central referida, dirigiéndose a los almacenes de depósito de la Compañía General, sitos en la calle Taulat, número 7, o bien a los almacenes “Pablo Soler”, sitos en la Avenida de Icaria, número 106, de esta ciudad. (..) La Comisión Central del Control de la Judía (..) abonará o pagará a cada productor de judías el importe de la cantidad de la legumbre respectivamente intervenida, pago que verificará por su orden el Centro de Cereales, Legumbres y su derivados, que tiene su domicilio en la calle Ancha, 25, principal.

“El Centro de Cereales, Legumbres y su derivados, al cobrar de los mayoristas el montante de las partidas de judías que se le asignen para su venta, aumentará el total importe con la cantidad a que ascienden aquellos gastos referidos en el apartado sexto [emmagatzematge, assegurances, pesatge...] más la cantidad de 2,50 pesetas por 100 Kgs para ser abonados de la manera siguiente: 1,25 pts. a la Comisión Central de Control de la Judía, para subvenir los gastos que produzca el abono de jornales o gratificación a sus auxiliares, y a modo de indemnización a los componentes de la propia Comisión Central, y la otra cantidad de 1,25 pts será destinada a indemnizar a personas, que, nombradas por esta Delegación ejercen el control de la judía en los pueblos del Bajo Llobregat, conjuntamente con sus delegados que la Comisión Central, con el visado de esta Delegación, designará para cada término municipal”. (LVE, 25 d'agost)

Circulació d'articles alimentaris

Un dels principis bàsics que es van establir per al control dels articles de menjar fou el de què cada província havia de mirar per ella. Les barreres interprovincials eren estrictes, excepció feta de les partides de productes de primer necessitat (farina, carn...) directament controlades per les autoritats. També es mantenia el principi de què els particulars no podien portar menjar ni tan sols d'una ciutat a l'altra. Així, resultava que només els productors de la província de Barcelona podien portar menjar a la província de Barcelona, i encara passant forçosament per la centralització i control que suposava la intervenció de collites, l'obligatorietat de què les fruites i verdures passessin pel Born, la carn per l'Escorxador i el peix pel Mercat Central, i la necessitat de què els qui fessin el transport portessin les "guies" on constava el preu de venda a l'engròs, ajustat al de tasa¹⁴⁹.

Totes aquestes mesures, encaminades al control de la distribució i els preus van originar l'aparició del mercat negre paral·lel que eludia la normativa oficial, i les dimensions que aquest mercat negre va prendre tot seguit¹⁵⁰ obligaren les autoritats a anar afluint la

¹⁴⁹ Segons una nota d'Aureli Joaniquet "*seran completamente tasados e intervenidos con la máxima eficacia*" el següents productes de primera necessitat: blat, farina, llet fresca, llet condensada, carn fresca, congelada i en conserva, peix, ous, aviram, mongetes, cigrons, llenties, arròs, pasta de sopa, sucre, bacallà, oli, vi corrent, sabó, pa, fruites, verdures i café. Dels altres articles, "*se fijarán también los precios a que deben someterse, pero se dejará libre el comercio*"

¹⁵⁰ Els testimonis sobre l'evidència d'un mercat negre que funcionava a plena llum del dia són nombrosos:

"En una ocasió, a l'estació de Provença del ferrocarril de Sarrià, on esperava l'arribada d'un familiar, vaig presenciar el moviment de viatgers provinents de Terrassa, Sabadell i Sant Cugat, que venien carregats de paquets de productes diversos. Tots passaven lliurement, sense ser registrats pels funcionaris burots del servei municipal de control, si bé allargaven la mà, no pas dissimuladament, i rebien unes monedes. Vaig conèixer una faceta molt curiosa de joc estraperlista, que es feia a través dels camions dels ordinariis que tenien la concessió de transport de llet que dels pobles arribava cada dia a Barcelona. Amb el pretext de la llet, portaven grans quantitats d'altres

normativa, en allò que podien, o a insistir a Madrid que liberalitzés el comerç en aquells terrenys que escapaven ja a les possibilitats dels organismes provincials.

Les decisions liberalitzadores es van prendre sempre enmig de grans titubeigs. Així, a primers de març va aixecar-se temporalment la prohibició d'entrar i treure bestiar d'una província a l'altra, i es van donar "*las máximas facilidades para la libertad de comercio con respecto al ganado de cerda y lanar desapareciendo por tanto la contingencia existente*"¹⁵¹, al mateix temps que el *Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes* restablia a Catalunya "*la libertad de comercio*" respecte a tot un seguit d'articles de consum¹⁵² però mantenint l'obligatorietat de les "guies" per a la mobilització d'aquests articles, obligatorietat insistentment transgredida. El mes d'agost, la *Delegación Provincial de Abastecimientos Transportes*, va recordar la prohibició de transportar patates si no eren destinades al Born i eren controlades en origen i destí¹⁵³, "*al objeto de cortar de*

productes que no podien transitar lliurement. La salvaguarda era la inscripció en el vehicle de "Transportistas de leche" gravat sobre els colors de la bandera espanyola. Bé, cal dir que alguna participació hi tenia algun funcionari ben situat. Per circumstàncies especials, vaig tenir accés als llibres de l'entitat que coordinava aquells serveis i, amb gran sorpresa, vaig comprovar que hi figuraven anotades algunes quantitats de diners lliurades a qui havia exercit toleràncies sobre la forma d'exercir o, millor, abusar de la missió que els transportistes tenien encomanada". (Moreta, pags 135-137)

¹⁵¹ LVE, 10 de març.

¹⁵² LVE, 10 de març.

¹⁵³ Els termes exactes de la prohibició estableixen que:

"1. *Queda prohibida. la salida de la provincia de cualquier clase de vehículo que transporte patatas sin llevar la correspondiente guía, autorizada por la Inspección Provincial de esta Delegación*

"2. *A partir del día de hoy no podrá circular por las carreteras y caminos que desde la comarca productora de patatas conducen a la ciudad de Barcelona, ningún vehículo a sangre o motor conduciendo cargamento de aquel tubérculo, si no va destinado al Mercado Central del Borne de esta ciudad, donde se controlará todo el tráfico de patatas al objeto de que (..) sea fiscalizada y denunciada, cualquier ocultación de mercancía*" (LVE, 5 d'agost).

raíz el escandaloso tráfico de patatas y al que, de un modo desenfrenado, se vienen dedicando multitud de traficantes sin conciencia ya sean productores, ya comerciantes al por mayor o al detall, ya propietarios de vehículos, todos en criminal contubernio para burlar las disposiciones dictadas por la autoridad y explotar al público”¹⁵⁴.

El sistema de “guies”¹⁵⁵ va demostrar però la seva ineficàcia, i finalment es va optar, el 12 de setembre, suprimir-lo provisionalment i obrir un període de llibertat total de circulació d'aliments per dintre de la província i fins i tot més enllà *“Ante la situación, probablemente circunstancial, pero aguda, creada en el abastecimiento de la ciudad y provincia (...), quedan suprimidas hasta nueva orden toda especie de conocimientos, guías y permisos de circulación de artículos alimenticios entre toda clase de poblaciones en el interior*

Es refereix, obviament, a patates del Maresme, on la collita es fa abans que a d'altres comarques. Per això, poc després era intervinguda la collita de patates de les comarques d'Osona i Vallès (24 d'agost) i després la de les restants: Bages, Solsonés... (27 d'agost)

¹⁵⁴ LVE, 5 d'agost.

¹⁵⁵ Aquest sistema queda explicat en els paràgrafs que reproduïm a continuació de la normativa del Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes. Aquest Servicio havia estat creat per decret del 16 de febrer de 1938 (BO núm 485) i va ser substituït per una Comisaría General per llei del 10 de març de 1939, B.O. del 12 de març, pag. 1441). L'apartat quart de la normativa del Servicio establia que:

“B) Al dar salida a las mercancías se entregará en la Delegación del Servicio en Barcelona (Muntaner, 240) tres copias de las facturas extendidas, consignando la clase, precio, cantidad e importe de los géneros, y el número de la declaración presentada.

“C) Además de la factura original para fines contables y de las tres copias citadas, el vendedor extenderá una cuarta copia que servirá de guía para el libre tránsito de la mercancía, hasta llegar a su destino. Estas facturas-guías, con objeto de no retrasar la expedición de los géneros, bastará que sean autorizadas con el sello de las Casas vendedoras y bajo su más estrecha responsabilidad. Cuando se fraccione la entrega de una factura, se preparará una factura-guía para cada expedición, con referencia a la factura original.

“Para el mero traslado de las mercancías dentro de Cataluña se preparará, por la razón social que lo verifique, un albarán-guía, del que remitirá copia a la delegación de este Servicio.

“D) Es obligación de los mayoristas revendedores presentar dos copias de la factura de venta a la Junta de Abastos respectiva y de extender al comprador la factura parcial o total que sirva de guía a la mercancía y sea similar a la antes referida”.

de esta provincia. No se exigirá tampoco en los límites provinciales, salvo que se trate de exportación”. Es mantenía un teòric control de preus i es feien les habituals amenaces governatives als infractors.¹⁵⁶

El mateix governador civil no devia veure gaire clar aquest experiment i per si de cas acabava la seva nota avisant que *“el resultado de estas medidas de libertad de circulación de sustancias alimenticias será observado atentamente, pero si pasado un período prudencial se comprobase que la codicia o el sabotaje político-social siguieran conspirando para mantener o agravar artificiosamente un problema que no debió jamás plantearse, se recurrirá a escarmientos de carácter decisivo”*.

No va haver d'esperar gaire a veure els resultats, el governador civil. Les conseqüències d'aquesta llibertat de comerç van ser tan espectaculars que, al cap de només tres dies, es va veure obligat a tornar a aplicar urgentment fortes limitacions¹⁵⁷, la publicació de les

¹⁵⁶ *“Los precios de venta, al público serán los fijados por la Delegación de Abastos. Las infracciones de los precios fijados serán sancionadas con absoluto rigor, y cuando las sanciones consistan en multas, los denunciantes de casos justificados percibirán el 25% del importe de las multas en firme. “Las denuncias, en todo caso, habrán de justificarse mediante prueba documental o declaraciones escritas de dos testigos que confirmen la versión de los hechos. Las denuncias serán presentadas a este Gobierno Civil.*

“Sin perjuicio de las multas, que en todo caso serán seguidas de sanciones gubernativas, se deducirá para los inculpados la responsabilidad en que hubieren podido incurrir conforme a las leyes comunes o especiales”. (LVE, 13 de setembre)

¹⁵⁷ *“Los que comercian clandestinamente y desean la escasez de la mercancía para especular con los precios altos de los productos de comer, beber y arder, han interpretado a su gusto mi orden del día 12 de septiembre, referente a la supresión de guías y libre circulación de artículos alimenticios por la provincia.*

“Para evitar torcidas interpretaciones, he de aclarar que esa libertad y esas facilidades se otorgan al público para cantidades no superiores al consumo de dos días, calculando cuatro personas de familia (y por tanto, no para la reventa) y también, principalmente, para el comerciante legalmente establecido, a fin de facilitar el desarrollo de sus actividades y el normal abastecimiento de mercados y tiendas; pero no, en modo alguno, disfrutarán de estas facilidades los vulgarmente desacreditados y perfectamente conocidos con el nombre de “estraperlistas”, que serán inexorablemente perseguidos y castigados, así como los productores que vendan sus productos a gentes tan indeseables y criminalmente perturbadoras, contra quienes aconsejo al vecindario honrado la mayor vigilancia y diligencia en las denuncias.

quals va coincidir amb el moment que la responsabilitat dels proveïments a la ciutat, després de dos mesos i mig d'estar en mans de la delegació provincial del *Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes*, va tornar a pasar a mans de l'Ajuntament¹⁵⁸.

Finalment, una setmana després de la decisió del governador civil va rebre confirmació del Ministeri d'Indústria i Comerç per via de decret, però només pel que fa a les fruites i verdures. Es mantenien però les prohibicions de comerç interprovincial d'altres productes agrícoles i ramaders. Per demanar que fossin aixecades, des de l'Ajuntament es va enviar al ministre, a Bilbao, un diplomàtic telegrama,

“El Gobierno civil está dispuesto a promover sanciones gravísimas y definitivas contra los “estraperlistas”, sea cualquiera la clase social a que pertenezcan y turbios negocios a que se dediquen, con daño y desprestigio del comercio decente. En tal sentido se encarece a todos los agentes de la Policía gubernativa, a las órdenes del Gobierno civil, así como a los de la Guardia Urbana y agentes del Municipio de la capital y los de la provincia, que extremen la vigilancia. “Llamo la atención de los Sindicatos Agrícolas para que en esta oportunidad demuestren su eficiencia en el aprovisionamiento de la capital y provincia”. (LVE, 15 de setembre)

¹⁵⁸ Per a l'entrada de menjar a la ciutat de Barcelona, l'Ajuntament tenia establertes unes normes estrictes, que queden molt ben resumides en aquesta nota (LVE, 26 d'abril):

“Con frecuencia acuden a la tenencia de alcaldía de Abastos personas que consultan si esta prohibido traer a Barcelona víveres y subsistencias. Para evitar dudas y torcidas interpretaciones, la tenencia de alcaldía debe hacer constar, de una vez para siempre:

“1°. Que los particulares, para su consumo, pueden entrar en Barcelona, pagando los arbitrios correspondientes, hasta cinco docenas de huevos, tres aves, cinco litros de aceite y otras subsistencias análogas no sujetas a inspección sanitaria, pues no puede estar en el ánimo de la autoridad de abastos prohibir el intercambio entre familiares y amigos.

“2°. Que los cosecheros, para su consumo, pueden entrar, pagando los arbitrios, mayores cantidades, siempre que traigan la guía de origen prescrita por las disposiciones vigentes o el certificado demostrativo de que los productos proceden de su finca y la declaración de que no van destinadas a la reventa fuera del comercio legalmente establecido.

“3°. Que todos los comerciantes legalmente establecidos están ampliamente facultados para entrar en Barcelona las cantidades que quieran de mercancías destinadas a surtir los establecimientos del ramo correspondiente. La autoridad, lejos de poner obstáculos, estimula el aprovisionamiento, exigiendo únicamente el requisito de la declaración de la mercancía entrada en el Negociado de Estadística, a fin de tener en todo momento un arma para la inspección de abastos y para hacer respetar el precio de tasa.

“4°. Contra aquellas personas no establecidas legalmente en un ramo determinado y que se dedican a la venta clandestina a precios superiores al de tasa, continuará el decomiso y la persecución de una manera implacable, no solo contra ellos sino contra todos los compradores.

“5°. El pescado, las frutas y verduras, han de pasar por los respectivos Mercados Centrales, como está dispuesto, y la carne en canal por el Matadero, para la inspección sanitaria”.

molt representatiu del llenguatge de relacions polítiques de l'època, signat per l'alcalde accidental, Bonet el Ríó:

*“Interpretando el sentir del comercio barcelonés del ramo de la alimentación, elevo a V.E. calurosa y expresiva felicitación por decreto por la libertad comercio frutos hortícolas, traduciéndose mayor abundancia este mercado. Permítome solicitar de V.E. extienda efectos dicho decreto comercio legumbres, dejando únicamente subsistente tasa, si V.E. lo considera conveniente; fronteras provinciales dificultan circulación y distribución mercancías, motivando muchos abusos y creando autoridad múltiples problemas. Lo propio cabe decir compra circulación ganado. Gobierno, con superior conocimiento, puede decretar reducción matanzas cuatro días semana, si reposición ganadería destruída por marxismo así lo exige, pero suprimiendo concesión permisos para exportar una provincia a otra. Al felicitar a V.E. en nombre del comercio barcelonés, suplícole consagre su elevada inteligencia este problema vital para el país. Salúdale respetuosamente...”*¹⁵⁹

Es veu que el telegrama va fer efecte i l'”*elevada inteligencia*” del ministre va decidir finalment, a primers de novembre, establir la “*libertad de comercio interprovincial de mercancías no intervenidas*”, suprimint així el règim de “*conocimientos de venta*”¹⁶⁰. Els productes intervinguts i sobre els quals es mantenia per tant la

¹⁵⁹ LVE, 24 de setembre.

¹⁶⁰ LVE, 4 de novembre.

prohibició, eren l'arròs, els cigrons, les mongetes, les lleties, el pinso, el cafè, el bestiar vacum, de llana i porcí, carn congelada, productes del porc, bacallà llet condensada, farina, blat, sucre i oli. És a dir que els llegums i el bestiar per als quals demanaven llibertat de circulació des de Barcelona van seguir sotmesos a prohibicions de transport.

Cal recordar, finalment, que tots els productes alimentaris que entressin a la ciutat havien de pagar encara aleshores els arbitris municipals, que es feien efectius en els llocs de control o burots establerts en les rutes d'accés a Barcelona, a la manera dels drets de portes medievals. La picaresca per evitar aquests controls era tan imaginativa com la generada entorn de l'estraperlo.

Els preus del menjar

Segons les estadístiques oficials, els preus dels articles de major consum van oscil·lar durant l'any 1939 des d'un índex 100 el mes de febrer fins a un índex idèntic el mes de gener següent, després de baixar fins a 85 de febrer a agost i d'iniciar aquest mes una recuperació altre cop fins a 100 a final d'any. El detall de cadascun dels articles mostra que els principals augments es van registrar en la carn de porc (índex 175,71 el gener de 1940), la llet de vaca (143,75) i el lluç de palangre (141,42). Però aquests augments queden compensats pel descens d'altres articles com la fruita (pomes, 62,26; peres, 51,05; taronges, 49,54) i alguns productes d'hort (enciam,

66,66; alls, 60...). Per tant, oficialment els preus es van mantenir estables el primer any de postguerra¹⁶¹.

Un rastreig a través dels pocs indicis de preus que van quedar reflectits a la premsa de l'època¹⁶² corrobora més o menys que:

- El pa manté el mateix preu tot l'any, amb un mínim augment autoritzat de cinc cèntims en el pa familiar —peça de 800 grams— el mes d'agost.
- La llet manté també el mateix preu durant bona part de l'any i només els tres últims mesos és autoritzat un augment del 15 %
- El sucre manté el preu invariable tot l'any
- Els ous registren també poques variacions, degudes més aviat a causes conjunturals lligades a la major o menor abundància, segons si és època de posta o no.
- Els llegums més aviat experimenten descensos de preus, atribuïbles lògicament a les noves collites. El mateix succeeix amb l'arròs.
- Les fruites i verdures baixen també de preu al llarg de l'any. Curiosament, les patates, l'article de més consum, experimenten augments de preus molt importants.
- Les carns registren descensos espectaculars en els preus oficials. Un quilo de costelles de xai, per exemple, que el mes de juny valia setze pessetes, el mes de setembre havia passat a 7,50, i el filet de vedella va passar de 15 pessetes a 13,50 en el mateix període. Però, fins i tot en el cas utòpic que aquests preus fossin reals i es trobessin

¹⁶¹ Vegeu a l'Apèndix 13a el detall de l'índex d'augment dels preus oficials del menjar a Barcelona, durant 1939

¹⁶² Vegeu a l'Apèndix 13b les taules de dades sobre preus de menjar que hem elaborat a partir de les informacions publicades a la premsa.

filet o costelles al mercat, ¿quina família es podia permetre per un àpat una despesa de carn que suposava el jornal d'un dia? El mateix pot dir-se del peix fresc i fins i tot de la pesca salada, més assequible.

Preus oficials i preus reals

La crua realitat era molt diferent de la versió oficial, basada en els preus de tasa obligatoris d'uns productes que pràcticament no es podien trobar al mercat lliure. Oficialment, es va mantenir una política clarament intervencionista de l'Estat en matèria de preus, malgrat opinions com l'expressada per Pedro Gual Villalbí en un article¹⁶³ on criticava el control total de preus i defensava una certa llibertat d'augment. *“El principio ético y de justicia no basta para determinar el sistema de precios”*, escrivia, i posava com exemple Itàlia: *“La disciplina de los precios en el régimen corporativo no se propone, pues, la inmovilidad absoluta, sino que acepta las consecuencias de las alteraciones inevitables en algunos elementos del coste de la producción”*.

163 “Precios económicos y precios políticos”, a LVE, 21 de juny. L'opinió contrària a l'intervencionisme estatal era generalitzada entre la burgesia catalana. El mateix alcalde franquista de Sabadell, Josep Maria Marcet, ho va deixar expressat en les seves memòries d'aquesta manera (pag. 50):

“Las inmutables leyes de la economía imponían su implacable derecho: los productos que escaseaban aumentaban su valor y motivaban el mercado clandestino, sostenido por la codicia de los especuladores. Los productos más necesarios eran inaccesibles a las posibilidades de la mayoría, y los pocos privilegiados aferrábanse cada día más a su egoísmo.

La dura intervención estatal agudizaba la escasez. En muchos casos la red de distribución era obstaculizada por las disposiciones positivas que creaban verdaderos problemas, pues mientras en determinadas zonas agrícolas sobraban productos que llegaban a pudrirse o malograrse, en otras, más consumidoras que aquéllas, la escasez era total. Más de una vez se ratificó el principio de que la intervención estatal en la distribución no solucionaba absolutamente nada, sino que hacía más grave la escasez, la corrupción y la miseria. En resumen, parecía ignorarse que una cosa es la intervención y otra el incremento de la producción, y la regularidad y canalización del comercio y el juego limpio de la limpia y divina ley de la oferta y la demanda”.

La realitat, efectivament, anava en la línia defensada per Gual Villalbí, però el nou règim va preferir mantenir la ficció del control de preus, evitant com fos que ningú pogués dir, almenys durant l'any 1939, que eren superiors als de 1936¹⁶⁴. L'important no era tant controlar els preus, sinó mantenir, a efectes estadístics i d'imatge, una aparença de millora respecte a la situació anterior¹⁶⁵.

Aquesta situació va originar, d'una banda, la pressió dels botiguers per desbloquejar els preus de tasa¹⁶⁶, però com que les seves accions legals no van aconseguir més que petites modificacions dels preus oficials, la seva principal preocupació va ser trobar noves maneres de burlar el control de preus per part de l'Administració. Mil i una petites i grans trampes pròpies de la

¹⁶⁴ El BO del 10 de març va publicar una Orden del Ministerio de Industria i Comercio “*por el que se dictan norma sobre precios de producción y venta*” per tal de restablir els preus anteriors a l'Alzamiento i el 12 de juliol la Delegación Provincial de Barcelona de la Comisaria General de Abastecimientos y Transportes va fer públic que “*en lo sucesivo, mientras otra cosa no se disponga, no será autorizada la venta de ningún artículo a precio superior al que para el mismo rigiera el año 1936*”.

¹⁶⁵ La ficció dels preus arribava a unes cotes tan surrealistes que hom podia llegir notes com aquesta: “*Dispuesto el Gobierno de S.E. el Generalísimo, en su papel de mediador entre el consumidor i el productor, a seguir adelante en su trayectoria de abaratamiento de la vida que se ha marcado y que es el origen de su papel intervencionista, lleva a efecto una nueva reglamentación de los precios al determinar los que han de regir para la venta al público de carne fresca*” (Nota del Comisario General de Abastecimientos y Transportes, Regino Beltrán, publicada a *La Vanguardia Española* el 27 de setembre, que fa referència als nous preus de la carn que aquell dia publicava el BOE).

¹⁶⁶ “*Para fijar los precios y tasas, de acuerdo con las normas fundamentales señaladas por la Superioridad evitando resoluciones empíricas que puedan conducir a la carencia total el producto tasado en el mercado, el teniente de alcalde delegado de Abastos ha dispuesto constituir para cada ramo un Jurado de tres individuos formado por un mayorista, un detallista y el Jefe del Negociado de Estadística de Abastos, que haga para cada artículo un estudio del precio del año 1936, del precio fijado por el Ministerio de Industria, de la tasa vigente en otras capitales, y de la tasa procedente en Barcelona, cuando teniendo en cuenta su alejamiento de los centros de producción y su mayor carga tributaria, las mismas leyes vigentes den margen para una modificación.*

“*De esta forma quedaron ayer constituidos los respectivos jurados, que ayer mismo dejaron ultimadas las tasas de los siguientes artículos: patatas, legumbres, carne de buey y ternera, carne de oveja, carnero y cordero, frutas, verduras, hortalizas, volatería, caza, huevos, pescado, cerdo y sus derivados.*

“*El cuadro de tasas ha quedado ultimado y se ha comunicado al director del Matadero, a los directores de los mercados y a la Inspección Municipal de Abastos para su aplicación el próximo lunes*” (LVE, 17 de setembre)

picaresca comercial van convertir-se en moneda corrent: estraperlo, mercat negre, adulteracions...

Segons la normativa fixada per l'Ajuntament, els preus de venda al públic s'establien de la següent manera¹⁶⁷:

Sobre el preu d'un producte, segons la factura d'origen, autoritzada per la Junta de Abastos del lloc de procedència, podien carregar-s'hi les despeses de transports i de pagament d'arbitris, i a més:

- Un 8% de marge per al majorista
- Un 14% de marge per al detallista

En alguns productes fonamentals, però, —pa, llet...— el preu de venda al públic ja venia fixat directament per l'Administració.

Però que aquests preus no eren respectats en absolut, sinó que sovint calia multiplicar per cinc el preu oficial si hom volia obtenir el producte, en son una bona mostra no solament els testimonis deixats per gent que va patir aquella situació, sinó les mateixes notes de denúncia que les autoritats anaven fent públiques. Per exemple, mentre que el preu oficial de tasa d'un pa de quilo era de seixanta cèntims, el seu preu al mercat negre, únic lloc on es podia trobar, era fins més de trenta vegades superior:

“Jo havia pagat un quilo de pa a quatre duros, que llavors era una fortuna -en guanyàvem set treballant tota la setmana”¹⁶⁸

¹⁶⁷ LVE, 31 de març

¹⁶⁸ Badia i Puig, pag. 64

“Un pa mitjà val disset pessetes i només se'n troba d'estraperlo; el de racionament, 150 grams per persona quan n'hi ha, es veu que el fan de tot menys de farina de blat¹⁶⁹”.

“Pa d'estraperlo n'hi havia sempre. Un quilo de pa es venia a quinze o vint pessetes, però d'un jornal de peó se'n pagaven només nou i no n'hi havia pas cada dia, de jornal. Les famílies que tenien fills grans passaven angúnies perquè no els tenien a casa. Les que en tenien de petits ploraven perquè no podien donar-los pa”.¹⁷⁰

El preu d'una coliflor, els primers mesos de l'any, era oficialment de 0,65 pts, però un testimoni diu quin era el preu real:

“Cada vegada hi havia més oferta de verdura fresca i se'n podia comprar qualsevol quantitat, tot i que a preus exorbitants. Una coliflor costava 2,50 pessetes. També hi havia taronges, tomàquets i plàtans, però en petites quantitats, calia fer cues enormes per tal d'aconseguir-ne”¹⁷¹.

I el d'un enciam, que, segons les dades oficials, es venia al mercat del Born entre 4 i 20 pessetes el centenar, segons els mesos, és a dir a un preu màxim de 20 cèntims la unitat, al major, podia arribar a un preu de venda al públic fins 400 vegades més alt:

*“Lópe Rey se guardó en el bolsillo la llave de la escuela y se encaminó a pie hacia la frontera con su compañero. Padecía escorbuto ya que en los últimos seis meses pasados en Barcelona no había comido más que arroz. Una lechuga llegaba a costar hasta 75 pesetas”*¹⁷².

Les notícies publicades a la premsa en ocasió de la detenció d'algun especulador, en les que s'hi esmentava el preu a què venia els

¹⁶⁹ Via: *Antologia*, pag. 106

¹⁷⁰ Mas i Soler, pag. 203

¹⁷¹ “Franco in Barcelona”, pag. 19.

¹⁷² Fraser, pag. 261

productes, ens ha permès elaborar¹⁷³ el següent quadre comparatiu entre el preu de tasa i el preu al mercat negre:

	<u>Preu oficial de tasa</u>	<u>Preu al mercat negre</u>
Sucre	1,90 pts/kg	10 pts/kg
Ous	De 5 a 6 pts dotzena	D'11 a 12 pts dotzena
Oli	Entre 2,20 i 3,45 pts/l	Entre 5 i 19,50 pts/l
Pernil	18,53 pts/kg	30 pts/kg

Si hom té en compte que els salaris d'obrers i administratius estaven entre les 4 i les 18 pessetes diàries¹⁷⁴, hom pot fer-se fàcilment una

¹⁷³ Elaboració pròpia a partir de les úniques notícies publicades l'any 1939 a *La Vanguardia Española* on es fa referència al preu a què venia el producte un especulador detingut. Les dates entre parèntesi són les de publicació de la notícia:

Sucre: 10 pts/kg (3 d'agost); Ous: 11 pts dotzena (10 de setembre) i 12 pts dotzena (3/VIII, 14 de setembre); Oli: 5 pts/litre (23 de maig), 8,75 pts/litre (29 de juliol), 9 pts/litre (19/VII, 6 de setembre), 10 pts/litre (5/VIII, 16 d'agost), 11 pts/litre (3 d'agost), 15 pts/litre (6/V, 2/VI, 31 d'octubre) i 19,50 pts/litre (22 d'octubre); Pernil: 30 pts/kg (6 de maig).

¹⁷⁴ Un recull de diverses informacions ens ha permès d'establir les següents dades sobre salaris de l'any 1939:

Salari mínim oficial de les dones:	4 pts diàries.
Salari mínim pel treball a domicili:	5 pts diàries
Una perruquera	Entre 10 i 80 pts setmanals
Una obrera tèxtil	De 6 a 15 pts al dia
Un vigilant d'obres públiques	De 8,80 a 10,80 pts dia
Un ordenança de l'Ajuntament	3.120 pts anuals (10 dia)
Un jornalер pagés	9 pts al dia
Un descarregador	11 pts al dia
Un obrer tèxtil	De 12 a 15 pts al dia
Un escrivent a l'Administració pública	325 pts mensuals (13 dia)
Un administratiu a l'empresa privada	448 pts al mes (18 dia)
Un soldat ras	3 pts al dia

Si els dies de treball es reduïen per manca de matèria primera, el salari es reduï a també.

Vegeu a l'Apèndix 14 el text de les informacions de les que hem extret aquestes dades.

idea de les dificultats d'alimentació que van plantejar-se als treballadors en arribar la desitjada pau.

Un rigor només verbal

La primera nota de denúncia de les autoritats sobre l'existència del mercat negre va aparèixer, signada pel coronel *Jefe del Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes*, quan tot just feia deu dies que les tropes franquistes eren a Barcelona¹⁷⁵. A partir d'aquell moment van anar-se succeïnt sense interrupció, elaborades per tota mena d'organismes, advertint, amenaçant...¹⁷⁶ Però la manca de

¹⁷⁵ “Se hace saber a todas las personas o entidades dedicadas al comercio de artículos de primera necesidad, que están obligadas a atenerse a los precios que fija esta Jefatura, no pudiendo empezar la venta sin tenerlos previamente fijados, a cuyo efecto cuantos deseen reanudar su comercio deberán dirigirse a esta Jefatura para recibir la aprobación del precio que se ha de vender. Los carteles con los precios deberán colocarse en los establecimientos en sitios muy visibles para el público” (LVE, 7 de febrer).

¹⁷⁶ La primera nota del coronel Jefe del Servicio Nacional de Abastecimientos y Transportes, va anar seguida deu dies més tard per una altra de l'Ajuntament qui, en termes ja més clars, denunciava públicament l'aparició de l'estraperlo:

“Aquel comerciante al detall que, habiendo adquirido mercancías en el Mercado Central de Pescado o en el Central de Frutas y Verduras, en el Matadero o en un almacén al por mayor, se dedique luego a venderlo clandestinamente entre sus amistades a precio superior al de tasa y no lo ofrezca al público, sin distinción, en el puesto del Mercado correspondiente o en el establecimiento, aparte de ser puesto a disposición de la autoridad militar (...) verá anulada su concesión en el Mercado o clausurado su establecimiento. Los que introduzcan en la capital clandestinamente carnes sacrificadas en lo mataderos de las poblaciones de los alrededores sin cumplir los trámites establecidos en las Ordenanzas Municipales, para venderla luego subrepticamente, sufrirán asimismo el rigor de la Ley” (LVE, 18 de febrer)

I encara, el mateix mes de febrer, havia de ser el mateix general governador, Eliseo Álvarez Arenas, el qui reconegués la ficció dels preus de tasa (vegeu nota 181). Dos mesos després insistia en la qüestió amenaçant amb multes “a fin de evitar la venta clandestina” d'articles de primera necessitat i “evitar el alza abusiva de los precios”. (LVE, 9 de maig)

El seu successor, el governador civil González Oliveros, havia de seguir amb la mateixa cançó: “Llegan a este Gobierno Civil numerosas quejas, por desgracia bien justificadas, respecto a precios abusivos y maniobras ilegales e inmorales para encarecerlos. Se advierte al público que sin su colaboración será prácticamente imposible cortar estos intolerable abusos. La guerra no se ha ganado para dejar enriquecer ilegítimamente a unos pocos”. (LVE, 20 de juliol)

capacitat, o de voluntat, per aturar aquell riu imparable era tan evident com les crides a la població per defugir-lo¹⁷⁷. A primers de maig, el governador civil González Oliveros, acabat d'arribar, recomanava tothom que no pagués per cap article més que el preu de tasa i que si li volien vendre més car, que reclamés factura per a poder-ho denunciar¹⁷⁸. ¿Es vol un consell més absurd per part de la principal autoritat suposadament encarregada de la repressió del mercat negre? I encara hi afegia més despropòsits: si no li volien vendre, calia que aconseguís un testimoni per a poder presentar denúncia. Per a denunciar calien proves i els estraperlistes ja es preocupaven prou de què no n'hi hagués. Per obtenir menjar, calia entrar forçosament

A primers d'agost, el governador civil expressava als representants de la premsa el seu rebuig a l'"*incalificable proceder de algunos agricultores de la provincia, que ocultan los productos de la tierra para aumentar lo precios de los mismos, elevando el costo de la vida*" (LVE, 4 d'agost)

A mitjans d'octubre, l'estraperlo ja havia pres unes dimensions tan importants que el partit únic i el Govern van veure's obligats a intervenir. Primer fou la Jefatura Provincial de FET y de las JONS qui va fer una crida a "*jerarquías y afiliados para fiscalizar la vida entera del comercio, evitando que todo productor, transportista o comerciante retraiga del mercado o eleve caprichosamente los precios de las mercancías*" ja que "*las cosechas recientes, francamente buenas y en alguno productos extraordinarias, no justifican en modo algo el actual estado de cosas que los malvados quieren imponer*". La crida acabava dient: "*Contra los que tratan de desacreditar la política del Gobierno y establecer la inmoralidad como norma de conducta ha de reaccionar vigorosamente la FET y de las JONS*" (LVE, 22 d'octubre). Aquestes soflames de purisme no eren obstacle perquè fossin precisament els qui vestien la camisa blava els qui més s'aprofitessin de l'estraperlo.

El Govern, conscient de què l'estraperlo li suposava un cert descrèdit i que no podia admetre silenciosament que s'estava establint "*la inmoralidad como norma*", va tractar la qüestió en dos Consells de Ministres de finals d'octubre. La referencia verbal de Serrano Suñer sobre el celebrat el dia 21 a Madrid feia saber que "*el Gobierno, que conoce la realidad aguda del problema de abastos (...) procederá con el máximo rigor a la imposición de sanciones por los graves abusos que se cometen por especuladores, acaparadores y en general por todos los culpables de la alteración del precio de las cosas y del encarecimiento de la vida*" (LVE, 22 d'octubre)

¹⁷⁷ El mateix alcalde franquista de Sabadell ho denunciava: "*Los organismos represivos del mercado negro, pujante pese a todo, porque su gran incentivo era la más desoladora escasez, organismos como la Fiscalía Superior de Tasas y las Comisarias de Abastecimientos y Transportes, libraron una enconada lucha contra toda clase de especuladores, prodigando multas, incautaciones y hasta detenciones. Pero la tarea raras veces será eficaz. La mayoría de los esfuerzos se esterilizaban o estrellaban a través de los tinglados burocráticos que se habían montado. Ni siquiera los propios organismos podían librarse de ellos, y a veces lo resultados redundaban en fomentar una mayor escasez*". (Marcet, pag. 34)

¹⁷⁸ LVE, 9 de maig.

en el mercat de l'estraperlo, i si et complicaves la vida amb denúncies, corries el risc d'entrar a les llistes negres dels botiguers i quedar-te sense menjar, ja que no s'admetia la denúncia anònima. A primers d'agost el governador, després de la seva famosa frase "*La guerra no se ha ganado para dejar enriquecer ilegítimamente a unos pocos!*"¹⁷⁹, insistia en què no s'admetrien denúncies anònimes contra estraperlistes¹⁸⁰, aspecte en el que ja havia insistit anteriorment, el mes de febrer, el seu antecessor Álvarez Arenas: "*Llegan hasta mi autoridad quejas anónimas sobre precios abusivos (...) El emplear el anónimo implica una cobarde acción (...) Las quejas o denuncias de todas clases han de ser formuladas con valentía, facilitando los datos necesarios para la debida comprobación, sin lo que no es posible proceder con arreglo a la más estricta justicia*"¹⁸¹. Un criteri de tanta exquisitesa jurídica no es va seguir pas per a les denúncies de caràcter polític.

Totes les mesures posteriors, alguna fins i tot aprovada pel Consell de Ministres, van deixar el problema intacte: Per aplicar lleis

¹⁷⁹ LVE, 20 de juliol

¹⁸⁰ LVE, 4 d'agost

¹⁸¹ El text íntegre de la nota del general governador Eliseo Álvarez Arenas és el següent: "*Con alguna frecuencia llegan hasta mi autoridad quejas anónimas sobre precios abusivos a que se expenden los artículos de primera necesidad y algunos otros que sin poderse considerar como tales son precisos para la vida familiar normal. No es este el mejor procedimiento para contribuir de un modo patriótico a la más rápida normalidad en tales aspectos de la vida en esta capital: el emplear el anónimo implica una cobarde acción o un deseo de sembrar el descontento e intranquilidad en todos. Las quejas o denuncias de todas clases han de ser formuladas con valentía, facilitando los datos necesarios para la debida comprobación, sin lo que no es posible proceder con arreglo a la más estricta justicia e imponer las sanciones que los hechos merezcan. Es mi deseo proceder con toda energía a la corrección de esos hechos, por ello invito a todos los vecinos de esta Capital a que se presten con su intervención noble y patriótica a cooperar en asunto de tanto interés, procurado documentarse bien para que sus quejas resulten de fácil comprobación*". (LVE, 28 de febrer)

penals calen unes mínimes proves de delictes, i en matèria d'especulació això és quelcom difícil d'obtenir.

Les sancions

El Consell de Ministres celebrat la tarda del 26 octubre va aprovar una llei penal "*para la represión de los delitos de encarecimiento y acaparamiento de subsistencias*". El BOE del 3 de novembre va publicar les sancions fixades en aquest Consell de Ministres "*por hurto de mercancías, retención de productos fabricados y elevación abusiva de precios*". Aquestes sancions estableixen que "*si el acaparamiento se realizase con ánimo de perturbar el normal desarrollo de la economía nacional, la pena personal será de reclusión mayor a muerte y una multa del décuplo del valor de los géneros acaparados*".

Fins aquell moment, hi havia hagut més amenaces que sancions, i les poques que s'havien imposat havien estat només de caràcter governatiu. *La Vanguardia Española* va publicar al llarg de 1939 notícies donant a conèixer la detenció de 170 persones i les multes imposades a 120 persones per acaparament, tràfic il·legal o venda a preus no autoritzats d'articles de menjar¹⁸².

¹⁸² Síntesi de les dades publicades:

Oli	86 detinguts	28 multats amb un total de	15.500 pts
Pa	4 detinguts	8 multats amb un total de	13.500 pts
Llet	8 detinguts	8 multats amb un total de	4.350 pts
Sucre	12 detinguts	9 multats amb un total de	13.750 pts
Café	8 detinguts	2 multats amb un total de	700 pts
Carn	3 detinguts	7 multats amb un total de	3.350 pts
Ous	14 detinguts	4 multats amb un total de	5.900 pts
Altres	35 detinguts	54 multats amb un total de	253.825 pts

D'aquestes sancions, la part més important és la dels traficants d'oli¹⁸³: més de la meitat els detinguts ho són per a aquest motiu, tot i que només coneixem la pena imposada a un fabricant de Cervera, acusat de vendre l'oli tres vegades més car que el preu de tasa: 15 anys de reclusió, d'acord amb la petició fiscal en el Consell de Guerra sumaríssim celebrat el 9 de juny. La notícia es va donar a conèixer¹⁸⁴ amb l'acompanyament d'una nota del general cap de les forces d'ocupació, Eliseo Álvarez Arenas, en la que, entre d'altres coses, deia:

“Por su ejemplaridad quiero dar a conocer el hecho y el nombre de quien deshonra la profesión de comerciante. Se trata de don José María Ferran Costé, ingeniero industrial, el que, por su cultura, estaba obligado de un modo especial a otra forma de actuar”.

En altres matèries com el pa i llet¹⁸⁵, on els fraus comercials no es cometien tant en el transport il·legal o la venda clandestina com en les irregularitats a botigues legalment establertes, el nombre de sancions és mínim. Queda, és clar, el dubte de què no totes les sancions fossin publicades a la premsa, però ens inclinem a pensar que sí que

Totals 170 detinguts 120 multats amb un total de 310.875 pts

¹⁸³ Vegeu-les en detall a l'Apèndix 15.

¹⁸⁴ Informacions sobre l'afer van ser publicades a *LVE* els dies 24 de maig i 11 i 21 de juny.

¹⁸⁵ Vegeu el detall de les sancions relacionades amb el comerç de pa a la nota 98, amb la carn a la 110, amb la llet a la 128 i amb els ous a la 132. Pel que fa a altres productes diferents de la carn, ous, pa i llet, recollim a l'Apèndix 15 les notícies publicades a *La Vanguardia Española* l'any 1939.

ho van ser la major part d'elles, donat l'interès de les autoritats en donar una imatge de disciplina de mercat.

Una observació atenta de les sancions produeix, d'entrada, la impressió que, en general, van ser imposades de manera selectiva, és a dir que en quedaven exclosos els qui havien demostrat una fidelitat a tota prova al nou règim. El to de les notes on s'informa de les sancions produeix en el lector la impressió que no solament es sancionaven delictes comercials, sinó que, en bona part dels casos, aquests eren l'excusa per a castigar una altra mena d'actituds que preocupaven més al nou règim, preocupació que comprenia fins i tot la més subtil modalitat de crítica. Bona prova n'és la notícia següent, primera de sancions per delictes de proveïment publicada des de l'ocupació:

“En virtud de denuncias del teniente de alcalde delegado de Abastos, ha sido detenido y puesto a disposición de los tribunales militares para ser juzgado en Consejo de Guerra, un panadero de la calle de los Ángeles, llamado José Ragué, que con manifiesta negligencia y sin razón que lo justifique dejó de fabricar pan, el pasado martes, poniendo además un letrero que decía: “No se ha fabricado pan, por falta de harina”. Hecho totalmente falso, pues a todos los panaderos se le sirve cuanta harina necesitan como en época normal”¹⁸⁶.

L'altra conclusió que hom extreu fàcilment d'una anàlisi de les sancions és que rarament van ser descobertes i sancionades irregularitats d'importància, portades a terme de manera organitzada i possiblement

¹⁸⁶ LVE, 18 de febrer

amb connexions amb gent ben situada dins del nou règim. Els qui més rebien eren els petits especuladors que ho feien més com una forma de supervivència que amb el desig de fer-s'hi milionaris.

També xoca l'arbitrarietat en les quantitats de multa imposades per un mateix delictes. Possiblement sigui degut a la diversitat d'autoritats que intervenien en les sancions. Pel que es dedueix de les informacions de premsa, el descobriment de delictes i les detencions eren realitzats tant per inspectors d'Abastos com per la Brigada Político Social del Quintela o el Rondín Antimarxista del Bravo Montero, cosa que indueix encara més a pensar que en la repressió de l'estraperlo s'hi barrejaven factors polítics més que preocupacions de sanejament del mercat.

Les multes eren imposades tant pel governador civil com pel delegat provincial de proveïments, que un temps va ser-ho el tinent d'alcalde Aureli Joaniquet i un altre el delegat governamental Julio Guerra. Quant a les detencions, és de lamentar que no sigui possible seguir-ne el curs posterior a través de l'única font d'informació de què disposem, que és la premsa. La notícia d'una detenció no vol dir gran cosa si hom no sap el temps que el detingut és retingut, si se li fa judici o no, i la sanció —pecuniària o de privació de llibertat— que en última instància se li imposa. Només en un cas —el del fabricant d'oli de Cervera condemnat a 15 anys en Consell de guerra sumaríssim— disposem d'aquesta dada, i possiblement no sigui representativa. Tampoc no sabem quant temps de pena efectiva va complir ni si en el seu procés s'hi havien barrejat factors polítics que no s'esmenten a la informació periodística.

Una altra qüestió de la qual no disposem de cap prova documental però de la qual hi ha abundants testimonis orals, és la de la corrupció imperant entre els inspectors de proveïments, dels quals ens han dit que ni tan sols tenien la precaució de cobrar les comissions quan no hi hagués clients a la botiga.

En resum, 170 detencions i 120 multes donen una pobra imatge de la voluntat de les autoritats per reprimir el frau comercial però a la vegada donen una idea prou eloqüent de les dimensions que podia arribar a prendre el fenomen de l'estraperlo ja el primer any de postguerra. A mesura que van anar avançant els anys quaranta es va constituir en una economia paral·lela d'una amplitud enorme.

“El 1939 vaig trobar feina en un colmado, com a dependenta, per cent pessetes al mes, que era a la cantonada del carrer de Casanova amb el de València. M'hi vaig passar 18 anys. En aquella botiga, de porqueries se'n venien tantes com vulgui. No sé com no vam emmetzinar més gent. (...) Es feien tota mena de trampes, és clar. El més habitual era que el menjar que ens donaven de cupo, i que era de bona qualitat, el veníem d'estraperlo, és a dir molt més car del preu de tasa, a la mateixa botiga, i de racionament donàvem articles de la pitjor qualitat, que l'amo obtenia no sé com.

Sobretot amb l'oli, el que ens donava l'Estat per a vendre racionat a dotze pessetes, el veníem a cinquanta o seixanta d'estraperlo. I a les cartilles de racionament els veníem un oli que no sé com la gent no moria intoxicada. Teníem dos aparells expeditors d'oli d'aquells que hi havia abans, que a cada volta de maneta bombaven un litre d'oli del dipòsit. A un aparell veníem el dolent, de racionament, i a l'altre el bo d'estraperlo. Si venia l'inspector, li dèiem que el que veníem de racionament era el bo, i tots feliços.

Tothom sabia les trampes que es feien, eren evidents, però tothom callava. I els inspectors també feien la vista grossa. Mentre guardassis les formes i no tinguessis les coses d'estraperlo a la vista, ells feien veure que no sabien res. Ara, si venien i t'agafaven amb les mans a la massa, no podien dissimular i t'havien de multar. El mateix passava si hi havia una denúncia, però no eren freqüents. Jo només en recordo una d'una dona que tenia una parada d'olis i sabons al mercat del Ninot, El seu fulano era el fabricant del sabó “Barangé”, que va tenir molta fama. Ens va denunciar, perquè nosaltres no podíem vendre legalment sabó, però en veníem. El teníem amagat sota els taulons del terra. Calia aixecar una trampa i quan va venir la policia hi va anar directament, el que evidenciava que es tractava d'una denúncia. Però és que, a més, la mateixa policia ens va dir qui havia estat el qui ens havia denunciat. A l'amo li van posar una multa i se li van quedar el sabó. Això li va

passar també, penso, perquè era tan agarrat que mai va voler donar res als inspectors, tot i que sovint ens havien fet insinuacions”¹⁸⁷.

La venda ambulat

Pel que fa a l'última fase del procés, la distribució a la menuda, pels carrers, les primeres setmanes, els moros que havien vingut amb les tropes d'ocupació van tenir un notable protagonisme en la venda pels carrers¹⁸⁸, encara que es fa difícil qualificar aquest tràfic com estraperlo.

“Tot era ple de paradetes de moros que venien menjar que havien tret de no sé on. “Dinero de la Pasionaria no”, deien, “dinero de Franco”. No volien moneda roja”¹⁸⁹.

“Un moro que tenia muntada una paradeta al carrer em va regalar una taula de xocolata. Com que jo tenia aleshores 21 anys, i era molt ben plantada, ho devia fer com una gentilesa. Me la vaig menjar sencera, tot seguit. És el millor record que conservo de la fi de la guerra. Venien tabac i algunes conserves, però també rellotges, estilogràfiques i altres coses que devien haver rapinyat jo que sé on”¹⁹⁰.

“Van donar carta blanca als moros. I els moros muntaven una tauleta i quatre llaunes de sardines, quatre foteses... Però ells només volien plata. Ells, la moneda de paper, ni que fos d'en Franco, no la volien. Ells volien plata, plata...”¹⁹¹

¹⁸⁷ Testimoni oral de Rosa Freixas Grau, recollit per l'autor l'any 1983.

¹⁸⁸ A la col·lecció de fotografies de l'alemany Víctor Horn conservada a la Fototeca Municipal de Reus se'n poden veure almenys dues on molt clarament es veuen uns marroquins que poc després de l'ocupació de la ciutat tenen muntat en un portal una parada improvisada sobre unes caixes de fusta en la que, amb tota normalitat i envoltats d'altres soldats de l'exèrcit franquista i de població civil, hi venen tabac, begudes alcohòliques, xocolata, llaunes de conserva i altres objectes. Tammateix, passats els primers dies es devia posar fre a aquest comerç, a jutjar per aquesta nota de premsa: “*Los agentes de la Brigada Político Social sorprendieron ayer a dos sujetos marroquíes que se dedicaba a la venta clandestina de productos alimenticios*” (LVE, 4 de juny)

¹⁸⁹ Testimoni oral de Rosa Freixas Grau, recollit per l'autor l'any 1983.

¹⁹⁰ Testimoni oral de Maria Fornaguera, recollit per l'autor l'any 1987.

¹⁹¹ Testimoni d'A.B. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, pag. 143).

“Malauradament, i ho lamento de debò, la fi de la contesa s’associa a la presència d’un moro assegut i recolzat en una de les parets del Foment, el qual amb una rialla desdentegada em donà un panet, una pastilla de xocolata i un pot de llet condensada. Aquest obsequi rememora l’àpat o la festa gastronòmica més important que recordo. Incloent tiberis memorables en restaurants de diverses estrelles, principalment francesos, per ésser exactes. Segurament, el regal formava part d’un programa destinat a presentar uns vencedors magnànims que nedaven en l’abundància. O, no siguem totalment injustos, potser es tractava d’un moro compassiu que es fixà en la meua magresa resumida en unes cametes de pollastre de ral, tot prenent una expressió prèvia a la terrible era del pinso compost. Ara, puc assegurar-ho, la donació no féu l’efecte que perseguia. Els grups de moros que corrien pels carrers, amb aquelles calces penjant i fent sospitar l’existència d’una tova inoportuna, fora de l’horari habitual, anaren despertant una animadversió creixent que el temps justificà amb escreix”¹⁹².

Els qui aleshores eren infants recorden els regals que els feien els moros, que sentien per ells una especial debilitat:

“Al vespre entraren a casa la Pila i la Glòria amb paperines de sucre, paquets de formatge, pa, pots de llet i... un tall de pollastre! Adhuc un moro, havia donat a la meua germana petita un plat i una cullera”.¹⁹³

“Al llegar a la Avenida del Padre Claret, me encontré con un contratiempo inesperado. Una columna de soldados, la mayoría de ellos moros, con mulos cargados con ametralladoras y municiones, obstruían el paso y era imposible cruzar. La columna era interminable, de cuando en cuando se paraban, pero no me atrevía a pasar. Me senté en el bordillo a esperar que terminara el desfile. Por fin, en una de esas paradas, unos moros, por señas me indicaron que podía pasar y además me regalaron una tableta de chocolate. Más contento que unas pascuas con mi chocolate del moro, emprendí la subida del Pasaje Flaugier. Me lo tomé con calma, la subida y la tableta de chocolate, que pastilla a pastilla me zampé entera”.¹⁹⁴

Però els moros van marxar aviat i va començar a proliferar aleshores la venda clandestina pels carrers d’articles transportats il·legalment.

“També hi havia molta gent que es dedicava a l’estraperlo. Com que els camps estaven erms, molts agafaven el tren —els pocs que corrien— fins a Lleida i en tomaven amb oli,

¹⁹² Cid, pag. 29

¹⁹³ Roura, pag. 88.

¹⁹⁴ Pastor, pag. 206.

patates, mongetes, pa. Pobres d'ells si els enxampaven, que els ho prenien tot! Despres ho havien de vendre d'amagatotis, al preu que podien. Com que la gent ja els coneixien, anaven a trobar-los a casa seva”¹⁹⁵.

Apart dels aliments bàsics com les patates, els llegums i l'oli, l'estraperlo en petita escala era molt important pel que fa a determinats productes previsibles com el tabac¹⁹⁶, però de fet la venda clandestina d'estraperlo s'estenia a tota mena de productes, alguns d'ells sorprenents: en deu dies del mes d'abril de 1939, la Guàrdia Urbana va decomissar a venedors ambulants d'estraperlo mitja tona de peix fresc, a més de prop de dues tones de pa, 14 tones de fruites i verdures i 600 litres d'oli¹⁹⁷.

Per a molts barcelonins, els llargs i pesats viatges als proveïdors dels pobles del voltant, o de llocs més remots als que s'hi podia arribar amb tren, van esdevenir no solament una manera

¹⁹⁵ Badia i Puig, pag. 65.

¹⁹⁶ “Los agentes de la Guardia Urbana han decomisado estos últimos días 751 paquetes de tabaco a varios vendedores ambulantes que carecían del correspondiente permiso. El tabaco decomisado ha sido distribuido entre diversos centros benéficos de esta ciudad” (LVE, 12 d'abril). “Por la Guardia Urbana han sido entregados a diferentes establecimientos benéficos de la ciudad 1.121 paquetes de tabaco de varias clases, procedentes de decomisos a vendedores ambulantes que carecían de permiso para vender en la vía pública” (LVE, 28 d'abril). “Cuatro personas detenidas por venta clandestina de tabaco” (LVE, 24 d'agost). “En las Ramblas fue detenida Clara López Pacheco, vendedora ambulante de tabaco que se dedicaba a venderlo a precios altamente abusivos” (LVE, 5 de setembre). “En las inmediaciones de la cárcel fueron detenidas seis mujeres por vender tabaco a precios abusivos” (LVE, 27 de setembre).

¹⁹⁷ “Durante la segunda decena del corriente mes de abril han sido decomisados por la Guardia Urbana a vendedores ambulantes no autorizados, los géneros que a continuación se detallan y que han sido entregados a establecimientos benéficos: 1.721 kg de pan, 539 kg de pescado fresco, 603 litros de aceite, 11 kg de chocolate 14.366 kg de frutas y verduras y 660 kg de artículos varios” (LVE, 23 d'abril).

“Durante la segunda decena del corriente mes de mayo la Guardia Urbana ha decomisado a vendedores ambulantes que carecían del correspondiente permiso los siguientes géneros: 392 kg de pan, 386 kg de pescado, 447 kg de aceite, 132 kg de azúcar, 6.437 kg de frutas y verduras, 98 docenas de huevos, 1.067 kg de artículos varios y 1.055 paquetes de tabaco. Los citados géneros han sido entregados a establecimientos benéficos” (LVE, 24 de maig).

d'obtenir el que necessitaven per a la seva família, sinó sobretot una manera de guanyar-se la vida:

“Aquestes deficiències es podien complementar acudint al mercat negre. Sovint, era el mateix senyor Joan o la senyora Lola qui, amb un cop de tren de Sarrià, es traslladava a algunes masies de Sant Cugat del Vallès on era degudament atès pels seus propietaris. Quan els gèneres havien de venir de més lluny o en quantitats més importants calia comprar-los a petits traficants, sobretot mares de família conegudes de la barriada, que es treien un modest i ben necessari sobresou viatjant en ferrocarrils i cotxes de línia, carregades com uns esdemecs i exposades, si badaven, que els inspectors de la temuda Comisaria de Abastos o la policia els confiscuessin la mercaderia, a més de la inevitable sanció econòmica.

Per estalviar-se aquests riscos, els petits estraperlistes que anaven a adquirir els productes a les comarques de la Cerdanya, el Berguedà o Osona i viatjaven, per tant, en el tren de Puigcerdà saltaven al baixador del Clot. Encara que no fos parada oficial, el maquinista aturava el comboi en aquell punt estratègic, apartat dels controls governatius, durant un parell de minuts —vés a saber si per raons tècniques o per una tàcita connivència amb els traficants de queviures—, i aquests aprofitaven l'escaiença per a abandonar el tren amb tot el seu fardatge al damunt.

En canvi, els procedents d'uns altres indrets que utilitzaven els ferrocarrils amb final de trajecte a l'estació de França feien servir un altre mètode també ben eficaç per a esquivar la vigilància dels d'Abastos o de la policia. A l'altura de l'avinguda d'Icària o del Bogatell, llançaven els paquets per les finestrelles dels vagons. Familiars, companys de fatigues i fins i tot altra gent pagada a aquest efecte recollien la mercaderia interdita i la traslladaven a casa del contrabandista, que, d'aquesta manera, net com una patena i amb les mans lliures, podia descendir del tren ben dignament a l'estació i passar descaradament davant dels temuts zeladors de l'estraperlo”¹⁹⁸.

Josep Maria Marcet, que fou alcalde de Sabadell durant quasi vint anys, ho va deixar explicat en les seves memòries amb vívides paraules:

“Podrían llenarse numerosos volúmenes con pintorescas anécdotas, con la llegada de los trenes procedentes de Lérida y su provincia, atestados de pequeños traficantes que llegaron a formar la que se llamó «columna del saco». La astucia ibérica se puso constantemente de manifiesto en las largas horas de tensión transcurridas en los vagones que acarreaban comestibles ocultos bajo las tablas de los coches, desclavadas y vueltas a colocar cuidadosamente; cinturones de paquetes ocultos bajo las faldas llenaban los trenes de mujeres aparentemente gestantes y próximas a dar a luz. Los topes, los techos, los estribos, cualquier lugar era bueno si ofrecía un

¹⁹⁸ Esteve i Blasi, pags. 46 - 47

escondite seguro, y en éstos el riesgo le daa seguridad. Así se produjeron a veces accidentes desgraciados que tiñeron de sangre bultos con víveres que hoy consumimos sin darles importancia, pero que entonces eran preciosos. Hombres audaces o envalentonados por la escasez, mujeres angustiadas y por ello atrevidas y a veces heroicas, se lanzaron a engrosar estas columnas en busca de comestibles. Mezclábanse con los profesionales del mercado negro, o con mujeres de vida más que dudosa, curtidas la mayoría en tiempos del dominio rojo y en la brutal escuela del Barrio Chino de Barcelona. Todos intentaban suplir con su propia iniciativa lo que la iniciativa oficial era impotente para ver”¹⁹⁹.

L'any 1942, la Guardia Urbana va decomissar en total 97.345 quilos de menjar²⁰⁰. Gairebé cent tones en un any! Si aquestes eren les quantitats intervingudes, quines devien ser les xifres reals d'articles venuts al mercat negre!

“Al barri de l'Esquerra de l'Eixample hi havia molta gent que va fer-se rica venent estraperlo al carrer, al voltant del mercat del Ninot. Hi havia un guàrdia municipal que era el seu terror, que li deien el “Negro”, no sé perquè, perquè tenia la pell ben blanca. Però ja miraven de no portar gaire gènere a sobre, per si la guàrdia urbana els agafava i els el decomissava. Com que vivien a prop, s'ho guardaven a casa i anaven pujant i baixant. Tothom ho sabia, però tothom callava”²⁰¹

L'actitud de les autoritats enfront d'aquest comerç pot qualificar-se com a mínim d'ambigua, quan no de tolerant²⁰², sempre que els botiguers no protestessin. El districte cinquè, l'antic Raval més conegut aleshores com el barri xinó, va ser durant els anys de

¹⁹⁹ Marcet, pag. 35.

²⁰⁰ “I Centenario de la Guardia Urbana”. Ajuntament de Barcelona, novembre 1943.

²⁰¹ Testimoni oral de Rosa Freixas Grau, recollit per l'autor el 1983.

²⁰² Les úniques notícies de detencions de venedors ambulants de menjar, apart de les ja esmentades de venedors il·legals de tabac, aparegudes durant el 1939 a *La Vanguardia Española* son aquestes dues: “Por agentes de la comisaría de la Lonja ha sido detenida Amelia Llanura, por vender bebidas alcohólicas en la vía pública a horas fuera de las reglamentarias y a precios abusivos” (30 d'agost). “En la calle de Carders fue sorprendida Maria Murcia Martínez cuando vendía azúcar a precio superior al de tasa, siendo puesta a disposición del delegado provincial de Abastos”. (23 d'agost)

postguerra un veritable zoco d'il· legalitats més o menys consentides, un mercat a l'aire lliure de tota mena d'articles que no passaven cap control oficial. Del Raval, el mercat negre s'estenia cap a les zones properes més cèntriques:

“Por las aceras de la plaza Universidad, en el corazón de la ciudad, al lado de nuestra casa, se paseaban todo el día grupos de mujeres con cestas en las que sólo un trapo blanco ocultaba la mercancía. Al pasar hacia el colegio yo miraba con envidia las barras de pan que asomaban por las esquinas del cesto. Al lado se amontonaban las cajetillas de tabaco que excitaban el ansia de los obreros, limitados a las raciones de picadura.

Las mujeres balanceaban voluminosos vientres en gestación bajo las hopalandas pueblerinas, arrastraban las zapatillas de llanta o de cáñamo por los parterres de la plaza, y no mostraban el más mínimo temor a ser descubiertas en su ilegal tráfico. Las operaciones se realizaban tranquilamente a la luz del día. El comprador no tenía más que acercarse a la mercancía y señalar lo deseado. Nadie tenía prisa. En muchas ocasiones una pareja uniformada de la Guardia de Asalto, todavía en vigor, se paseaba al lado de las vendedoras. Intercambiaba con ellas cigarrillos por sonrisas y palmadas en las nalgas y se hacían buenos amigos. El contubernio cordial de unos y otras era conocido por todo el mundo. Por eso, cuando alguna orden tajante les obligaba a reprimir el comercio ilícito, resultaba más grotesco ver a las mujeres representar una parodia de huida y a los guardias la de persecución.

Ellas recogían presurosamente las cestas, mientras los guardias les concedían el tiempo de hacerlo, y después con saltos cortos y muchas risas se iban hacia la Ronda San Antonio.

La plaza Universidad era una de las avanzadillas del núcleo del mercado que estaba en las Rondas y en el Barrio Chino. En las callejuelas de San Pablo, Hospital, Unión, San Ramón, San Rafael, Robadors, Tapias, La Cera, pululaban de acera en acera los mil desharrapados, últimos tentáculos de una red extensísima de mercado negro que empezaba en los grandes consorcios industriales, donde se negociaba con el hierro, el cobre, el algodón y el aceite industrial”²⁰³.

La imatge de les dones d'amples i llargues faldilles on camuflaven els productes de mercat negre anunciant-lo sota veu han quedat més gravats en l'imaginari popular que no pas l'estraperlo molt més

²⁰³ Falcón, pag. 82-83. Aquesta situació era reconeguda en un informe confidencial de la delegació barcelonina de Informació e Investigació de Falange de juliol de 1940 (A.G.A. Gobernación caja 40, 15 de juliol del 1940: “En el denominado “Barrio Chino” y en determinadas calles de la Ciudad se expenden descaradamente toda clase de artículos [subratllat a l'original], que a pesar de estar racionados, abundan casi como en tiempo normal, si bien, a precios fuera del alcance de las personas que honradamente viven de su trabajo”.

important que es practicava a les botigues. Mossèn Josep Vidal Aunós, que va ser uns anys vicari a la parròquia de Santa Mònica, retrata el context en què es movia l'existència dels "camells", els qui es dedicaven a aquella venda més que per a poder sobreviure que per a fer-s'hi milionaris:

“Al barri xino hi havia molta misèria. Allà on ara hi ha l'avinguda García Morato [actual avinguda de les Drassanes] i el dispensari de Pere Camps hi havia el carrer Migdia, derruït per les bombes. Allò era l'autèntica misèria. N'hi havia molts que vivien només de recollir burilles, desfer-les i vendre el tabac. El carrer de l'Arc del teatre era un mercat. Hi havia pisos on només es pujava per la volta d'escala, la gent vivia en cases en runes (...) Veies els polls corrent per sobre els llits dels malalts.²⁰⁴

Els revenedors obtenien els articles alimentaris de diverses fonts: o bé feien de purs distribuïdors a la menuda d'estraperlistes a gran escala, o bé es dedicaven a anar a buscar productes del camp als pobles, comprant-los o robant-los, o bé feien servir mecanismes com aquest:

“En la barriada de la Barceloneta fue detenido un muchacho de 12 años de edad que llevaba un saco con veinte panes. Hechas las averiguaciones correspondientes, resultó pertenecer a una familia de refugiados que no teniendo nada que hacer se situaban todos en la cola de una panadería para acaparar pan y revenderlo después, en perjuicio de las familias que no tienen tiempo que perder. En atención a que se trataba de un menor de edad que

²⁰⁴ FABRE, Jaume, i HUERTAS, J.M.: Conversa amb Mn. Vidal Aunós. L'Església resistent. L'Avenc número 25, març 1980, pag 20.

*obraba por mandato de sus padres, han sido detenidos estos y puestos a disposición de la autoridad militar*²⁰⁵

La Barceloneta i el Raval o barri xino eren aleshores els barris proletaris per excel·lència. Faltaven encara un parell de dècades per a què comencés la construcció a la perifèria de la ciutat de polígons d'habitatges on concentrar la força de treball obrera i la classe més nombrosa i més pobra es concentrava, apart del Raval i la Barceloneta, als nuclis industrials dels antics municipis agregats quaranta anys abans (Poble Nou i Sants, essencialment), a les cases barates fetes per la Dictadura (Sant Andreu, Horta, Montjuïc), i als nuclis de barraques escampats per tot arreu.

*“L'habitualment continua mediocre. El mateix tros de pa ocre, els moniatos, una mica d'oli d'oliva, una mica d'arròs, un paquet de cigarretes per setmana. El mercat negre és rei. Amb diners es troba pa blanc, carn i tabac en abundància. Com abans, els nois i noies venen cigarretes peça per peça al voltant dels mercats. La majoria estan fabricades amb burilles. Pescar burilles és un esport nacional”*²⁰⁶.

La funció de mercat a l'aire lliure de tota mena de productes i subproductes (verdura malmesa, roba usada, cigarretes fetes amb tabac aprofitat de burilles, estraperlo de tota mena) que van tenir els carrerons del Raval no va ser només un fenomen d'entrats els anys quaranta, sinó que va començar immediatament després de l'ocupació de la ciutat, de fet com una continuació de les pràctiques de

²⁰⁵ LVE, 18 de febrer. Aquest sistema només va ser possible els primer mesos, abans que, durant l'estiu, comencessin a establir-se sistemes de racionament controlat precursors de la cartilla que esdevindria obligatoria a partir de l'any següent.

²⁰⁶ Viladrosa, pag. 298

mercat negre de la guerra. A primers de març del 1939 ja es podia llegir a la premsa:

“El próximo martes, día 7 del corriente, se iniciará la persecucion de la venta ambulante en el distrito V, que ha alcanzado un grado tal, que por higiene y estética ciudadana la tenencia de alcaldia delegada de Abastos está dispuesta a terminar a toda costa. Las mismas medidas serán tomadas en todos aquellos lugares actualmente invadidos por vendedores ambulantes de toda suerte de comestibles, que ha convertido las calles de la ciudad en un zoco. Los inspectores de Abastos, acompañados de la fuerza de Orden Público, actuaran contra todos los vendedores ambulantes, a los que será decomisado el género”²⁰⁷.

Una prova de la impossibilitat o de la falta de ganes de les autoritats per acabar completament amb aquests Encants a l'aire lliure, n'és aquesta nota publicada tan sols tres dies després de l'anterior, on l'autoritat municipal reconeix indirectament la seva impotència per acabar amb el comerç ambulant més enllàde “*las calles céntricas*”:

²⁰⁷ De fet, ja el mateix mes de febrer es reconeixia oficialment l'amplitud de la venda ambulant clandestina de menjar: “*Habiendo tomado gran incremento la venta ambulante de frutas y verduras, y en vista de los abusos que estos vendedores cometen a costa del público, se advierte que los inspectores de Abastos procederán al decomiso de todas las partidas de frutas y verduras cuyos vendedores no puedan exhibir el albarán de compra del Mercado Central de Frutas y Verduras, interviniéndose asimismo todos los productos comestibles que se expendan en la vía pública y en los alrededores de los mercados*”(LVE, 25 de febrer). Aquestes amenaces anaven complementades amb unes altres fetes públiques tres setmanes després i adreçades no solament als venedors, sinó també als compradors: “*Para evitar el comercio ilícito que realizan los vendedores ambulantes que traen de los distintos pueblos huevos y otros productos que son vendidos a precios abusivos, la tenencia de alcaldía, delegación de Abastos, advierte que no solamente se verán sancionados los vendedores, sino que también lo serán los compradores. Se advierte a los comerciantes mayoristas la obligación de no vender productos al mayor como no sea a los detallistas legalmente establecidos*”. (LVE, 18 de març).

“Una comisión de vecinos del distrito V ha visitado al teniente de alcalde a quien incumbe la represión de la venta ambulante en su demarcación para felicitarle por la eficaz intervención de la Guardia Urbana, que en la tarde de ayer impidió la instalación de los vendedores en la vía pública, acabando con el bochornoso espectáculo que se venía dando en calle tan céntrica como la del Conde del Asalto. La Tenencia de Alcaldía de este distrito ha logrado ya retirar de las calles céntricas a los vendedores ambulantes”²⁰⁸

El racionament

El racionament de menjar, com tantes altres coses en els primers temps del nou règim, va iniciar-se de manera titubejant i més per la voluntat repressiva i de marcar diferències amb els temps anteriors que per veritables ganys de resoldre problemes. En aquest cas, el que preocupava les autoritats era evitar les cues, de pèssim efecte psicològic, i portar a terme un control polític des ciutadans, i no que hi hagués un repartiment equitatiu del poc menjar disponible.

El racionament va començar oficialment a tot l'Estat espanyol un mes i mig després de l'últim *parte* de guerra. El dia 17 de maig de 1939, el Boletín Oficial del Estado²⁰⁹ va publicar *la Orden del Ministerio de Industria y Comercio* del dia 14 anterior “*estableciendo*

²⁰⁸ LVE, 8 de març

²⁰⁹ Pag. 2691. Una altre Orden del 28 de juny següent (BO de l'1 de juliol, pag. 3602) fixava les “raciones-tipo”.

el régimen de racionamiento en todo el territorio nacional". L'organització de la distribució de proveïments, pel que fa als aspectes tècnics, va anar registrant modificacions al llarg dels anys quaranta, fins a prendre forma definitiva en la *Tarjeta de Abastecimiento* que havia d'anar acompanyada de la seva respectiva *Colección de cupones de racionamiento* —amb segells per a l'oli, l'arròs, el sucre i “*varios*” lliurats semestralment en número que variava segons les categories²¹⁰— i amb la tarja de pa amb segells que valien per a 32 quilos i 200 grams de pa i que havien de durar un trimestre. Aquest sistema de *cartillas* de racionament es va mantenir a tot l'Estat fins el 1952, any del Congrés Eucarístic, encara que no van acabar pas del tot, aleshores, les dificultats de proveïment a la ciutat.

Però l'any 1939, la mecànica del racionament encara no estava tan perfectament fixada. Inicialment s'havia previst que cada família tingués dues cartilles: una per a la carn i l'altre “*para los demás comestibles que se indiquen*”, que no eren pas tots. Les patates, per exemple, n'estaven excloses.²¹¹ Totes les cartilles havien de portar els noms del cap de família i de les persones que habitessin amb ell i el segell de l'establiment on s'efectuaria el proveïment, condicions aquestes que es van mantenir en les diverses variacions del sistema de cartilles.

²¹⁰ Apart de les categories familiars, hi havia categories polítiques, com recordava la protagonista de la novel·la de Terenci Moix *El día que va morir Marilyn* (pag. 64):

“Un any després d'acabada la guerra, Barcelona començava a refer-se. (...) Em vaig fer falangista com quasi totes les noies de la barriada i vaig desfilar per la Diagonal i a partir d'aleshores vaig tenir una targeta de racionament especial”.

²¹¹ Orden del 24 d'agost (BO del dia 30, pag. 4762)

Com que en aquell primer any de postguerra no estava assegurat el proveïment regular dels articles bàsics a les botigues, el BO establí que cada delegació d'Abastos fes públic el dia en què arribés un carregament de determinat article per a què la gent anés a la botiga a recollir-ne amb la seva cartilla a la mà. També establí, finalment, que calia que les autoritats provincials cerquessin la manera d'evitar que es formessin cues.

Sobre aquestes premisses teòriques bàsiques va començar-se a organitzar el racionament a Barcelona. No va ser feina fàcil ni pot dir-se que les autoritats la portessin a terme amb rapidesa. De fet, l'organització va ocupar tot el que quedava de l'any i els mecanismes no van poder entrar en funcionament de manera normal fins a l'any següent. A mitjans de novembre encara no havia estat implantada a Barcelona la cartilla de racionament i s'estaven fent tràmits preliminars per a poder-les donar.²¹²

Entre maig i novembre, la màquina burocràtica que havia d'organitzar quelcom de tanta complexitat com la distribució racionada de menjar en una ciutat d'un milió d'habitants, havia començat a posar-se en moviment. El marasme burocràtic va veure's complicat per la peremptorietat d'organitzar, al mateix temps, el cobrament de dos impostos absolutament pintorescos que van denominar-se *Plato único* i *Día sin postre*. L'elaboració de censos per al cobrament d'aquests impostos era condició indispensable i prèvia per a

²¹² "Ultimados los trabajos preliminares encaminados al racionamiento de esta capital, se advierte al público que a partir del día 16 y por los vigilantes nocturnos serán facilitadas unas fichas que deben ser suscritas por cada cabeza de familia, las cuales serán recogidas por los mismos funcionarios, una vez hayan sido cumplimentados los datos a los mismos consignados, a los ocho días siguientes a su entrega. Por lo tanto, el plazo de recogida terminará definitivamente el día 24 del que cursa" (LVE, 15 de noviembre)

l'establiment dels censos per al racionament, censos que es complicaven encara més si considerem que cada ciutadà havia d'assignar-se a un flequer i a una botiga determinats, i que el flequer i el botiguer havien d'elaborar les llistes dels seus clients.

“Racionat hi veníem l'oli, el sucre, la pasta de sopa, l'arròs, els cigrons i lleties... D'això últim, però, se'n veia poc.

Nosaltres teníem una llista de clients. La gent venia i s'inscrivía a la nostra botiga per al subministrament de tots o només alguns dels productes racionats. Si volien, podien comprar-nos a nosaltres el sucre i l'oli, per exemple, i l'arròs i la pasta en una altra botiga. Era lliure. Quan s'inscrivien els segellàvem la llibreta i els apuntàvem a la llista oficial. En aquesta llista hi vam arribar a tenir fins a 1.528 clients.

Segons els clients de la llista ens donaven el cupo corresponent de menjar. Quan venien els clients a recollir el racionament, els retallàvem el cupó corresponent i l'havíem d'enganxar en uns cartrons que havíem de lliurar a les autoritats de proveïments, a un local del carrer Princesa, per a demostrar que havíem venut el cupo de racionament.

Recordo que el cupo de racionament l'havia d'anar a pagar l'amo al local del Gremi, que era a l'edifici de la Compañía de Tabacos de Filipinas, a la Rambla sobre el carrer del Carme, una setmana per anticipat. Hi anava els dilluns pel matí a pagar i el dissabte següent ens portaven el menjar de racionament.

Naturalment, no sempre hi havia de tot. El dilluns li deien: “Aquesta setmana hi haurà això i allò altre”, i segons la clientela que tenia ell pagava les quantitats que corresponien del que hi hagués.

De fet, d'estraperlo n'havia de comprar tothom, per força, perquè amb el racionament no n'hi havia pas prou per alimentar-se. De pasta de sopa, per exemple, només donaven cinquanta grams per persona a la setmana, quan n'hi havia”.²¹³

Durant aquell llarg estiu del 39, les suors burocràtiques dels funcionaris encarregats del proveïment a Barcelona van anar adreçades sobretot a evitar les cues, que posaven massa en evidència el que, d'altra banda, era evident per a tothom: l'escassetat de menjar. Calia com fos evitar la sensació que les coses seguien igual que durant la guerra:

²¹³ Testimoni oral de Rosa Freixas Grau, recollit per l'autor el 1983.

“En las colas hay abusos. Hay personas que se dedican a reengancharse indefinidamente (...) Nos hacemos cargo de lo que es tener hambre, pero sería absurdo que Barcelona, que durante la época roja vivió en un régimen de colas porque no había que comer, las tuviera que seguir tolerando cuando las tiendas están repletas”²¹⁴

Primer es van intentar organitzar les cues repartint números d'ordre per al dia següent als clients²¹⁵. Després es va perfeccionar el sistema fixant-los-hi una hora determinada per anar a buscar el pa, segons el número.²¹⁶

²¹⁴ LVE, 3 de febrer.

²¹⁵ *“A fin de evitar el acaparamiento de pan que se viene practicando por el vecindario de esta ciudad y de los pueblos limítrofes, que se congregan a las puertas de las tahonas de esta capital todos los días, se tendrá presente:*

1º Los dueños de las tahonas distribuirán, todos los días, para el día siguiente, tantos números como clientes tenga la panadería debiendo abstenerse de facilitar número de orden a los que no lo fueran. El despacho de pan será de 8 a 11 en todas las panaderías.

2º Serán castigados los tahoneros que procedan a la venta de pan sin haber dado previamente números de orden en cantidad suficiente y exacta de piezas de pan que fabriquen todos los días y los que guarden para sí más piezas de las que necesitan sus familias respectivas.

3º El Servicio de Inspección de esta Delegación Provincial vigilará el exacto cumplimiento de esta disposición y entregará a las autoridades, por acaparamiento, a todos aquellos sujetos que, sin ser clientes de una panadería, pretendan surtir de pan en la misma.

4º Por todo el día 1º de septiembre próximo, todos los industriales panaderos de la provincia de Barcelona deberán tener confeccionada una lista de clientes habituales, cuya copia entregaran el día 2, los de la ciudad de Barcelona, a la Inspección de esta Delegación Provincial, y los de las restantes ciudades y pueblos a los señores alcaldes respectivos en su calidad de delegados locales de Abastecimientos” (LVE, 30 d'agost. “Normas para la venta de pan, de la Delegación Provincial de Abastecimientos”)

²¹⁶ *“El excelentísimo señor gobernador civil ha dispuesto que por ningún concepto sea consentida la formación de colas. En evitación de las mismas, los propietarios de los establecimientos donde se venden artículos de primera necesidad en los cuales hubiese aglomeración de público, procederán sin demora a la formación de listas de sus clientes habituales, a cada uno de los cuales se les asignará un número, que constará también en sus tarjetas, y por grupos prudenciales se les señalará hora para efectuar las compras, haciéndose constar, mediante carteles que estarán a la vista del público, la hora de despacho que se asigne a cada grupo de clientes (...) No se despachará artículo alguno aunque se presente tarjeta, más que precisamente a los clientes, a sus familiares, o su servidumbre conocida en el establecimiento, quedando igualmente prohibido despachar a persona que diciendo venir en nombre de otra u otras presente una o más tarjetas que personalmente no le pertenezcan. Cualquier infracción a estas normas será sancionada con todo rigor” (LVE, 24 de setembre)*

Així, com a primer pas del racionament, cada ciutadà va quedar assignat a un botiguer amb un número. L'amo de la botiga havia d'elaborar la llista de clients i passar-ne copia al gremi, que l'havia de fer arribar a tots els altres forns. D'aquesta manera es pretenia, en teoria, evitar duplicitats. Però a la pràctica el control basat en aquest sistema era impossible. A final de l'estiu es van crear unes primeres targes de racionament amb cupons, però només per al pa, mentre s'ultimaven els preparatius de la cartilla per tots els aliments.

“Jo tenia ja una certa experiència pel que feia a les cartilles de racionament, perquè el nostre forner del carrer d'Horta —la meva mare, de soltera, a Mataró, havia portat als braços ocasionalment la jove fornera— m'havia fet guanyar unes pessetes encarregant-me d'omplir les cartilles que li corresponien. Els flequers de la ciutat de Barcelona constituïen en aquells temps una corporació benvista per la Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes. Eren els encarregats de tramitar els qüestionaris en els quals les famílies facilitaven dades econòmiques que servien de base per a assignar-los una de les tres categories establertes per al racionament. Després es responsabilitzaven d'omplir les cartilles corresponents. La tasca que se'm confià em permeté entrevistar-me amb representants de bona part de les famílies del barri. Aquell simple tràmit burocràtic esdevenia un turment per a la gent que se m'asseia al davant. Era una demostració de la seva por, de la seva obsessió per no comprometre's. Sofrien el meu educat interrogatori com una prova de força més a què els sotmetia el Règim”²¹⁷.

Aquest mètode tenia per les noves autoritats governatives el gran avantatge de poder realitzar a través ell, si volien, un control polític de tothom. Però el sistema exigia la col·laboració dels botiguers i aquests no semblaven massa disposats a convertir-se en funcionaris. I així les famoses llistes de clients van esdevenir un cavall de batalla entre les autoritats i els botiguers els primers temps del racionament²¹⁸.

²¹⁷ Carbonell, pag 149

²¹⁸ “En virtud de la actitud de los patronos panaderos haciendo caso omiso de la orden dictada por esta Delegación Provincial de Abastecimientos y Transportes, de 29 de agosto último, absteniéndose todos de remitir a la misma la relación de clientes habituales de sus respectivas tahonas, para evitar abusos y acaparamientos, relaciones que debieron haber sido entregadas el día 2 del corriente, se conmina a todos los patronos panaderos para que dentro del término de dos días presenten a esta

Un cas apart el constituï en els bars, restaurants i hotels, que obtenien les matèries primeres racionades a través del seu gremi:

“Havien quedat endarrere les insuficients i repetitives provisions de lleties i productes enllaunats arribats a Barcelona en vaixells soviètics. Ara, la distribució dels articles bàsics de nutrició per als establiments del ram de l'hostaleria s'efectuava a través del sindicat vertical corresponent. En aquest sentit, el cronista recorda encara les vegades que havia acompanyat el senyor Joan al magatzem ubicat al carrer de la Marina, més avall de la Gran Via, per recollir l'assignació de La Campana, consistent, quasi sempre, en llegums, pasta de sopa, sucre, cafè i oli, en quantitats ben limitades i insuficients, acordades a ull pels peixos grossos de l'organització, segons la categoria i les característiques de l'establiment. És clar que aquestes deficiències es podien complementar, en la mesura que les disponibilitats pecuniàries de la parròquia del senyor Joan ho permetien, acudint al mercat negre”²¹⁹.

La por a una altra guerra

El moment pitjor de les cues, l'any 1939, va registrar-se quan es va saber la notícia de la invasió de Polònia, el 1 de setembre. Quatre dies després, quan França i Anglaterra van declarar la guerra a Alemanya, va créixer el pànic i va caldre que s'extremés el control governatiu sobre les mesures que els flequers estaven obligats a aplicar per evitar l'acaparament. El temor a què Espanya es veiés arrossegada a aquella nova guerra, al costat d'Alemanya va portar el

Delegación las relaciones de clientes habituales, con apercebimiento de que, si no lo verifica, serán intervenidas por mi autoridad las tahonas que sean necesarias, sin perjuicio de la imposición de la sanción que estime oportuna. Asimismo se advierte a todos cuantos vecinos de Barcelona que aparezcan inscritos en más de una relación de clientes habituales de panaderías, que serán entregados a las autoridades judiciales por acaparamiento de pan” (LVE, 7 de setembre)

²¹⁹ Esteve i Blasi, pag. 45.

governador civil a fer pública una nota “*contra alarmistas y acaparadores*”²²⁰, en la que González Oliveros reiterava l’obsessiva atribució de l’escassetat de menjar a fantasmagòrics sabotejadors. La nota aporta també dues informacions prou significatives:

- L’obligació dels flequers de “*no publicar noticia alguna sobre el cupo de harina que recibieren*”.
- Que a primers de setembre començava ja a funcionar una rudimentària mecànica de racionament, consistent en què d’una banda els flequers fessin llistes dels seus clients i en passessin còpies als altres flequers de la ciutat, i d’una altra comencessin a repartir als clients unes targetes de racionament de pa que permetessin el control de compres diàries. Aquest sistema evidència que no s’havia

²²⁰ “Se advierte al público barcelonés que viva prevenido para no hacer inocentemente el juego a propaladores de rumores tendenciosos, con fines exclusivamente políticos. A ellos se debe sin duda la aglomeración observada últimamente en las panaderías. Ellos inducen también a realizar ahora pequeños acaparamientos por parte de los consumidores, sin que exista afortunadamente razón alguna para ello.

En consecuencia, por el Gobierno Civil se ha ordenado a los dueños de las panaderías que no despachen pan sino precisamente a las mismas personas de su conocida clientela que habitualmente viniera comprándolo y en la cantidad normal en que lo adquirieran, que hagan listas de sus clientes y provean a estos de tarjeta nominal (con cajetines impresos, correspondientes a los 30 días del mes) para el control de cada servicio, que se comuniquen entre sí estas relaciones, a fin de privar de pan, como sanción, a las personas desaprensivas que resulten inscritas en dos o más panaderías, que vigilen y eviten la reventa de pan, así como su utilización como pienso de animales domésticos. Todo este régimen habrán de observarlo los industriales panaderos bajo su estricta y personal responsabilidad, así como quedan obligados a no publicar noticia alguna sobre el cupo de harina que recibieran. Los infractores se castigarán con multas de 10.000 pesetas, sin perjuicio de las responsabilidades de otro orden.

Por lo que respecta a los dueños de colmados y tiendas de comestibles en general y de cualquier especie, se hace personalmente responsables a los mismos del despacho normal bajo apercebimiento de la misma sanción anteriormente expresada, de suerte que eviten acaparamientos o maniobras que se traduzcan en un agotamiento forzosamente rápido de sus existencias y den lugar a la creación artificiosa del problema de reposición de las mismas. No hay motivo alguno racional que pueda explicar estos repentinos entorpecimientos, sino es la labor sinuosa de ciertos saboteadores políticos de toda ralea, contra quienes las personas de buena fe deben estar prevenidas y en especial los trabajadores, que han de estar muy atentos, porque para su daño se intentan estas maquinaciones, siendo así que por el contrario este Gobierno Civil cuidará de que los obreros y la clase media sean los preferidos en la distribución, si a esto hubiere lugar.

Queda organizada una policía especial para este servicio. Y tanto lo propaladores de falsas alarmas como los patronos indicados que faltasen a lo prescrito, sufrirán implacablemente el peso de la ley hasta la radica extirpación de tan incalificables abusos” (LVE, 3 de setembre)

fixat encara l'adscripció de cada persona a un establiment determinat, que constés a la tarja —per això calia que els flequers es passessin les llistes—, ni tampoc les quantitats de cada aliment que podia adquirir, ja que s'autoritza a servir “*la cantidad normal en que lo adquirirían*”. Pretendre però que els amos dels forns comprovarien si cada client figurava en alguna dels altres centenars de llistes era lògic que topés amb la resistència patronal.

El Día del Plato Único

Per si no hi havia prou complicacions burocràtiques en la posada en marxa de les targetes de racionament, una de nova va venir a afegir-s'hi: el subsidi del *Plato único*.

“El Excelentísimo señor Gobernador Civil, entre otras medidas de previsión indispensable para lograr el mejor abastecimiento posible ante la perspectiva del invierno próximo, ha decidido preparar el racionamiento de la ciudad y provincia. Se advierte que una de las bases estadísticas fundamentales de este servicio ha de ser la constituida por las declaraciones para el “Plato único”²²¹.

¿En què consistia aquest pintoresc impost del *Plato único*? En síntesi, pot explicar-se de la manera següent:

²²¹ LVE, 24 d'octubre

Per a nodrir, en teoria, la *Jefatura Nacional de Beneficencia y Obras Sociales*, cada espanyol podia, voluntàriament, abstenir-se un dia a la setmana de menjar un dels dos plats del dinar i el sopar i lliurar a l'Estat els diners que d'aquesta manera s'havia estalviat.

Aquest impost va venir complementat per un altre que sota la denominació de *Día sin postre*, establia la possibilitat d'abstenir-se de menjar postre un dia a la setmana i lliurar l'import a l'Estat.

“Cuando en la España nacional había abundancia de alimentos se estableció el “plato único”. La iniciativa se debió al general Queipo de Llano, quien, sin meditar mucho en sus consecuencias, la divulgó en sus charlas radiales. Consistía el mismo en que en los restaurantes, hoteles y casas de comidas sólo se podía servir, en el almuerzo o cena, un plato; si bien se compraba una comida completa, con destino la diferencia para la institución llamada también plato único, a la que al final debían contribuir todos.

Posteriormente, por orden del gobernador general del Estado, del 30 de octubre de 1936, el “plato único” se hizo obligatorio, primero dos veces al mes, los días 1 y 15, y más adelante se amplió a un día por semana, los viernes. La recaudación obtenida se destinaba a “fines benéficos”; tales como establecimientos o comedores de asistencia social, jardines para la infancia casas cunas, gota de leche, orfanatos e instituciones análogas.

Como las modas se extienden fácilmente, después se amplió la iniciativa al llamado Día sin postre; al que se agregó el Día sin humo, en el que los españoles debían abstenerse de fumar, donando el importe, economizando también, para fines patrióticos; se propuso también el Día sin café. Todo ello no constituía más que un ejercicio previo para llegar al día en el que, salvo los “elegidos” del régimen, todos los españoles habrían de pasar hambre; no tendrían más que un plato de comida y se verían privados del postre y de fumar y tomar café todos los días del año”²²²

A la pràctica, ni l'impost era voluntari, ni s'abstenia de menjar un segon plat o un postre qui tenia prou diner per comprar menjar, ni era una excepció d'un dia a la setmana que la majoria de la gent mengés un sol plat i no tastés les postres. Per què doncs tanta comèdia? No hauria estat més senzill fixar un impost directe i prou, sense

²²² Cabanellas, pag. 311

necessitat d'introduir-hi místiques d'abstinència en uns moments que l'abstinència era obligada cada dia per a una gran part de la població? Precisament la mística de què va ser rodejat l'impost retrata molt bé els primers temps del franquisme²²³. Lluís Carandell en té aquest record, reflectit a les seves memòries:

“En mi recuerdo está lo que se llamó el «Día del Plato Único», que se cumplía, si mal no recuerdo, el 15 y el 30 de cada mes, destinando el importe del segundo plato a fines benéficos y a mejorar las raciones de los combatientes. Mi madre decía: «Niños, ¡plato único!», y esto nos divertía. A los que no obedecían o entregaban como donativo «cantidades irrisorias» les ponían multa; y también a los dueños de los restaurantes que sirviesen en ese día un segundo plato o a los clientes que lo pidiesen. Había también un «Día sin Postre» Lo que nunca he sabido es si multaban a la gente que nunca disponía de un segundo plato para comer ni de dinero para el donativo”²²⁴.

Hem dit que en teoria els dies *del Plato Único* i *Sin Postre* eren voluntaris, però a la pràctica va deixar de ser-ho quan va barrejar-se amb l'obtenció de les targes de racionament²²⁵. Per a poder disposar de la tarja de racionament de pa, que va ser la primera que es va establir, calia disposar del rebut que acredités haver pagat l'impost

²²³ Vegeu més informació sobre el curiós sistema fiscal del 1939, basat en la voluntarietat patriòtica, a la nota 212 del capítol dedicat a la recuperació urbana.

²²⁴ Carandell, pag. 119. La memòria no traïciona Carandell pel que fa als dies d'abstinència de segon plat. Inicialment, a Burgos, on Carandell va estar amb la seva família durant la guerra, va ser de dos dies al mes però quan es va començar a aplicar a Barcelona ja era d'un cop a la setmana.

²²⁵ El pas de la voluntarietat patriòtica i temporal cap a la obligació sense final previsible va canviar la percepció que es tenia d'aquest impost, com reflectia un informe confidencial de la delegació barcelonina de Información e Investigación de Falange (A.G.A. Gobernación caja 51, informe número 58) de febrer de 1941: “*Es objeto de satíricos comentarios la persistencia de este impuesto en vista de la situación actual y el público (...) se resiste a satisfacerlo. En realidad, en estos momento de escasez en la gente la que se ve obligada a restringir su alimentación a los más mínimo y cuando se ha llegado al extremo de que en los hogares de las casas humildes y media, las comidas se componen de un plato único casi todos los días de la semana, resulta impropcedente el obligar a tributar en concepto de plato único*”.

del *Plato Único*.²²⁶ De totes maneres, com que devien ser molts els que no pagaven aquest impost benèfic, el governador va haver d'establir l'excepció que confirma la regla²²⁷, aconsellant els flequers que no excloguessin de les llistes els que no tinguessin el rebut, com a "*medida en favor de las familias de reconocida pobreza*".

El *Día sin postre* va tenir a Barcelona una vida molt efímera i de fet no va arribar ni tan sols a recaptar-se mai. Només va estar legalment vigent de juliol a novembre de 1939²²⁸ i en cinc mesos no hi havia temps material d'organitzar una cosa tan complexa com la

²²⁶ "Se previene a todos los cabezas de familia que deberán recabar de su respectivo vigilante nocturno la anotación avalada con la firma de aquel, en las tarjetas de racionamiento del pan, del numero y sección que en la ficha-resguardo del "Ida del Plato Único" y "Sin postre" les corresponde" (LVE, 28 d'octubre).

²²⁷ "En cumplimiento de lo ordenado por el excelentísimo señor gobernador civil de la provincia, a partir del día 11 del actual, todas las panaderías de esta capital deberán tener expuestas al público las listas de sus clientes, con indicación de domicilio, número de personas que integran la familia y referencia de la ficha del Plato Único. Ahora bien, en aquellos casos que por circunstancias que en su día de comprobarán no posea alguna familia la citada ficha del Plato Único, no podrá ser excluida de la referida lista de clientes, debiendo figurar al final con la indicación "Sin ficha P.U.". Esta medida en favor de las familias de reconocida pobreza no puede constituir un vituperable medio de duplicidad de racionamiento, advirtiéndose que quien tal hiciera, será sancionado con todo rigor. Hasta tanto no se implante la cartilla de racionamiento, lo que será en plazo breve, ningún barcelonés debe estar incluido en más de una tarjeta". (LVE, 8 de novembre).

Observi's que aquesta nota precisa que a primers de novembre no havia estat implantada encara, a Barcelona, la cartilla de racionament i que es practicava encara un sistema de racionament provisional, basat en la tarja del pa (i basada aquesta, a la vegada, en la ficha de recaptació de l'impost del *Plato Único*), mentre que a Madrid el mateix mes de novembre ja s'havien repartit un milió de cartilles de racionament, segons declaracions del Comisario General de Abastecimientos y Transportes a *La Vanguardia Española* el 25 de novembre.

²²⁸ El *Día sin Postre* va ser implantat a Barcelona el 10 de juliol de 1939 i va desaparèixer a tot l'Estat, per decret del Consell de Ministres, el 9 de novembre (BO del 18, pag. 2707) del mateix any 1939. El decret d'implatació posava "*en conocimiento del público en general que a partir del lunes próximo, día 10, de acuerdo con las instrucciones de la superioridad, queda implantado en esta provincia el "Día sin Postre" que será el lunes de cada semana. A tal efecto, los industriales, bien como hoteleros, dueños de cafés, bares, cervecerías, etc. ., que sirvan comidas, bien en forma de cubierto o a la carta, habrá de contribuir los lunes "sin postre" con el diez por ciento de cada comida suelta que sirvan y con el cinco por ciento de la pensión completa si se tratase de personal hospedado en los mismos, a cuyo fin deberán proveerse de los tickets especiales en las oficinas del Subsidio al combatiente [era un altre impost semblant], Plaza Cataluña, 1, bajo izquierda*" (LVE, 7 de juliol). La supressió de l'impost va acordar-se junt amb un paquet de decrets de governació que suprimien d'altres gravàmens característics dels primers temps del règim, sobre articles alimenticis, entrades de teatre i productes alimenticis, així com alguns conceptes del "*subsidio al combatiente*".

recapta d'un impost en una ciutat d'un milió d'habitants. L'import proposat (1 pesseta diària, enfront de les 8 del *Plato Único*) va fer que no compensés l'esforç de recaptació i s'enterrés amb la mateixa rapidesa que havia estat creat. Només va arribar a començar-se a aplicar en hotels, restaurants i bars, i va servir sobretot per a què en algun àpat oficial es fes el gest simbòlic d'abstenir-se de postre com a contribució a la beneficència.

En canvi, el *Día del Plato Único*²²⁹ va mantenir la seva vigència durant anys i va ser la causa, per exemple, que a la postguerra ningú es casés el dijous (els dilluns a partir d'abril de 1940), degut a la impossibilitat legal de fer un banquet complet aquest dia de la setmana, ja que els restaurants eren els primers obligats a contribuir amb aquest subsidi i, en la pràctica, van ser els únics contribuents donada la dificultat del cobrament domiciliari.

L'import teòric dels plats no menjats passava a *la Jefatura Nacional de Beneficencia y Obras Sociales*, que ho recaptava a cada hotel i restaurant i a cada domicili per mitjà dels vigilants nocturns, que era un cos de vigilància que va ser suprimit als anys setanta, igual que els serenos i que, com aquest, tenia com a principal objectiu obrir els portals dels edificis de pisos als noctàmbuls i que obtenia els seus ingressos de les aportacions voluntàries dels veïns

²²⁹ Havia estat creat a l'Espanya nacional el 30 d'octubre de 1936 (BO número 28), reformat per Ordre del 16 de juliol de 1937 (BO número 271) i establert en els dijous per Ordre del 13 de gener de 1938 (BO número 452). Es va anar implantant a Catalunya a mesura que va ser ocupada per les tropes franquistes. A Barcelona es va començar a aplicar oficialment el 5 de juliol, cinc dies abans que el *Día Sin Postre*. En suprimir el *Día Sin Postre* dels dilluns, es va traslladar el *Día del Plato Único* a aquest dia de la setmana (Orden del 18 d'abril de 1940, BO del 19, pag. 2618). El 16 de desembre de 1940 va ser modificat i suprimit en part, per Llei (BO del 22, pag. 8746), però no del tot.

el barri, fetes cada mes i especialment per Nadal, quan vigilants i serenos repartien casa per casa una nadala que és avui objecte d'intercanvi entre col·leccionistes²³⁰.

La primera quinzena d'agost, els vigilants van rebre ordres de procedir *“inmediatamente al reparto a todos los vecinos de la capital de los correspondientes documentos, que aquellos deberán llenar, entre los cuales se encuentra una ficha al dorso de la cual deberán consignarse, en forma de declaración jurada, aquellas circunstancias de cada familia que tengan relación con la cuota mensual por “Plato Único” y “Día sin postre”*.

En principi, aquesta quota mensual les fixava l'interessat, que podia també decidir també, en teoria, no pagar res. Però si hom no havia omplert la fitxa, no podia entrar de ple dret a les llistes de clients dels flequers, i pel que fa a les quantitats a pagar es donaven unes orientacions tot avisant que als qui no s'hi ajustessin, primer *“se les invitará a què lo hagan apelando al patriotismo”* i després amb multes.

“Al objeto de orientar a los suscriptores con respecto a la cuantía de la respectiva cuota mensual, citaremos los tipos, que rigen para los hoteles y que son:

Para el “Día del Plato Único”, el 40 % sobre el importe de la pensión completa y el 50 % sobre el precio de los cubiertos sueltos.

²³⁰ Joan Reventós recorda així el paper que van jugar serenos i vigilants els primers temps del franquisme:

“Dels primers dies després de l'entrada de les tropes “nacionals” a Barcelona recordo una curiosa crida sentida per la ràdio: es demanava a tots els serenos i vigilants que es presentessin a l'ajuntament per posar de nou en marxa els serveis nocturns de vigilància”. (Reventós, pags. 197-198)

Para el “Día sin Postre”, el 5% sobre la pensión completa y el 10% sobre los cubiertos.

Por analogía, en el régimen familiar deben tomarse los tipos de pensión completa, es decir 40 % y 5 %.

La base impositiva deberá estar en relación con las posibilidades económicas de cada familia; tomando por ejemplo una que estime el presupuesto diario de comida en 20 pts²³¹, se podría establecer el siguiente cálculo para la evaluación de la cuota mensual:

Semanalmente: Lunes, “día sin postre”: 5 % de pts 20: 1 pta.

Jueves, “Plato único”: 40 % de pts 20: 8 pts. Ahorro semanal: 9 pts.

Cuota mensual: $9 \times 4 = 36$ pts.

Sobre dicha cuota es lógico admitir aumentos o disminuciones, según las posibilidades económicas del individuo”²³².

La complexitat, l'ambigüitat i el caràcter rudimentari del sistema, la penúria econòmica generalitzada, la previsible manca d'interès dels vigilants nocturns convertits a la força en recaptadors d'impostos, i la mateixa ironia d'un impost basat en una irrealitat com era la d'abstenir-se de menjar, van fer que a la pràctica quedés limitat als restaurants, on era molt més fàcil el control i la recapta, tot i que els recaptadors

²³¹ És un pressupost elevat, que no pot referir-se de cap manera a una família obrera. Cal tenir en compte que el salari mensual d'un treballador manual de certa qualificació era al voltant de les tres mil pessetes, si era cap de família.

²³² LVE, 13 d'agost. Les explicacions sobre aquests subsidis les hem recollit del BOE però aquest dia el diari dona una informació molt àmplia que pot ser útil a qui en vulgui conèixer les particularitats.

s'havien de creure les declaracions dels amos d'establiments de menjar respecte al número de serveis prestats.²³³

Les consumicions en bars, a més, van estar subjectes a una altra mena de recàrec impositiu, denominat "*Subsidio al combatiente*", de control molt més estricte, perquè era obligatori el lliurament d'uns tiquets.

La tarja del pa servia per a tot

La disposició establerta en el BOE del 17 de maig, en el decret que creava el racionament, de què les delegacions d'Abastos havien de fer públic a la premsa cada vegada que arribés a una ciutat un carregament de determinat article per a què la gent pogués anar a la botiga a proveir-se'n, potser no va ser acomplerta al peu de la lletra si fem cas els anuncis publicats a la premsa, a no ser que realment arribessin a Barcelona pocs carregaments de menjar. A jutjar per les

²³³ "De acuerdo con la instrucción primera de la Orden del Gobierno de 11 de noviembre de 1936, los dueños de los establecimientos afectados por el "Día del Plato Único" habrán de contribuir, los días en que éste tenga lugar, con el cincuenta por ciento del importe de la comida suelta que realicen y con el cuarenta por ciento del importe de la pensión completa si se tratase de personal hospedado en los mimos. En su consecuencia el porcentaje últimamente citado debe aplicarse sobre el importe de la pensión completa, no pudiendo admitirse ninguna deducción por habitación, etc... Al objeto de poder comprobar en todo momento por parte del servicio si todos los industriales ha observado fielmente las disposiciones sobre el "Día del Plato Único", estos vienen obligados a registrar todas las operaciones que realicen, las que, en el momento que se estime oportuno, deben ser consignadas en una declaración jurada, la falsedad de la cual significará el contraer serias responsabilidades de orden criminal. Finalmente, debemos repetir, una vez más, que el régimen hotelero del "Día del Plato Único" afecta a todas aquellas personas que sirvan comida mediante pago, bien a base de cubiertos, pensión completa, etc, estén matriculadas o no. Así pues, en dicho régimen están comprendidas también tanto las pensiones registradas como las de carácter familiar, cualesquiera que sea el numero de huéspedes que tengan". (LVE, 21 de juliol)

notes publicades a la premsa²³⁴ només va repartir-se oli un cop cada mes, i en comptades ocasions patates, arròs, llegums, ous i bacallà. La qualitat d'aquests productes, quan n'hi havia, era sempre més que dubtosa i calia fer llargues cues per obtenir-los:

“Dilluns, 15 de maig de 1939 - I mentrestant el temps corre tan a poc a poc, tan monòton... Tots se'n va a fer cues; cues interminables. Cues pel pa de racionament, els dies que en donen; cues per aquella mena d'oli que fa aquella pudor que tapa els esperits, però no n'hi ha d'altre i gràcies; cues per tot. Sempre cues”²³⁵.

En tots els casos, els articles que arribaven es venien a les botigues racionats (un litre d'oli, mitja dotzena d'ous, dos quilos de patates, un de llegums, mig d'arròs... per persona, a preu de tasa) però com que no es disposava encara de cartilla de racionament, el mètode de control emprat generalment era el de què el botiguer segellés la tarja trimestral del pa, únic document de control ja existent (la primera de què la gent va disposar va ser la corresponent al segon trimestre, del 1 d'abril al 30 de juny) i anotés el nom el client en una llista. Però per alguns productes no es feia segellar la tarja del pa, per altres es prohibia la venda a menors de 14 anys, per altres s'obligava els botiguers a confeccionar llistes específiques, per altres es feia servir un mètode de contrasenyes, per altres s'havien de repartir números el dia anterior, i per altres s'obligava a vendre'l només a unes hores determinades, iguals per a totes les botigues, per evitar que la gent anés d'una a l'altra acaparant-ne. A vegades per dos productes molt

²³⁴ Vegeu a l'Apèndix 16 la relació detallada dels carregaments de menjar que van arribar a Barcelona per ser venuts a preu de tasa i que va ser publicats a la premsa.

²³⁵ Via: *Antologia*, pag. 109

semblants, com les mongetes i els cigrons, s'havien de fer servir mètodes completament diferents de distribució racionada.

El sistema, durant tot l'any 1939, va ser de bon tros anàrquic²³⁶, amb canvis constants d'instruccions als botiguers i, per tant, molt poc

²³⁶ Per exemple, per al bacallà, es deia que *“en breve será puesto bacalao a la venta; para obtener el racionamiento correspondiente, deberán las familias inscribirse en la tienda que deseen, presentando a tal efecto la tarjeta del pan a fin de que les sea entregada la contraseña que en su día les permitirá retirar el bacalao”* (LVE, 1 de desembre). Per els ous, en canvi, no s'exigia el segellat de la tarja del pa ni la possessió de cap contrassenya retirada previament, sinó que només es prohibia *“a los vendedores efectuar operaciones con menores de 14 años, para evitar acaparamiento y reventa”* (LVE, 31 d'agost). Mentre que per a venda de mongetes no calia segellar la tarja del pa sinó que el botiguer havia d'anotar *“el número de tarjeta y el nombre del cabeza de familia, remitiendo la lista por conducto de sus respectivos gremios a la Jefatura de los Servicios de Abastecimientos y Transportes, para su comprobación”*. Per a la venda de cigrons, al contrari, els botiguers *“deben exigir la tarjeta del pan, en la que estamparán una señal indicadora de que ha sido utilizada”* (LVE, 24 de setembre). Aquesta senyal indicadora, però, podia ser prou confosa com per a no saber després què indicava que s'havia comprat i on, ja que les instruccions oficials no precisaven més, i les mínimes dimensions de la tarja no permetien gaires filigranes. Per a les patates, en canvi, les normes establien que *“la venta se efectuará contra exhibición de la nueva tarjeta del pan en la que el vendedor anotará la palabra patatas y la fecha en que se efectúa la entrega”* (LVE, 1 de desembre). Per a l'oli, al principi va intentar-se un mètode més pintoresc de control: *“El aceite que se reparte estos días a los establecimientos al detall no deberá ponerse a la venta hasta el lunes día 3 de abril, a las ocho de la mañana. La distribución se hará en todas las tiendas a la vez (...) La resolución que se anuncia obedece al interés de evitar los abusos que posiblemente se producirían en la venta si se hiciese por separado, puesto que abriendo todas las tiendas a la vez no habrá lugar a la formación de colas, que sólo beneficiarían a los que especulan comprando alternativamente en varios establecimientos”* (LVE, 31 de març). Com que aquest mètode no devia resultar gaire eficaç, van introduir-se noves normes per a la venda del oli, normes que, de tota manera, només s'aconsellava —i no s'obligava— a complir les botigues. Aquestes normes consistien bàsicament en donar números a la gent per evitar la formació de cues i vendre només als clients habituals, precisant que *“se considerará parroquiano el que en realidad lo sea actualmente, pues el retrotraerse a una fecha determinada lleva consigo muchas dificultades”*. Com és fàcil imaginar, la imprecisió d'aquestes normes deixava en mans del venedor el criteri de selecció en la venda i li permetia múltiples escamotetjos. Bona prova de l'existència d'irregularitats n'és aquesta nota: *“Con objeto de poner término a los abusos que en la venta de artículos de comer vienen realizando algunos industriales, el teniente de alcalde delegado de Abastos, señor Joaniquet, ha dado la órdenes oportunas para que el aceite repartido para la venta al público sea expendido a éste un día y a una hora determinada”* (LVE, 8 d'agost). Aquesta hora va fixar-se a les vuit del matí, i els dies de venda s'aunciaven a la premsa (Vegeu la nota anterior). Finalment va establir-se, com per als altres productes, que el venedor segellés i datés la tarja del pa a la vegada que formulés *“una relación con el nombre y domicilio de las personas a quienes venden el aceite, para que esta delegación pueda controlar en todo momento el reparto”* (LVE, 8 d'agost). Aquest control era, en la pràctica, impossible de portar a terme a partir d'unes llistes amb centenars de noms, i que els botiguers podien cometre tota mena d'irregularitats sense que hi hagués manera de demostrar-les.

Per determinats articles, com les patates, va seguir-se un mètode distint de venda del racionament. En lloc de vendre tota una partida el mateix dia i a totes les botigues, es venien uns dies a determinats barris i uns altres dies a uns altres barris (Vegeu la nota anterior). En aquest mateix cas concret de les patates, i per a evitar el problema de manca de moneda fraccionària, s'obligava els clients a comprar la quantitat d'un kilo nou-cents grams per a què el preu fos d'una pesseta exacta i no s'hagués de tornar canvi (LVE, 26 d'agost).

eficaç fins que no va existir la cartilla. En conjunt, el sistema va beneficiar en primer terme els botiguers, que de les quantitats de productes que l'administració els feia arribar i gràcies al descontrol només venien una part a preu de tasa i es reservaven la resta per a vendre-la d'estraperlo.

El racionament de la llet condensada

Un últim producte de primeríssima necessitat i que va estar també racionat, fou la llet condensada. Ja durant la guerra, el govern de la República havia organitzat un sistema de racionament per als infants més petits. Els ocupants no podien ser menys, però a la vegada havien de marcar distàncies amb el que s'havia fet abans:

“Siendo indispensable organizar un nuevo censo, puesto que el organizado por el gobierno rojo no ofrece ninguna garantía (...)”²³⁷

Així que va realitzar-se un nou cens dels nens menors de dos anys, que serien els que, a partir del 17 d'abril disposarien d'una quantitat racionada de llet condensada. A partir d'aquest cens van repartir-se les targetes de racionament i amb elles a la mà molts pares barcelonins van perdre dies sencers fent cua per obtenir dos pots de llet condensada, mentre que d'altres que podien pagar-la l'obtenien

²³⁷ LVE, 25 de març

fàcilment al mercat negre. Cal tenir en compte que l'any 1938 havien nascut vius 13.603 infants a Barcelona, dels quals 692 havien mort abans de complir l'any, i que durant 1939 van néixer vius 8.922 infants dels quals 969 van morir abans de complir un any. Això fa una població de menys de dos anys, a Barcelona, per a 1939, d'unes 20.000 criatures, per a les quals no hi havia cap mena de llet en pols artificial, i les mares dels quals no eren precisament ben alimentades, la majoria, com per a poder-lis garantir que n'hi hauria prou amb donar-lis el pit. L'única possibilitat alimentària era la llet condensada del racionament.

No tenim dades de 1939, però si que sabem que l'any següent, 1940, van distribuir-se a Barcelona 73.034 caixes de llet condensada²³⁸. Encara que les xifres oficials no precisen el número de pots que hi havia a cada caixa, imaginem que fossin 25 i apliquem la mateixa quantitat a 1939 —segurament fou inferior—, així es pot considerar que prop de dos milions de pots van haver de ser distribuïts entre una població d'un milió de persones, per a tot l'any. ¿Quants pots van anar a parar realment als 20.000 infants barcelonins i quants van desviar-se cap a l'alimentació d'adults?

És fàcil entendre perquè l'índex de mortalitat dels menors d'un any per cent nascuts vius passés de 9,53 l'any 1938 a 10,86 l'any 1939²³⁹

²³⁸ "La obra realizada...", pag. 26.

²³⁹ "Estadística...", pags 5 i 51.

La desnutrició va seguir afectant a la postguerra la major part de la població civil de Barcelona, infants i grans com ho havia fet els últims mesos de la guerra. Les guixes —a les comarques gironines en diuen cairetes— van ser durant molt de temps, malgrat la seva perniciositat en l'organisme²⁴⁰, gairebé plat únic de molta gent.

L'òptica del consumidor: preus i salaris

Un opuscle editat a Madrid l'any 1941²⁴¹ formulava les necessitats de menjar d'una família de cinc persones durant un any²⁴², en unes

²⁴⁰ Té un gran interès l'estudi fet l'any 1941 pels doctors Ley y Oliveras de la Rioba, per compte de l'Institut Neurològic, a Olesa, Esparreguera i Terrassa, que demostra les conseqüències perniciososes en l'organisme de l'alimentació a base de guixes. Aquests doctors van estudiar les dietes alimentícies d'una mostra representativa de població i van publicar els resultats a la "Revista Clínica Española".

²⁴¹ FUENTES IRUROZQUI, pags. 71 a 74: El text complet de la part de necessitats alimentícies del capítol de conclusions d'aquest estudi és el següent:

"Aclarando conceptos con un ejemplo, como culminación de este estudio, añadamos que para conseguir un salario justo, o sea la remuneración lógica del trabajo, habrá que partir de la base de que (si bien en su nivel inferior y, por consiguiente, que pueda servir de unidad) sea suficiente para cubrir las inexcusables necesidades del ciudadano que lo perciba y de sus familiares.

¿Cuales son las necesidades mínimas de un hombre? Distingamos primero, reafirmandonos en nuestras anteriores conclusiones, que ha de servirnos de base un hombre de media edad, adulto, de treinta y cinco a cuarenta y cinco años, jornalero o bracero, casado y que viva con su mujer y tres hijos de cinco a quince años (..)

Lo que necesita para su subsistencia un hombre de las condiciones del que hemos dado en llamar "hombre tipo" o unidad de medida, trabajador, productor de trabajo con rendimiento valorable para la sociedad, son 3.000 calorías al día, que hacen 21.000 a la semana, a las que debe añadirse el 10 por 100 de pérdidas o sea una asimilación de 660 gramos de proteína semanales, de las que tres cuartas partes debe ser de origen vegetal y la otra cuarta parte de origen animal o sean, respectivamente, 495 y 165 gramos.

De esta forma se llega a la formulación de unos cuadros empírico de racionamiento base de las necesidades que sirven para cubrir las exigencias de calorías de un hombre normal y de su familia, y que en evaluación anual señalaremos en quilos:

Carne	26,0	22,6	66,0	114,6
Pescado *				
Huevos	5,2	4,5	15,8	25,5
Queso	5,2	4,5	15,8	25,5
Leche	36,4	31,2	88	155,6
Aceite	15,6	13,5	35	64,1

quantitats que nosaltres hem avaluat segons els preus oficials²⁴³ (en la pràctica, irreal) de l'època. Això ens ha permès de veure quin hauria de ser el salari mínim d'un obrer, segons els mateixos teòrics del règim, en el cas que no tingués altres despeses que l'alimentació, cosa impossible. Així i tot, fins i tot en un nivell de pura subsistència física, els salaris mitjans de l'època eren absolutament insuficients:

NECESSITATS ANUALS	PREUS OFICIALS	COST PEL CONSUMIDOR	
114,6 kg de carn	10 pts/kg	1.146,0	pts
25,5 kg d'ous	5 pts/dotzena ²⁴⁴	127,5	pts
155,6 litres de llet	1 pts/litre	155,6	pts
64,1 litres d'oli	3,30 pts/litre	211,5	pts
39,5 kg d'embotits	10 pts/kg	395	pts
85,3 kg de llegums	1,50 pts/kg	127,4	pts
790,3 kg de pa	0,75 pts/kg	592,7	pts
69,6 kg d'arròs	1 pts/kg	69,6	pts
1.061,2 kg patates	0,45 pts/kg	477,5	pts
21,7 kg de sucre	1,90 pts/kg	41,2	pts
636,7 kg de fruites i verdures	2 pts/kg	1.273,4	pts
		TOTAL	4.217,4 pts

Tocino	9,1	7,9	22,5	39,5
Legumbres	20,8	18,0	46,5	85,3
Pan	182,0	158,3	450,0	790,3
Arroz	15,6	13,5	40,5	69,6
Patatas	260,0	226,2	575,0	1.061,2
Frutas y hortalizas	156,0	135,7	345	636,7
Azúcar	5,2	4,5	12	21,7

* Cada kilo de carne puede sustituirse por dos de pescado fresco.

Ahora bien; hay que proceder por consiguiente a fijar una tasa u obtener un precio racional de los 114,6 kilogramos de carne o de 229,2 de pescado o de la combinación de ambos elementos y de las restantes proporciones de productos básicos y así lograremos conocer el factor primero integrante de un jornal tipo unidad de medida, basado en el esfuerzo de un bracero de media edad y por consiguiente, elemento primario de la cobertura-trabajo de la futura medida, unidad de medida, de valores y comparativo de la ecuación precios y salarios fundado en la capacidad adquisitiva del hombre tipo".

²⁴² Unes necessitats mínimes que no estan gens exagerades, sinó al contrari. N'hi ha prou amb mirar les que estableix en consum de llet: 155,6 litres per a cinc persones, és a dir 0,085 litres diaris per persona, quan el consum actual habitual és de 0,250 litres diaris per persona.

²⁴³ Vegeu la nota número 173. Hem tret la mitjana dels diversos preus oficials d'un producte al llarg de l'any.

²⁴⁴ Una dotzena = 500 grams aproximadament

Si considerem com a salari mitjà d'un obrer qualificat, l'any 1939, el de 300 pts al mes²⁴⁵ no resulta difícil deduir que la immensa majoria de la població anava subalimentada, sobretot si tenim en compte que amb les entre tres i cinc mil pessetes anuals que pogués guanyar una persona que no estigués a les escales més inferiors del món laboral, a més de comprar menjar havia de pagar el lloguer de l'habitatge, vestir-se, comprar articles d'higiene i neteja, pagar el transport i preveure altres necessitats, fins i tot en el cas que a la casa hi entrés algun salari més que el del cap de família.

El poder adquisitiu dels treballadors va caure en picat. El 1939, els salaris es mantenien al mateix nivell que el 1936:

“Han manat per decret que hem de guanyar el mateix que abans de la guerra, el mateix que l'any 36. Dos dies després d'entrar ja ho van publicar al diari”²⁴⁶.

²⁴⁵ Vegeu la nota número 174

²⁴⁶ Amorós, pag.159. De fet, no és ben exacte que existís aquesta limitació d'una manera oficial i estricta. El Governador Civil de Barcelona feia públic el mes d'octubre que “*estoy debidamente autorizado para tolerar que los salarios y sueldos inferiores a 6.000 pesetas anuales sean aumentados en torno al tipo medio de 25 % sobre los vigentes antes del 18 de julio de 1936*” (LVE, 11 d'octubre). Després d'aquesta nota, la premsa va començar a publicar unes llistes trameses per Govern Civil de les empreses que, fent cas d'aquesta recomanació, havien augmentat els salaris inferiors a 6.000 pessetes anuals en la proporció indicada. El mes d'octubre va sortir publicat el nom de 62 empreses que ho havien fet, el mes de novembre 42 i el de desembre, 4. (Comptabilitzem només les de la ciutat de Barcelona, tot i que a les relacions n'hi sortien de tota la província). Tammateix, cal tenir en compte el gran nombre d'aturats i que la manca de matèries primeres i d'energia impedia que molts treballadors cobressin el seu salari sencer i que sovint quedava reduït a la meitat:

“*Los contramaestres del ramo textil en empresas que no puedan trabajar efectivamente toda la semana por falta de materia prima, deberán percibir:*

- *El sueldo íntegro semanal si durante la semana han tenido cinco o más días de trabajo efectivo*
- *Cuando los días de trabajo a la semana hayan sido tres o cuatro el sueldo se reducirá al 75 % del señalado en las bases de trabajo*
- *Si los días de trabajo son menos de tres, el salario a percibir será del 50 % del sueldo normal*” (LVE, 9 de març)

Però els preus dels productes bàsics s'havia disparat. Una cosa eren els preus oficials i l'altre els reals que calia pagar allà on fos possible trobar-los, si és que ho era:

“El poder adquisitiu del salari dels treballadors havia quedat reduït a menys d'una tercera part en relació amb el d'abans de la guerra. És a dir, els salaris eren, aproximadament, els mateixos que l'any 1936 i el menjar, en conjunt, costava prop de deu vegades més. Per pal·liar-ho una mica, els lloguers no havien augmentat aire i el vestir no ho havia fet tan desmesuradament com el menjar. Era ben clar però, que la guerra, des de tots els punts de vista, l'havíem perduda els treballadors, i ara ens ho feien pagar”²⁴⁷.

La falta de relació entre preus i salaris era total, i qui en sortia beneficiat, lògicament, eren els empleadors i els venedors, els que havien guanyat la guerra:

“Els salaris eren molt baixos en relació al cost de la vida. Per exemple, un dissabte, a l'hora de preparar la setmanada, a sobre la taula del despatx hi havia una bona pila de bitllets de banc i l'amo em va dir:

—Ja ho veus, Jaume, els ho he de donar tot.

Em vaig posar a riure al mateix temps que li deia que entre nosaltres no ens podíem enganyar, que de fer números ja li constava que en sabia prou. Vaig argumentar:

—Tota aquesta pila de bitllets representa menys del 10 % de la facturació i vostè ja sap que abans de la guerra, en fer els pressupostos comptava: 1/3 per als materials, 1/3 per als jornals i 1/3 per a les despeses de taller, beneficis, etc. O sigui que abans, els jornals costaven el 33 % de la facturació i si ara només representen el 10 % és que els treballadors pràcticament cobren 3,3 vegades menys que abans de la guerra.

L'amo em va fer una rialleta de conill i ho vam deixar córrer”²⁴⁸.

La subalimentació dels barcelonins en la immediata postguerra no era cap secret. Es pot deduir fins i tot de dades oficials.²⁴⁹

²⁴⁷ Martínez Vendrell, pag. 82

²⁴⁸ Martínez Vendrell, pag. 153-154

²⁴⁹ Elaborat a partir de les dades oficials de consum anual per habitant a Barcelona dels principals articles d'alimentació durant el 1940 (“La obra realizada...”, pag. 35) i la mateixa taula de necessitats mínimes per a una família de cinc persones establerta en l'estudi de Fuentes Irurozqui abans esmentat.

	NECESSITATS D'UNA FAMÍLIA DE 5 PERSONES	NECESSITATS ANUALS PER HABITANT ²⁵⁰	CONSUM ANUAL PER HABITANT	DÈFICIT ALIMENTICI ANUAL
Llet	155,6 litr	31,1 litr	19,7 litr	11,4 litr
Llegums	85,3 kg	17,0 kg	6,8 kg	10,2 kg
Arrós	69,6 kg	13,9 kg	7,0 kg	6,9 kg
Patates	1.061,2 kg	212,2 kg	87,1 kg	125,1 kg

Sense necessitat de recórrer a les xifres, els testimonis sobre la fam que es passava a la ciutat en aquells moments són abundants:

“Si als pobles es tornava a menjar passablement, en canvi a Barcelona començava una època de fam més terrible encara que la dels darrers temps de guerra”²⁵¹.

Cadascú ho solucionava com podia. Les expedicions a pobles, a vegades llunyans, en cerca de menjar, eren habituals.

“A entrada de la tardor vam tornar a Barcelona. Hi escassejaven els aliments, fins i tot els més essencials. Calia que n'anéssim a buscar amb l'auto pels pobles de fora. Iniciarem una sèrie de viatges en què el pobre auto tornava terriblement carregat. Poc temps després, quan els cotxes hagueren de funcionar amb gasogen, el viatge de tornada era una epopeia. La mare establí per norma que si es trencava algun ou pel camí ens l'haviem de menjar tot seguit. Alguna vegada ens n'haviem empassat més de tres. En arribant a Sant Adrià, ens aturaven els burots per demanar-nos el salconduit tant per les persones com pel menjar; la dificultat solia superar-se ensenyant el carnet de militar del pare, que mai no formava part d'aquelles expedicions i suposo que molt intencionadament”²⁵².

²⁵⁰ Les xifres s'obtenen dividint per cinc les de la columna anterior

²⁵¹ Reventós, Joan, pag. 205

²⁵² Reventós, Jacint, pag. 215

Si pels que podien disposar de luxes com un automòbil (i diners per pagar el menjar), ja eren viatges plens de dificultats, no és difícil imaginar-se el que representaven per aquells que havien de fer servir el tren, un cop aconseguit el necessari salconduit:

“29 de març de 1939 - Per cert, la senyora Corbera és de Nonasp, que és a Aragó però hi parlen català, i els seus pares són uns pagesos benestants que cullen sobretot oli; i em va dir que ara que ja s’hi pot anar hi aniria a comprar oli, que el seu pare li havia escrit que a tres pessetes el litre n’hi ha tant com vulguis. (...)

Vaig anar a la comandància a demanar el salvoconducto. Hi havia ben poca gent; tota la cua cabia a l’escala, a raó de dues o tres persones a cada graó, no com la majoria de dies que la cua arriba fins a la cantonada del carrer.

(...) L’endemà, vaig pujar al tren, tota sola; a més d’una garrafa de vint litres duia una bossa amb pa de blat de moro —l’única mena de pa que es troba ara, i gràcies—, una llauna de sardines, set figues seques i els diners. El vagó anava tan ple i era tan fosc que no vaig poder llegir en tot el viatge; a més tothom parlava molt, de tot, i jo també. Al cap d’unes hores que se’m van fer llarguíssimes el tren va arribar a Móra d’Ebre; jo ja estava cruixida, no tant de l’anar dreta com tan atapeïts, que cada vegada que algú havia de passar —si baixaven o pujaven, a les estacions, o si havien d’anar al WC— tot eren empentes i un suplici. I vaig preguntar si faltava gaire per arribar a Nonasp, i em van dir que no érem ni a mig camí encara; de manera que em va entrar de cop i volta una depressió, perquè no m’havia mai afigurat que Nonasp fos tan lluny”²⁵³.

Els succedanis

Els succedanis van ocupar el lloc dels productes que havien format part de l’alimentació habitual de la gent. Eduard Castellet, un noi de casa bona la família del qual havia fugit a l’estranger durant la guerra, no va poder evitar, a la tornada, esmorzar cada dia amb “*aquella barreja infecta que resultava de mesclar una llet —notablement aigualida— amb sucre roig i malta, que va conformar la falsa*

²⁵³ VIA: *Antologia*, pags 93-99

*il·lusió de prendre's un cafè amb llet, durant els anys de la postguerra*²⁵⁴. No hi havia altra cosa. L'escudella tradicional va ser substituïda pel glutamat dels cubets Maggi o Gallina Blanca²⁵⁵, que donaven gust de caldo a proteïnes de procedència dubtosíssima:

“6 de juny de 1939 - Mentrestant havia hagut de fer hores de cua. I amb tanta estona d'estar dreta i dejuna, em va entrar un mareig. Dic dejuna, per bé que la mama m'havia volgut fer esmorzar; però jo no m'havia pogut empassar ni una cullerada d'aquelles sopes Finno, que ningú no sap de què son fetes; només se sap que van dins uns paquets que diuen Finno”²⁵⁶.

Fins a tal punt els sucedanis esdevingueren la norma, que el govern va haver de regular-ne la producció i la distribució. Una Orden del 6 de març del 1939 i una altra del 10 de maig van autoritzar la “*fabricación de varios sucedáneos del café*”, entre els quals la xicoria i la malta eren els més dignes per substituir l'introbable cafè. En lloc de xocolata, es menjaven garrofes:

“26 de febrer de 1939 - “Què són cacauets?” Jo li he dit que els cacauets són una cosa bona de menjar, que venien abans de la guerra a la parada de davant del cine com ara hi venen “xocolata de burro”, o sigui garrofes”²⁵⁷.

A la immediata postguerra, els talls de carn no arribaven ni tan sols als plats de les famílies de classe benestant. El seu lloc l'ocupaven tota mena de freixures:

“I així comença el llarg temps de la postguerra, uns anys tristos no solament per la misèria econòmica i cultural de tota la col·lectivitat, sinó per les dificultats particulars, com a conseqüència d'un bon parèntesi d'atur i de vexacions. Mentre la burgesia del voltant —els

²⁵⁴ Castellet, pags 74-75.

²⁵⁵ Vegeu la nota número 20.

²⁵⁶ Via: *Antologia*, pag. 110.

²⁵⁷ Via: *Antologia*, pag. 87

que s'havien quedat a Catalunya, els que s'havien refugiat a l'estranger i, sobretot, els que s'havien passat a Franco, establint-se esplendorosament a Sant Sebastià, que per això tothom en deia “San-se-está-bien”— s'enriquia amb l'estraperlo i la inflació anorreadora, nosaltres ens havíem d'acontentar amb les camillas, els fognets de petroli i les mamelles de vaca, que eren una mena de substitut barat de la carn que no podíem comprar. Encara teníem humor, però, de fer actes de protecció i bona amistat. Recordo que cada dimecres venia a dinar a casa un capellà que es deia mossèn Vicenç Massaveu, beneficiari del Pi, que havia estat sempre lligat a la família Guardiola i que era tan vell, que no s'havia sabut aprofitar dels avantatges eclesiàstics del nou règim. L'alimentàvem a base de mamella de vaca —”que és rica aquesta carn arrebossada que em dónes cada dimecres, Maria”, deia a la meva mare, tot escalfant-se els penellons dels dits amb el cul calent del plat. La meva mare, no va gosar dir-li mai que aquella carn era simplement un tros de mamella, per una mena de vergonya de bona educació o potser perquè pensava que la simple paraula “mamella” podia despertar en el vellet alguns records eròtics que el farien viure els últims anys de la seva vida enmig de mals pensaments”²⁵⁸.

També amb el peix calia buscar substitutius. Si no hi havia calamars, es menjaven cananes:

“Quan vam tornar a Barcelona, ens vam tornar a instal·lar al passeig de Sant Joan, 11, principal segona (...) El retorn va ser trist. La dificultat bàsica en aquella època va ser el racionament. Passaven coses que a mi, encara ara, em fan riure, perquè considero que eren més aviat còmiques. Les poques possibilitats econòmiques, havien substituït els calamars per les cananes, un mollusc de categoria inferior. A la meva mare, aquelles misèries la indignaven i la feien reaccionar amb energia. Un dia, prop del despatx que donava al passeig, plovent a bots i barrals, vaig sentir que ella sortia al balcó i cridava a les autoritats: «Ja us està bé, per haver donat tan poc racionament!» Estava clar que aquelles experiències les vivia molt intensament”²⁵⁹.

Els moniatos esdevingueren, a falta de patates, el fonament de les necessitats alimentàries de fècula. Per aquest motiu, Antonio Rabinad, en un dels seus llibres autobiogràfics²⁶⁰, va definir el 1939 a Barcelona dient que va ser l'any que “*pasamos del gobierno de las lentejas al*

²⁵⁸ Bohigas, pag 50.

²⁵⁹ Estapé, pag. 30

²⁶⁰ *El hombre indigno*, pag. 87

imperio del boniato". Eduard Castellet ho recorda en les seves memòries:

“En algun sopar —i algun migdia també— la mare ens oferia moniatos. Per canviar, deia. El moniato —afortunadament menys consumit des de fa anys al nostre país— és com una patata desgraciada, bonyeguda, de pell dura i de polpa groga, d'un agre dolç incompetent. En definitiva, un queviure del tot desprestigiat que l'època ens va donar a conèixer i ens va fer detestar per sempre més”²⁶¹

Els moniatos van esdevenir tan omnipresents, que van assolir la categoria d'aliment icònic, i “van donar lloc a una frase popular, plena d'ironia agosarada donades les circumstàncies, que feia: A cada casa, un retrat (el de Franco); i al plat, un moniato. Quan n'hi havia!”²⁶². I és que les patates eren introbables:

“Un dia que feren un bon negoci decidiren que s'havia de celebrar i em van convidar: aniríem a sopar a un bar d'allà a tocar del taller i, com a cosa molt extraordinària, podríem menjar... totes les patates fregides que volguéssim! Les patates anaven molt cares i, fregides, era un luxe que només es podien permetre els rics”²⁶³.

*“Mamá intentaba guisar algún plato sabroso con los pocos medios que tenía. Las patatas eran un lujo que no podíamos degustar. Se comían boniatos fritos o cocidos en sustitución, y su sabor dulzón me los hacía nauseabundos”*²⁶⁴.

Junt amb els moniatos, els plats de farinetes esdevingueren un plat quotidià

“La nostra cuina de postguerra, com la de tothom, era penible. (...) A l'inici de la postguerra i durant, com a mínim, un any, el menú de casa era gairebé invariable. El primer plat consistia en les farinetes descrites i el segon, en patates acompanyades de verdures de baix preu —col, bleda, bròquil (...) Vam menjar moltes farinetes, aquella mena de sopa

²⁶¹ Castellet, pag 75.

²⁶² Martí Guillamon, pag 125

²⁶³ Martínez Vendrell, pag. 119

²⁶⁴ Falcón, pag. 113

tristament de moda en aquell temps, de color de pastanaga passada, espessa, grumollosa i de gust deplorable. La mare ens la posava a taula gairebé cada dia sense que ningú de nosaltres no gosés protestar ni aconseguís acostumar-s'hi. Si alguna vegada el Josep Maria o jo ens atrevíem a queixar-nos-en, la mare, indefectiblement, ens deia que el que havíem de fer era donar gràcies a Déu per poder pagar-ne els ingredients, i ens recordava, també indefectiblement, les cues interminables de gent que anaven a les dependències de l'*Auxilio Social*, on els donaven de menjar coses molt pitjors. (...) Al vespre, a l'hora de sopar, menjàvem la verdura que havia sobrat del migdia. Refregida, però, i amb un all estimulant que li proporcionava un gustet afegit que s'agraïa”.²⁶⁵

Aquest és el testimoni d'un noi de classe mitja, més aviat acomodada, que havia passat els anys de guerra refugiat a Anglaterra. Pot imaginar-se el panorama a les famílies obreres, on les possibilitats de sortir-se algun dia del menú de racionament per guarnir el menjar amb algun element acolorit procedent del mercat negre eren mínimes. En canvi, hi havia famílies on el menjar seguia essent abundant, gràcies a les seves possibilitats econòmiques de proveir-se al mercat negre:

“Mi padre, en un alarde de austeridad —y porque el mercado negro organizado por algunos de nuestros amigos resultaba carísimo— había decidido que ya no se servirían la docena de platos a la hora de comer, como en tiempos de la abuela. Los redujo drásticamente a seis: consomé, pescado, huevos, carne y dos postres. El vino seguiría siendo malo, porque provenía de nuestras raquíticas viñas. Más de una vez, al servirme una de aquellas enormes chuletas, acompañadas de toda clase de verduras frescas, que el cocinero iba a buscar cada mañana Dios sabe dónde, pensaba que sólo bastaba cruzar la calle, frontera natural entre el palacio y el pueblo, para entrar en alguna casa donde los moradores se morían de hambre. (...) Un día en que mi madre hablaba en la mesa con una de sus invitadas de una dieta francesa que le haría perder unos kilos en pocos días, no pude contenerme y casi grité:

—¡Pues a espaldas de esta casa hay gente que adelgaza cada día sin recurrir a ninguna dieta!

Mi padre me miró fríamente a ravés de su monóculo y sólo dijo:

*—Han perdido la guerra, ¿no? Pues que se jodan”*²⁶⁶.

²⁶⁵ Castellet, pag. 74.

²⁶⁶ Vilallonga, pags 284-285